

ISSN 2411-5991

**SCIENTIFIC
MESSENGER**

**НАУКОВИЙ
ВІСНИК**

**OF THE UNESCO
DEPARTMENT**

**КАФЕДРИ
ЮНЕСКО**

**OF KYIV
NATIONAL
LINGUISTIC
UNIVERSITY**

**КИЇВСЬКОГО
НАЦІОНАЛЬНОГО
ЛІНГВІСТИЧНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ**

*Philology
Pedagogy
Psychology*

*Філологія
Педагогіка
Психологія*

**2019
Issue 37
Collection of papers**

**2019
Випуск 37
Збірник наукових праць**

KNLU Publishing Centre

Видавничий центр КНЛУ

УДК 81+82+37
ББК 80+74+88

ISSN 2411-5991

**Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової
інформації № 8226, серія КВ від 17.12.2003 р.**

Збірник наукових праць “Науковий вісник кафедри ЮНЕСКО КНЛУ. Серія “Філологія, педагогіка, психологія” включено до переліку наукових фахових видань України у галузі “Філологічні науки” (Додаток № 8 до наказу Міністерства освіти і науки України від 21.12.2015 року № 1328)

Видається за рішенням вченої ради

*Київського національного лінгвістичного університету
(протокол № 13 від 26 лютого 2019 р.)*

РЕДКОЛЕГІЯ

Головний редактор доктор філологічних наук, професор **Валюх З.О.**

Відповідальний редактор кандидат філологічних наук, доцент **Лиса Г.І.**

Відповідальний секретар кандидат філологічних наук, доцент **Заскалета В.П.**

Члени редколегії

- доктор філологічних наук, професор **Баган М.П.**
доктор філологічних наук, професор **Висоцька Н.О.**
доктор філологічних наук, професор **Воробйова О.П.**
доктор філологічних наук, професор **Данилич В.С.**
доктор філологічних наук, професор **Кагановська О.М.**
доктор філологічних наук, професор **Мейзерська Т.С.**
доктор філологічних наук, професор **Мусієнко В.П.**
доктор філологічних наук, професор **Новрузов Р.М. (Азербайджан)**
доктор філологічних наук, професор **Стеріополо О.І.**
доктор філософії **Гасил Й. (Чеська Республіка)**
доктор педагогічних наук, професор **Антипова А.М. (Росія)**
доктор педагогічних наук, професор **Бігич О.Б.**
доктор педагогічних наук, професор **Бориско Н.Ф.**
доктор педагогічних наук, професор **Левченко Т.І.**
доктор педагогічних наук, професор **Максименко А.П.**
доктор педагогічних наук, професор **Матвієнко О.В.**
доктор педагогічних наук, професор **Ніколаєва С.Ю.**
доктор психологічних наук, професор **Бондаренко О.Ф.**
доктор психологічних наук, професор **Ложкін Г.В.**

Відповідальність за достовірність фактів, цитат, імен, прізвищ і посилань та інших даних наукових статей несуть автори публікацій.

Editorial board

Professor Zoya O. Valyukh – Editor-in-Chief

Associate Professor Halyna I. Lysa – Deputy Editor

Valentyna P. Zaskaleta – Executive Secretary

Офіційний веб-сайт: <http://visnyk-unesko.knlu.edu.ua>

Editorial Board Address:
Kyiv National Linguistic University
73, Velyka Vasylkivska Str.
Ukraine, 03150, Kyiv-150,
tel.:(044)529-83-13, office, 346

Адреса редколегії:
Київський національний
лінгвістичний університет
вул. Велика Васильківська, 73
Україна, 03150, Київ-150,
тел.: (044)529-83-13, каб.346

З М І С Т

МОВОЗНАВСТВО

<i>Круковський В. І., Круківська О. В., Турчанінова В. Є.</i>	Суб'єктивно-прагматичний вимір законодавчого стилю : аксіологія, афект, емоція, оцінка, опінія, експресивність, емотивність (на матеріалі французької мови)	7
<i>Ващенко О. О.</i>	Богемістиці в Київському національному лінгвістичному університеті п'ять років	34
<i>Козирєва З. Г.</i>	Метамова "Українського лексикону к. XVIII – поч. XXI ст.: словник-індекс"	38
<i>Коробова І. О.</i>	Частиномовні параметри словотвірних гнізд новітніх запозичень.....	46
<i>Лиса Г. І.</i>	Концепт двоїстості: центри мотивації (на матеріалі давньоруських пам'яток XI – XIII ст.)	57
<i>Mikaylova A. R.</i>	Contextual Features of Periphrases and Euphemisms	67
<i>Пащенко О. М.</i>	Східнослов'янські фітоніми-запозичення грецького походження	72
<i>Пирогов В. Л.</i>	Динаміка форм словотворення в японській мові: історико-типологічний аспект	78
<i>Стасюк Т. В.</i>	Міжнародні мовно-професійні контакти як чинник появи іншомовних запозичень у терміносфері новітніх технологій	85
<i>Франко О. Б.</i>	Особливості реалізації комунікативної тактики підбаворення в німецькомовному діалогічному дискурсі	93
<i>Черненко О. В.</i>	Конверсаційні стратегії конфліктного дискурсу: комунікативно-прагматичний аспект	98
<i>Адышева С. А.</i>	Фонетическая интерференция в немецкой речи носителей азербайджанского языка	106
<i>Гусейнова Н. И.</i>	Проблемы, связанные со стилистическими синонимами в художественном переводе	110
<i>Парк С.</i>	Методологія аналізу фонемної структури словоформ готської мови	114
<i>Шахбазлы Ч.</i>	Лингвистический статус понятия вежливости	121

ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

<i>Иванова Н. П.</i>	Модальность фантастического в русских романтических повестях 1820 – 1830-х годов	127
----------------------	--	-----

ПЕДАГОГІКА. ПСИХОЛОГІЯ. МЕТОДИКА ВИКЛАДАННЯ ІНОЗЕМНИХ МОВ

<i>Матвієнко Т. І.</i>	Особливості вивчення української мови як іноземної у вищому навчальному закладі	132
<i>Hesenova T. N.</i>	Teaching Listening and Speaking Skills	137
<i>Адигезалова Ф. А.</i>	Жизненные перспективы как элемент системы субъективной картины жизненного пути	141

РЕЦЕНЗІЯ

<i>Сєрякова І. І.</i>	Т.В.Радзівська. Дискурсивні простори : історико-лінгвістичний вимір : [монографія]. К. : ДП “Інформаційно-аналітичне агентство”, 2018. – 323 с.	147
-----------------------	--	-----

ІНФОРМАЦІЯ

<i>Вимоги до оформлення рукописів</i>	150
---	-----

CONTENTS

LINGUISTICS

<i>Krukivskiy V. I, Krukivska O. V., Turchaninova V. E.</i>	Subjective pragmatic dimension of legal style (register): Axiology, affect, emotion, evaluation, opinion, expressivity, emotional breadth (French language)	7
<i>Vashchenko O. O.</i>	Five years of the teaching of the Czech language are in Kiev National Linguistic University	34
<i>Kozyreva Z. G.</i>	Integrated system “The Ukrainian Lexicon of the end of 18th – the beginning of 21st century: Index Dictionary”	38
<i>Korobova I. O.</i>	The part-of-speech parameters of the word families of the latest borrowings	46
<i>Lysa H. I.</i>	Concept of duality: centers of motivation (by the material of Old Russian writing monuments of the XI – XIII century)	57
<i>Mikayilova A. R.</i>	Contextual Features of Periphrases and Euphemisms	67
<i>Pashchenko O. M.</i>	East Slavonic botanical borrowings of Greek origin	72
<i>Pyrogov V. L.</i>	Dynamics of word formation models in the Japanese language: historical and typological aspect	78
<i>Stasjuk T. V.</i>	Foreign term borrowings in high technology terminology as a result of international linguistic-professional contacts	85
<i>Franko O. B.</i>	Features of Communicative Tactics of Encouragement Realisation in German-Language Dialogic Discourse	93
<i>Chernenko O. V.</i>	The conversational strategies of conflict discourse: communicative and pragmatic aspect	98
<i>Adysheva S. A.</i>	German-azerbaijani interference phenomenon in the phonological systems	106
<i>Huseynova N.</i>	The problems caused by stylistic synonyms in literary translation	110
<i>Park S.</i>	Methodology of Analysis of the Phonemic Structure of Word-Forms in Gothic	114
<i>Shahbazli Ch.</i>	Linguistic status concept of politeness	121

LITERARY CRITICISM

<i>Ivanova N. P.</i>	The Modality of the Fantastic in Russian romantic tales of the 1820s-1830s.	127
-----------------------------	--	-----

**PEDAGOGICS. PSYCHOLOGY. A TECHNIQUE
OF TEACHING OF FOREIGN LANGUAGES**

<i>Matviyenko T. I.</i>	Peculiarities of studying Ukrainian as a foreign language in higher educational establishment	132
<i>Hesenova T. N.</i>	Teaching listening and speaking skills	137
<i>Adygezalova F.A.</i>	Life perspectives as an element of a system of a subjective life pattern	141

THE REVIEW

<i>Serjakova I. I.</i>	T. V. Radziyevska. Discursive spaces: Historical-Linguistic dimension: [Monograph]. K.: SE "Information and Analytical agency", 2018. – 323 p.	147
------------------------	---	-----

INFORMATION

<i>Guidelines for authors</i>	150
-------------------------------------	-----

МОВОЗНАВСТВО

СУБ'ЄКТИВНО-ПРАГМАТИЧНИЙ ВИМІР ЗАКОНОДАВЧОГО СТИЛЮ: АКСІОЛОГІЯ, АФЕКТ, ЕМОЦІЯ, ОЦІНКА, ОПІНІЯ, ЕКСПРЕСИВНІСТЬ, ЕМОТИВНІСТЬ (на матеріалі французької мови)

Круковський В. І.

vasikru2013@ukr.net

Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана

Круківська О. В.

Відділ міжнародних зв'язків державного підприємства поштового зв'язку "Укрпошта"

Турчанінова В. Є.

Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана

Дата надходження 16.01.2019. Рекомендовано до друку 27.02.2019.

Проблема об'єктивності законодавчого дискурсу стосується питання ступеня його суб'єктивності. Яке місце, які функції виконує суб'єктивний фактор у французькому законодавчому стилі, виходячи з постулату, що законодавчий стиль повинен бути нейтральним за визначенням? Ця стаття присвячена теоретичним підходам до таких ознак суб'єктивності, як оцінка, аксіологія, афект, емоція, опінія, емотивність та експресивність, їх дефініціям, оцінній лексиці, як засобу реалізації мовленнєвої суб'єктивності та класифікації цієї лексики. В дослідженні надано детальну характеристику суб'єктивних, насамперед лексичних, ознак функціонального стилю Карного й Цивільного кодексів Франції. В результаті аналізу встановлено, що мовленнєва суб'єктивність систематично присутня в Карному кодексі у вигляді аксіологічних лексичних одиниць, де вони виконують інтерпретативну, аргументативну й превентивну функції, а в Цивільному кодексі – епізодично, локально на рівні афективно-аксіологічної лексики і експресивної граматики, де вони більше використовуються як стилістичний ефект. Зроблено висновок, що жоден дискурс, навіть законодавчий, нейтральний за стилем, не позбавлений певного ступеня оцінної суб'єктивності, яка, проте, не є текстовою семантико-стильовою категорійною ознакою французького законодавчого дискурсу.

Ключові слова: суб'єктивність, законодавчий дискурс, стиль, оцінка, аксіологія, афект, емоція.

Problem of objectivity of legal discourse concerns the issue of the degree of its subjectivity. What place, what functions does subjective factor execute in French legal register based on the principle that legal register should be neutral by default? This article is dedicated to theoretical methods to these attributes of subjectivity as: evaluation, axiology, affect, emotion, opinion, emotional breadth and expressivity, their definitions, evaluative words as the method of realization of linguistic subjectivity and classification of this vocabulary. The research provides detailed features of subjective, particularly, lexical features of functional styles in Civil and Penal Codes (France). As a result of the analysis we found out that linguistic subjectivity is systematically present in Penal Code in form of axiological lexical units where they exercise interpretative, argumentative and preventive functions and in Civil Code – occasionally, locally and on the level of affective and axiological vocabulary and expressive grammar where they are more used as stylistic effect. We come to the conclusion that any discourse even legal one that is stylistically neutral is not devoid of some degree of evaluative subjectivity that is not though textual semantic and stylistic category feature of French legal discourse.

Key words: subjectivity, legal discourse, style (register), evaluation, axiology, affect, emotion.

Формування мовної картини світу зумовлене як об'єктивними, так і суб'єктивними факторами. Відношення людини до предметного світу, з яким вона вступає в контакт, завжди пристрасне, суб'єктивне. Об'єктивність (О) часто розглядається як матеріальність або нейтральність, а суб'єктивність (С) завжди пов'язана із суб'єктом мовлення, з його враженнями, симпатіями, станом душі, з оцінним мовленням і т. ін., тому що мовленнєвий акт передбачає суб'єкта "Я", який звертається до адресата "Тебе", а отже, продукування висловлення – це вираження своєї С через мову, через своє "Я". Часта присутність "Я" відносить дискурс до суб'єктивного типу, напр., у гуманітарних і соціальних науках, де суб'єктивний фактор переважає, що є предметом критики і становить для них проблему, пов'язану з їхнім характером, з антропологічною сутністю мови й егоцентричною природою мовлення, яке передбачає вживання людиною мовних і екстрамовних засобів для вираження своєї самобутності та індивідуальності, втіленої концептом С.

Вивчення концепту С перебуває сьогодні на вершині популярності (про що свідчить величезна кількість публікацій) у різних галузях науки, і лінгвістики зокрема, оскільки вона передає судження людини про навколишню дійсність, пропускаючи це вираження через власний досвід, на противагу технічним ("об'єктивним") дисциплінам, де мовні ознаки С (починаючи з "Я") менш присутні. Все це наводить на думку, що категорія С стає центральною для дискурсу і дозволяє говорити про рівні його об'єктивації / суб'єктивації. Мова містить відбитки С у формі концептуалізації, найменування референтів, їх кваліфікації, модалізації, квантифікації, організації предикатів, але насамперед обрання того чи іншого стилю (тональності) викладу. Деякі дослідники розглядають С як елемент стилю. "Стиль – це феномен не об'єктивного, а суб'єктивного світу, явище іншої людської природи і як такий належить до світу культури" (Брандес, 2004, с. 17). Для досягнення своєї комунікативної цілі мовець обирає не що інше як стиль. Для F. Rastier (2001) стиль – це особливе вживання жанру, інакше кажучи, кожний автор обирає свою манеру забарвлення (маркованості) свого тексту (р. 180). Вивчення жанрів і їх стилів є пріоритетним для лінгвістики. Законодавчий жанр, зокрема, французький, його стиль, його суб'єктивний вимір мало вивчені не лише в Україні, а й за кордоном.

Як інструмент регулювання соціальних відносин законодавчі тексти тісно пов'язані з певною мовною громадою (законодавцями) і відображають співвідношення сил, що встановлюються між ними. Закон – це текст, це мова, це норма, яка народжується з мови. Законодавець підбирає слова, зважає їх, уводить нові концепти: кібербезпека, клонування, апатрид та ін. Французький законодавчий стиль (ЗС) є функціональним стилем і відображає манеру написання законів та підлягає певним обмежувальним правилам техніки написання законів, щоб забезпечити об'єктивність, нейтральність законодавця, а також ясність, точність, зрозумілість законів для кожного громадянина. За допомогою якого стилю це досягти: конкретного чи абстрактного, технічного чи загальнономовного? З погляду комунікації зростання долі загальноновживаних слів покращує розуміння законодавчого дискурсу (ЗД), проте "інформативність", точність і аргументативність послання законодавця зменшуються в тій самій пропорції. О – це відсутність С, упередженості чи оцінного судження. Але така дефініція – це не нейтральність, це вже певна упередженість, певна оцінна позиція. Якщо ми вважаємо, що О – це щось найкраще, то це вже оцінне судження, але це не є О. Тобто ми маємо парадоксальну ситуацію: О виражається через С. Чи значить це, що законодавець повинен завжди дотримуватися принципу неупередженості, керуючись лише розумом, ніколи не демонструючи жодних своїх почуттів чи хоча б прихильності. Такий принцип був би занадто стримуючим для законодавця, адже закон – це ще й політика. Він гарантує універсальні цінності: свободу, рівність, справедливість. Чи повинен законодавець експліцитно висловлювати своє оцінне судження з приводу таких явищ, як торгівля людьми, злочинність, насильство над дітьми тощо? Виникає питання вживання чи невживання законодавцем оцінних термінів і їх кількості. На нашу

думку проблематика законодавчого стилю полягає в ступені його об'єктивації / суб'єктивації. Чи містить французький ЗС суб'єктивний складник? Як він виявляється? Чи є С французького законодавця інтенційною і чому?

Об'єкт цього дослідження – суб'єктивний вимір французького законодавчого стилю, **предмет** – лексико-граматичні засоби його вираження. **Мета** – визначити роль суб'єктивного виміру французького законодавчого стилю в забезпеченні успіху його послання (комунікації, мовлення), виходячи з постулату О. Ducrot та J.-Cl. Anselme (1983), що первинною функцією мови є аргументативна, що мовлення впливає на соціум. **Завдання дослідження**: 1) проаналізувати теоретичну літературу з питань прагматики семантичних категорій С, термінологію, виявити засоби С в ЗД і класифікувати їх за семантикою й ступенем суб'єктивації (зокрема, який тип С переважає в законі: аксіологічний, афективний чи інший), схарактеризувати лексико-граматичні засоби, їх місце в ЗД, прагматико-стилістичні функції у французькому ЗД, довести що французький законодавець є не лише скриптором, а має свій стиль, свою позицію з того чи іншого питання.

Актуальність дослідження визначає важлива роль засобів С (напр., оцінних елементів) у побудові функціональних стилів, зокрема законодавчого, а також майже повною відсутністю розвідок про С в законі (ми знайшли лише одну працю, присвячену законодавчому стилю). Це, мабуть, тому що закон не є привілейованим місцем для С, для емоцій. Тим цікавішим є цей жанр для підтвердження гіпотези, що будь-який дискурс є поліфонічним і містить певну частку С. Матеріал дослідження: тексти Цивільного і Карного кодексів Франції. Новизна дослідження полягає в його об'єкті, матеріалі (два різних за характером кодекси), в багатодисциплінарному підході (з урахуванням когнітивного, психологічного, соціологічного, юридичного і філософського аспектів) та в отриманих результатах і висновках, а також у тому, що законодавчий текст розглядається в тріаді: а) фактор законодавця – автор тексту; б) текст – змістовна сторона закону; фактор адресата – врахування соціальних даних, пресупозиція адресата / психологічний і соціологічний аспекти прагматики. Таке розуміння прагматичних факторів спонукає нас розглядати законодавчий мовленнєвий акт як єдність екстра- та інтралінгвальних факторів, їх взаємозалежність. Гіпотеза: французький ЗД містить певну частку С, що має, насамперед, аксіологічний характер, виражений переважно оцінними субстантивами й прикметниками.

Аналіз останніх досліджень і публікацій дозволить нам відповісти на питання щодо основних теоретичних підходів до поняття С в мовленні, змісту С, методів аналізу, термінології. В Україні сьогодні проблематика С досліджується в різного типу дискурсах: насамперед художньому (Н. А. Змієвська, С. Т. Шабат-Савка), медійному (Л. А. Гурч, Д. С. Кірятська), дипломатичному (А. С. Кожетєва), науково-популярному (Г. М. Сивокінь), а також у рамках досліджень: оцінної лексики (А. Стадній, О. Кульчицька), експресивності та емотивності (М. М. Мілова), аксіології (Г. А. Черненко) тощо.

Заокеанський погляд на проблему С в мові яскраво виражає американський лінгвіст R. W. Langacker, який розглядає С в рамках когнітивної семантики. Для нього С – це конструал (фундаментальне поняття в його теорії), який означає спосіб бачення, усвідомлення й тлумачення ситуації, що дозволяє будувати й організовувати світ (Langacker, 2008, p. 55). У його дослідженнях термін С набагато менш присутній, ніж суб'єктивація. Процес суб'єктивації полягає таким чином для R. W. Langacker у конструалі. Але нас більше цікавлять роботи французьких дослідників, оскільки ми розглядаємо саме французький ЗД, а С залежить від національної культури.

Нагадаємо, що засновниками вивчення ознак С в мові та мовленні є M. Bréal (1987), Ch. Bally (1913), E. Benveniste (1958), які виявили специфічний механізм мовних і мовленнєвих форм вираження С. Зокрема, в 60-ті роки ХХ ст. французький лінгвіст Е. Бенвеніст (1966) заявив, що С невід'ємна від мовлення (р. 260). Для Е. Бенвеніста С – це “спроможність мовця представляти себе самого в мові”, виразником чого є насамперед займенник першої особи “Я” та інші

дейктики. Прибічники теорії енонсації (напр., A. Culioli, 1990) стверджують, що мовлення не лише інструмент передавання інформації, а й повідомлення про саму людину. Таке поняття С в мовленні, відкрите Е. Бенвеністом, отримало позитивний відгук у лінгвістів і започаткувало нові напрями досліджень такого складного феномена, як суб'єкт у мові, проблематика, яку традиційно відсували подалі від кордонів лінгвістики такі дослідники, як Ф. де Соссюр і Н. Хомський.

Подальші спроби пошуку конкретних маркерів С поступово спричинили складніше розуміння цього концепту. Проведений нами аналіз праць свідчить, що сьогодні основними напрямками досліджень концепту С є: 1) модальність; 2) суб'єктивна семантика С і її роль в аргументації й оцінці; 3) аналіз С в різного типу дискурсах; 4) афективний синтаксис; 5) класифікація, складання й аналіз суб'єктивної лексики та дослідження так званих психологічних лексико-семантичних полів.

Привілейоване місце в цих дослідженнях займає лексика, як найвиразніший засіб суб'єктивізації дискурсу. Можна назвати чимало лінгвістів, які зробили істотний внесок у вивчення суб'єктивної лексики: експресивні дієслова (D. Vanderveken, 1988), дієслова визначення поглядів (O. Ducrot, 1993), дієслова сприйняття (A. Rabatel, 1998), психологічні дієслова (J. Dubois & F. Dubois-Charlier, 1997), які сьогодні продовжує досліджувати D. Le Pesant (2011), предикати почуттів, що виражають С за допомогою дієслів, іменників та прикметників (C. Molinier & F. Levrier, 2000), аксіологічні прислівники (J. Jarukan, 2014) тощо.

Тобто мова йде про лексичні одиниці, що денотують душевний стан чи якості афективного життя. Дослідники намагаються виокремити загальний клас "афективних" термінів і поділити їх на підкласи, такі як, напр., "терміни почуттів" чи "терміни емоцій". Вивчаються насамперед іменники (напр.: *радість, здивування* і т. ін.), дієслова (див. вище), а також більш конкретно – прикметники та прислівники. Зокрема досліджується актантна структура цих термінів, їх комбінаторні властивості в синтаксичному плані та їх колокації в семантичному плані (напр., G. Charbonneau, 2013; R. Micheli, 2014). Продовжуючи традиції Ш. Балі, дослідники вивчають так званий "афективний синтаксис" (напр., Abidli Fatna, 2014).

Найбільше праць присвячено властивостям лексики емоцій як основного мовного засобу вираження С в дискурсі: афективна лексика і дискурс (F. Grossmann & A. Tutin, 2005; I. Novakova & A. Tutin, 2009), семантичний і культурний вимір емоцій (A. Wierzbicka, 1999), емоції у вербальній взаємодії (Ch. Plantin, 1998, 2003, 2011), вербальне вираження емоцій (Nizha Chatar-Moumni), емоції в законі (Carol Sanger, 2001). Це далеко не вичерпний перелік праць.

Багато досліджень присвячено ролі С в різного типу дискурсах: науковому (Lemya Aouadi, 2015), ораторському (Laura-Alexandra Stacila, 2011), політичному (G. Charbonneau, 2013), журналістському (Marie Fayat, 2017). С в акті аргументації й оцінки (J.-C. Anscombre & O. Ducrot 1983; O. Ducrot, 1993). Власне аксіологічний вимір С в аргументації вивчає O. Galatanu в рамках "теорії можливих аргументів". Вона говорить про важливість С як оцінного мовлення і встановлює ієрархію С (Galatanu). Французькі лінгвісти P. Charaudeau & D Maingueneau досліджують оцінні й афективні ознаки С з погляду їх аргументативності, які, на їх думку, необхідно враховувати при аналізі дискурсу, зауважуючи, що функція дескриптивних, інформативних за формою висловлень часто зводиться до суто аргументативної (Charaudeau & D Maingueneau, p. 169). В їх роботі С розглядається як елемент більш загальної стратегії автора: побудова свого іміджу, впливу його на іншого, маніпулювання, зваблення чи переконання.

Для P. Charaudeau С – це концептуальна категорія, якій відповідають експресивні засоби, що дозволяють мати різні позиції мовця і його наміри у висловленні (Charaudeau & D Maingueneau, p. 573). Зі свого боку D. Maingueneau (1991) визначає С як пошук мовних засобів (шіфтерів, модалізаторів, оцінних термінів тощо), за допомогою яких мовець показує своє ставлення до свого висловлення (імпліцитно чи експліцитно) (p. 84).

Як видно із цих праць, вираження *C* в тексті відбувається за участю різноманітних мовних засобів, а її вивчення, з одного боку, тісно пов'язується з рівнем слова, словосполучення та речення, а з другого – з рівнем тексту, макротексту, дискурсу. Більше того, значення *C* не дозволяє досліднику обмежуватися одиницями лише одного рівня мови, тобто є можливість характеристики *C* як функціональної категорії. Методики дослідження на кожному із цих рівнів, зрозуміло, різні, хоча вони зумовлюють і доповнюють одна одну. Найповнішими й найцікавішими для нашого дослідження є праці австралійських лінгвістів J. R. Martin & P. R. R. White [9] та французької дослідниці C. Kerbrat-Orecchioni (далі К.-О.) (1980), що слугують його теоретичною й методологічною основою, які необхідно розглянути детальніше.

Почнемо з теорії оцінки Appraisal мовознавців J. R. Martin & P. R. R. White, що ґрунтується на функціональній моделі М. А. К. Холідея. Вона цікавиться мовними ознаками, які мовець залишає в тексті, його позиціонуванням стосовно адресатів висловлення і його системою оцінки. Ця теорія для аналізу оцінки автора в рамках міжперсонального дискурсу пропонує систему класифікації ефектів, створених вибором мовця, що ділиться на три, ґрунтовані на прогресії, взаємозалежні підсистеми формування оцінки в дискурсі: ставлення, ангажованість і градація, які слугують основою для аналізу емоцій і почуттів на лексичному рівні дискурсу. Слід нагадати, що ці три категорії є лише поверхневими виявами ментальних процесів оцінки, за якими слідує етап інтерпретації й узагальнення. Локальний підхід слід поєднувати із загальним. Ставлення в лінгвістичному значенні відповідає текстовим елементам, що виражають *C* автора. Концепт “ставлення мовця” пов'язує “суб'єктивне” (психічне) ставлення мовця до того, що він говорить і чому він говорить з його комунікативними намірами. Ставлення у свою чергу об'єднує три суб-категорії: *афект*, *судження* й *оцінку*. Афект виражає почуття мовця до свого висловлення: такі, напр., як щастя / нещастя, задоволення / незадоволення. Почуття часто поляризуються: нейтральні, позитивні, негативні. Судження – це найбільш просунутий етап оцінювання, найбільш розроблена соціалізована форма оцінки, оскільки вона аналізує поведінку відповідно до двох норм “соціальна повага” з погляду моралі чи етики і “соціальної санкції” з погляду соціальних норм, включаючи закон. Судження оцінює людські істоти і їхнє поведіння, їхні ідеї, їхні дії тощо, ґрунтуючись на повазі й соціальній санкції. Оцінка визначає естетичну значимість інших речей.

Вона дозволяє виразити особисте ставлення до висловлення на основі особистих критеріїв, які ґрунтуються на афекті й на інтерпретації цього останнього. Вона залежить від факту – любити, не любити, цінувати, ненавидіти, поважати тощо.

Ангажованість показує ступінь імплікації мовця, ступінь сприйняття ним висловлення, ступінь його схвалення чи несхвалення. Мовиться про спосіб представлення об'єкта висловлення, про вираження судження у вигляді кількох термінів, про дуже суб'єктивний факт, певним чином пов'язаний із соціальним фактором. Ангажованість показує рівень залученості автора дискурсу: повністю незалежна, персоналізована чи неочікувана. Вона пов'язана з переконаннями, емоціями, досвідом автора дискурсу, що може становити проблему, щоб виправдати своє висловлення, свою мотивацію. Мотивація може викликати емоції чи бути її наслідком. Ангажованість зосереджується на джерелі висловлення, тональності голосу мовця. Ця підсистема пропонує аналізувати всі ці фактори на основі двох субкатегорій: мова автора і мова адресата. І, нарешті, третя підсистема аналізу оцінки – градація, що охоплює дві субсистеми: силу, що враховує інтенсивність вираження оцінки, і фокус, що моделює ступінь прототипності вживаних мовцем термінів.

Градація дозволяє модулювати інтенсивність оцінки, визначити чи є сприйняття автором вилучення сильним чи слабким, що виражається кількісними чи якісними мовними одиницями, які можуть понизити чи підвищити на певний градус “тональність звучання” того чи іншого елемента висловлення. Градація на рівні дискурсу дозволяє нюансувати позитивну

чи негативну оцінку. J. R. Martin & P. R. R. White зосереджуються переважно на лексичці, що дозволяє визначити, який жанр лексики автор мобілізує більше: дієслово, іменник, прикметник і прислівник. З погляду цілісності J. R. Martin & P. R. R. White уперше пропонують досить повну систему оцінки дискурсу, хоча вона й не враховує текстовий вимір аналізу, до того ж вона досить громіздка і користуватися нею важко.

Найцікавішими роботами про С для нас є роботи К.-О., яка розширила теорію Е. Бенвеніста (1966). У своїх працях вона підкреслює складність проблеми С, даючи зрозуміти, що йдеться не лише про мовне питання, а також про визначальну роль психології, яка посилює суб'єктивний аспект дискурсу навіть у соціальних питаннях, який чинить тиск на індивідуума. В рамках певної дискурсивної діяльності мовець виражає свою власну С, приховуючи свою присутність на рівні дейктиків чи навпаки, демонструючи її.

Перший рівень С, на думку К.-О. (1980), – це статична, експліцитна чи імпліцитна С, що виражається дейктиками – мовними одиницями, функціонування, обрання й тлумачення яких передбачає врахування ролі актантів висловлення, часу й простору локутора, а можливо, й алокутора (р. 45). Вона підкреслює, що разом із зміною ситуації змінюється референт того чи іншого дейктика, але не його смисл, який залишається постійним від висловлення до висловлення (там само). Ця С лише позначає суб'єкт мовлення, не дублюючи його вплив на адресата, звідси витікає, що така С є статичною. Найочевиднішими дейктиками є особові займенники, насамперед 1-ї та 2-ї особи. Цей рівень С не імплікує оцінки.

На думку К.-О. (1980), яку ми поділяємо, існує другий рівень С, яка називається оцінною (р. 21). Оцінний (аксіологічно-афективний) рівень, з погляду P. Charaudeau і O. Galatanu найсуб'єктивніший, він об'єднує всі відношення, де мовець оцінює свою позицію. Але якщо виявити маркери С першого рівня, тобто дейктики, досить легко, то не існує чітких критеріїв пошуку оцінних ознак С у висловлюванні, оскільки вони набагато численніші й нестабільніші, тому кваліфікувати їх важче. К.-О. (1980) стверджує, що в цьому разі слід поспиратися на інтуїцію алокутора (р. 22), але ця інтуїція повинна спиратися на лінгвістичні знання, зокрема, лексики, які спрямовують і орієнтують дослідника. К.-О. розрізняє дві категорії оцінної С, а саме – афективну й аксіологічну (р. 23). Ця остання поділяється на субкатегорії: аксіологічну й неаксіологічну.

Дослідження К.-О. та J. R. Martin & P. R. R. White належать до різних течій. Перше цікавиться С в окремому висловленні, друге намагається пояснити й класифікувати оцінне мовлення в дискурсі. Але і в першому і в другому дослідженні вивчається явище аксіології, яка є частиною оцінного мовлення, а тому їх треба розглядати разом. Отже, С висловлення ґрунтується не на істинному чи неістинному характері, а вимірюється ступенем участі мовця в продукуванні свого висловлення та в ставленні до нього мовця і виявляється на двох рівнях: статичному й оцінному (аксіологічно-афективному).

У семантичному плані внески всіх цих різних вище проаналізованих праць чітко висвітлили труднощі різного характеру: 1) С – це явище швидше постійне, ніж дискретне (контекстуальне), як за обсягом, так і за ступенем О (Kerbrat-Orecchioni, 1980, р. 81]; 2) багато лексичних одиниць є потенційно полісемічними; 3) деякі лексичні одиниці поєднують кілька типів оцінки (напр.: *prétendre* – *премендувати*, *se vanter* – *хвалитися* є аксіологічно-афективними), а тому описати їх значення важко; 4) не всі суб'єктивними апіорі аксіологічні, але велика кількість слів може набувати в дискурсі аксіологічного характеру; 5) у дискурсі у відповідному контексті є можливість надати позитивної чи негативної конотації термінам, які апіорі є нейтральними; 6) суб'єктивними не є обов'язковими й достатніми ознаками для вираження оцінного судження і повинні поєднуватися з іншими ознаками, напр., з екстралінгвальними. З методичного погляду для дослідників проблема полягає в необхідності обирати з-поміж жорстких, але мало ефективних моделей аналізу С.

Питання С інколи важко розглядати навіть, якщо на перший погляд, термін стосується думок, ідей, емоцій, почуттів, інтерпретацій, набутого (пережитого) досвіду особи. Але, здається, це поняття набагато складніше. Теоретично абсолютна С могла б існувати лише, якби особа ніколи не вступала в контакт з іншою особою, з певною формою організації суспільства. У свою чергу О також має багато проблем, а саме: О означає повне абстрагування від поглядів, норм тощо (тобто від контексту) для того щоб, зайняти нейтральну позицію в конкретній ситуації.

Під кутом зору індивідуума, якщо навіть С присутня опосередковано й безособово, вона, на думку К.-О., виражає постійне ставлення, ціль якого розказати щось відкрито про себе, тобто висловитися від свого імені. Це означає, що експліцитна О є фальшивою, тому що все, що нас оточує, сприймається кожним по-різному. На це впливають ідеологія, мовні компетенції тощо. Тобто в рамках дискурсивної діяльності мовець виражає свою власну С у дискурсі, інколи приховуючи її, чи навпаки, демонструючи її. Проте мовець повинен враховувати присутність співбесідників, які мають свою С, свої власні погляди. Під час підготовки свого висловлення він повинен враховувати різних учасників комунікативної ситуації і упереджувати їх реакції. Словом, для того щоб бути ефективним, мовець повинен не забувати про адресата висловлення, це те, що Ch. Perelman називає поняттям приєднання (адресата) (Perelman, p. 328).

Звідси можна зробити висновок, що термін С є метаоб'єктом лінгвістики. Його розуміння не є одностайним. Одні дослідники розглядають С як оцінку (напр., R. Pupier, 1998), інші – як модальність (напр., N. Le Querler, 1996). Але головне в їх підході до С полягає в тому, що вони перетворили мовця із спостерігача, який перебуває поза мовою чи перед мовою, в агенса дії, який позначає своєю С дискурс, мобілізуючи й актуалізуючи наявні граматичні форми (дейктики, суб'єктивими тощо). Це означає, що С визначає типи дискурсу. Тепер термін С уживається для численних випадків, де мовець використовує мовлення, щоб виразити свої відчуття, почуття, свою думку і своє ставлення (звідси і зв'язок між аксіологією і модальністю). Слід зауважити, що в українській лінгвістиці при розгляді питання про вплив мовця все ще перевага надається поняттям: експресивність (напр., Мілова М. М.), емотивність (напр., Романова Н. В.), оцінка (напр., Кірятська Д. С.), модальність (напр., Ткачук В. М.). Цей короткий, але далеко не вичерпний огляд лише частково представляє існуючу ситуацію з вивченням С в лінгвістиці. В ході представлення результатів дослідження ми розкажемо про інші погляди на С.

Результати дослідження. Отже, ми з'ясували, що у французькій лінгвістиці поняття С не має єдиної теоретичної бази і розглядається вона переважно як М, яка включає, на думку К.-О., 1 і 2 рівні С. Перший рівень С свідчить про експліцитну чи імпліцитну присутність мовця у висловленні за допомогою дейктиків з яскраво вираженим “Я”, якого в ЗД не може бути за визначенням, тому ми його не будемо розглядати детально, оскільки цей рівень проаналізований нами раніше (Круковський, 2012). Другий рівень С – це оцінна С, виражена експліцитно, до якої певною мірою можна віднести: 1) модуси; 2) оцінку (раціональну, аксіологічну й неаксіологічну); 3) опінію (ставлення, погляди, судження, переконання, думки тощо); 4) афект (почуття, емоції), до цих понять, що виражають С, ми разом із багатьма українськими дослідниками (Чайковська, 2012; Мілова, 2014) додаємо 5) експресивність та 6) емотивність. Цілком природно запитати себе про зміст цих термінів, які часто вживаються як взаємозамінні і які кожний дослідник розуміє по-своєму. Розглянемо детальніше всі ці поняття окрім М, яка, як ми зазначили, була нами розглянута раніше.

Антропологічність, суб'єктивність мови чи не найяскравіше представлені в оцінному мовленні. Ми слідом за К.-О. вважаємо, що оцінка або оцінна суб'єктивність – це С другого рівня. Вираження оцінного (суб'єктивного) ставлення до світу характеризує насамперед самого суб'єкта.

Опінія як вид раціональної (логічної) оцінки одним із засобів вираження С індивідуума в дискурсі. Оцінки за ступенем вияву в них дескриптивних властивостей майже одностайно

поділяються мовознавцями на раціональні (об'єктивні) та емоційні (суб'єктивні) (Буяр І. Є., 2009; Шкіцька І. Ю., 2011). Ці типи оцінок розрізняються перлокутивною спрямованістю: емоційні оцінки націлені на зміну стану співрозмовника, а раціональні оцінки розраховані на згоду / незгоду з висловленою думкою. Проте раціональні й емоційні оцінки не завжди чітко розмежовуються: залежно від домінування того чи іншого аспекту. Раціональна оцінка – це не аксіологічна оцінка, а логічна (Charaudeau) на зразок правильно / неправильно. В західній лінгвістиці вона позначається терміном *opinion*, яку P. Charaudeau залучає до логічної С (там само). *Opinion* (гіперонім та його гіпоніми: погляди, позиція, точка зору, думка, судження. Переконавання тощо) у звуженому значенні розглядається як нижча форма знання (Jackiewicz, 2010, р. 27) або як переконання (Charaudeau). Її ознаки легко ідентифікувати (*Я думаю, я переконаний, що..., я вважаю, що...*). Модальність (алетична) думки свідчить про віру, з якою позиціонує себе мовець: можливість / неможливість, реальність / нереальність, впевненість / невпевненість, згода / незгода, за / проти, сумнів, заперечення тощо. Така оцінка має інтелектуальний характер. Логічну С важливо враховувати в контексті аксіологічної оцінки. *Opinion* схожа на особисту оцінку на основі підтверджених знань чи непідтверджених вірувань, але ця особиста оцінка має місце в певному соціальному середовищі. Персональна *opinion* формується на основі індивідуального досвіду, віку, статі, освіти, афектів (особистих емоцій, відчуттів і почуттів), соціальних суджень, відношень, а також на сукупності знань і соціального контексту (зокрема соціального класу, до якого належить індивідуум), ідеологій і т. ін. Всі ці фактори впливають на спосіб оцінки й спосіб сприйняття світу мовцем. Слід пам'ятати, що концепт *opinion* містить соціальне судження в соціальному контексті, що обов'язково передбачає, з логічного погляду, врахування норм, що діють у певній соціальній групі. Таким чином, *opinion* виникає з протиставлення між особистими відчуттями і соціальними нормами в специфічному контексті. Ось чому відхилення від нормативних очікувань у певному контексті змушує мовця розглядати співрозмовника як порушника цих норм і викликає в нього негативні емоції різної сили.

На думку van Dijk (1997), *opinion* характеризується своєю спроможністю змінюватися в контексті або всередині певної групи чи громади (р. 16). Інша ознака *opinion* стосується позиції особи чи групи осіб у конкретній ситуації. Це позиціонування чи ангажованість думки спричинює вироблення певного ставлення, що включає емоційний і оцінний складники з метою захисту своєї думки. Зрозуміло, що чим більше *opinion* у дискурсі, тим більше там емоцій мовця, який намагається вплинути на адресата позитивно чи негативно. Ми вважаємо, що *opinion* – це розвинуті, соціалізовані й унормовані емоції, які повинні відповідати певним очікуванням тієї чи іншої групи людей чи певним соціальним, контекстуальним та ідеологічним вимогам. *Opinion* сприяє посиленню чи нейтралізації особистих емоцій залежно від соціальних критеріїв, напр., маніпулюючи протилежними оцінками. Комбінування емоціями й породженими ними *opinion* сприяє еволюції й виникненню нових емоцій. Продуктування дискурсу вимагає від мовця певної ангажованості, і залежно від типу дискурсу емоції присутні в ньому більшою чи меншою мірою. Проблема *opinion* в ЗД полягає в тому, що вона є дуже експліцитним виявом С законодавця, що пояснює її відсутність у ЗД. Тобто у французькому ЗД такої оцінки не повинно бути. Індивідуальна, персональна думка неможлива в законі, тому що, по-перше, він є колективним твором, а по-друге, тому що закон потрібно виконувати, а не заперечувати чи ставити під сумнів. У цьому ми незабаром переконаємося. Зате деонтична М є відмітною рисою ЗД: *il est défendu – забороняється, il est permis – дозволяється, il est nécessaire – необхідно*.

Наступним засобом вираження С мовця в дискурсі є афект. Афект – це загальний (родовий) термін, гіперонім, що включає емоції, настрій, почуття, відчуття, душевний стан тощо, тобто це розмите поняття. Напр., для J. A. Deonna і F. Teroni світ афективних явищ об'єднує емоції, настрій, почуття, пристрасті, темперамент, риси характеру, вади й достоїнства, інколи навіть

відчуття й бажання. Важко провести між цими психологічними іменниками семантичну межу, оскільки такий поділ є швидше інтуїтивним і мовленнєвим, а не психологічним (Anscombe, Ducrot, 1983). Деякі поняття можуть змішуватися й уподібнюватися одне одному. Відома, напр., позиція D. Hume (р. 124), який аналізує цінності в термінах афективних реакцій. Для нього С – це передусім афект.

Французький дослідник J. Barbier розуміє під поняттям “афект” сукупність манер, що виражають емоційний чи душевний стан мовця, відрізняючи його від настрою, який належить до глобального тривалого емоційного “клімату”. На його думку афект – це трансформації тенденцій діяльності людини, це зміни її емоційного стану (Barbier). А. Wierzbicka (1996) та Ch. Plantin (2011), які вивчали метамовні афективні терміни, говорять, що афективні терміни містять три складники: фізичний, афективний (психологічний) й когнітивний. Тому деякі афекти можуть кваліфікуватися то як емоції, то як почуття, напр.: *любов* і *ненависть*. Афекти відповідають теорії дій американського соціолога Т. Parsons (1937), оскільки мають ціль (об'єкт); актуалізуються в конкретних ситуаціях, регулюються нормами, передбачають витрати енергії (фізіологічної).

Такі афективні іменники, як страх, гнів, радість, любов семантично складні й дуже багатозначні. Вони можуть належати до різних категорій афектів залежно від уживання (дистрибуції), інтерпретації, ситуації і т. ін. Напр., *bonheur* (*щастя*) може означати “афект” або мати неафективне значення “удачі” (*chance*): *porter bonheur* – приносити удачу. *Douleur* (*біль*) може належати до відчуття: *відчувати біль у плечі* чи до афекту у виразі: *Depuis ce drame Claire est accablée de douleur* (*Із цього драматичного моменту Клер була пригнічена горем*) (Maingueneau, 1991, р. 55). Ми не будемо втягуватися в детальну термінологічну дискусію й назвемо всі ці явища афектом.

Афективна С передбачає емоційну реакцію мовця, його афективну участь, його позицію, що відображає його почуття, оцінку, психологічний чи емоційний стан: *жаль, симпатію, гнів, обурення: патетичний, смішний, чудовий, схвильований, кат, деспот, обожнювати, цікавитися, страждати, боліти, боятися*; його смаки: *приємний / неприємний, смачний / несмачний*; його фізіологічну поведінку: *знервований, неспокійний / спокійний, одержимий, уважний* тощо.

Ш. Балі (1965) зазначає: “Афективність – це природний і спонтанний вияв нашої думки; вона нерозривно пов'язана з нашими життєвими відчуттями, нашими бажаннями, нашою волею, нашими оцінками судженнями; вона, що одне й те саме, – внутрішня ознака нашого особистого інтересу до дійсності” (р. 75). Всі елементи цієї дефініції “ефективності” є психологічними поняттями. У Ш. Балі ми знаходимо три поняття, що мають апіорі однакове значення: афективність, суб'єктивність і експресивність. Для Ш. Балі афективність і суб'єктивність є квазісинонімами загальнішими за експресивність. Далі ми розглянемо детальніше певні відмінності між цими поняттями.

Афект у лінгвістичному значенні – це те, що ми відчуваємо залежно від нашої позиції до висловлення, тобто позитивний чи негативний сигнал стосовно його змісту. У лінгвістиці афект – це пусковий механізм, що запускає емоцію, її репрезентацію в дискурсі, а точніше – це мовленнєве вираження особистого відчуття, часто без огляду на соціальний аспект, на соціальні норми, і поділяється на три основні субкатегорії: *щастя / нещастя, безпека / небезпека, задоволення / незадоволення* (автора).

Р. Charaudeau (р. 604) стверджує, що оцінка має афективний характер (судження ґрунтується не на розумі, а на афекті). Багато речей можна кваліфікувати як ганебні, огидні, забавні, чудові, сумні, незручні і т. ін. Але сумнівно, що афект причетний до будь-якого типу оцінного акту. Афективне мовлення відсилає до емоційної реакції мовця на предмет, але це не завжди є оцінкою, напр., у випадку вживання слів із стилістичною метою. Зокрема, К.-О. (1980), чітко протиставляє оцінне судження й афект. Одним із виявів афекту є емоції / почуття.

Емоції / почуття – це тема досліджень, яку лінгвісти не можуть оминати жодним чином, оскільки мовленнєві емоції пов'язані на рівні когнітивної системи із сприйняттям і тлумаченням досвіду, що свідчить про визначальну роль емоцій у писемному й усному мовленні. Емоції – невід'ємна частина життя людини, оскільки вони впливають на її пізнавальну діяльність, на її поведінку і соціальні відносини. Вони присутні завжди і супроводжують усі наші дії, навіть якщо ми цього не усвідомлюємо. Емоції пожирають соціальний і політичний простір за рахунок інших способів пізнання світу, зокрема, розуму. Справді, філософи говорять, що нічого великого без пристрастей не здійснюється. Більшість соціологів і філософів не заперечують належність емоцій до афекту, (оскільки так чи інакше емоції відчуються й переживаються). Але емоції не є повністю ірраціональними і не зводяться лише до простого сприйняття чи неусвідомленого імпульсу.

Деякі дослідники доводять, що не слід плутати емоції і почуття (Cosnier, 1996). Західна філософія завжди відрізняла біль, любов, страх, жалість, гнів і надію від тілесних (фізіологічних) інстинктів, таких, як голод і спрага. Проте важко сказати чи є, напр., сором емоцією чи почуттям. Французький дослідник J. Cosnier (1996) вважає, що емоції належать до психо-органічного стану, який характеризується інтенсивністю, короткістю і різким розпадом ментальних і психологічних функцій, викликаних цією емоцією. На його думку, характеристики фізичні (втома, біль), когнітивні (збентеження, невпевненість) і поведінка (соромливість, агресивність) не є емоціями, а почуттями. Почуття – це етикетка, це слово, що слугує для опису тієї чи іншої емоції, це вербалізація емоцій, перехід на мисленнєвий рівень.

Для K. R. Scherer (2000) емоції – це реакція на внутрішній чи зовнішній подразник (стимул) індивідуума, який має в когнітивній психології, нейробіології, а також у соціології три складники: когнітивні оцінні процеси, периферійні фізіологічні реакції й поведінкове вираження. За D. Van de Velde (1995), ці поняття відрізняються валентністю: назви почуттів двовалентні, тоді як назви емоцій одновалентні, принаймні емоція не обов'язково має об'єкт, наприклад, *радість жити* і тому стає почуттям.

Тобто, на відміну від емоцій, почуття, навпаки, виражають усталений афективний стан. Почуття – це трансформації відносин, пов'язані з певними емоціями, з певними особистісними й соціальними факторами. Термін “почуття” вживається частіше в науково-популярному дискурсі. Сьогодні ми не будемо вступати в детальну дискусію про відмінності між емоціями й почуттями, а обмежимося вище зазначеними зауваженнями. Є багато праць, присвячених їхнім відмінностям (Deonna, Teroni; Barbier; Van de Velde). Зазначимо лише, що є згода серед дослідників щодо зв'язку емоцій з раціональністю, оскільки вони націлені на об'єкт, тобто мають інтенційний характер. Отже, емоції – це ментальний інтенційний стан, що спирається на вірування, на цінності. Критерії класифікації емоцій різні: соціальні норми або ступінь загальності, що мають характер універсальний (гнів) чи специфічний (сором) стосовно соціального контексту чи ступеня раціональності (обурення, тривога) та інші критерії. J. M. Barbier вважає, що базових емоцій є шість, які супроводжуються часто тілесними відчуттями: любов, радість, здивування, гнів, сум і страх, що впливають із більш абстрактних почуттів: гордість, симпатія тощо, які лише денотують референт, але не відчуються (Barbier). Ф. Растье (2001) також пропонує свою класифікацію почуттів. Емоція може бути різної інтенсивності (від дуже легкої до дуже сильної). Слова, які ми вживаємо, дозволяють нам виразити певний рівень інтенсивності емоцій. Емоції становлять мотиваційну основу для людської діяльності і можуть штовхати людину на нові дії.

Ш. Балі (1965) був першим, хто вказав на важливість для лінгвістики вивчати мовлення як вираження почуттів, як інструмент дії і порушив питання про “способи й засоби за допомогою яких мова продукує емоції”. Засоби, які він пропонує вивчати, це те, що він називає стилістикою (с. 11). У лінгвістичній літературі немає точного визначення емоцій і почуттів. Деякі дослідники ототожнюють афект і емоції особливо на психологічному рівні (Charaudeau).

В лінгвістиці емоції розглядаються як комунікативна функція людини і певної соціальної групи (Charaudeau; Maingueneau, 1991), як активні сутності в тому сенсі, що вони впливають на участь у спільній побудові мовленнєвих актів. Цю позицію особливо захищає С. Plantin, пов'язуючи емоції з аргументативною функцією мови (2011). Українська дослідниця М. М. Мілова (2014) вважає, що в галузі мови (мовлення) справа вже не в самій емоції, а в її відповідності ситуації (емотивно-когнітивному дискурсі) та формі її вираження (с. 105).

Емоції становлять для лінгвіста справжні проблеми з причини свого невловимого й «слизького» характеру і залишаються розмитим і важким для оперування концептом у мовознавстві. Але саме мовлення не містить жодних емоцій, оскільки емоція – явище психічне, а емоційність – психологічна характеристика людини, стану її емоційної сфери. Дискурс може містити лише дескрипції емоцій, але в ньому вербалізуються не всі, а лише певні емоції локатора. Вивчення емоцій у дискурсі почалося ще з часів античності. Експліцитні чи імпліцитні емоції є результатом душевного стану мовця, які він намагається виразити у своєму висловленні, щоб отримати щось від адресата.

Мовлення передає не лише інформацію, а й певну частку емоцій мовця, настроїв, ставлення, погляди, диспозицію. Емоції необхідні для побудови діяльнісних відносин між суб'єктами. Вище ми говорили, що дослідження лінгвістичного вираження емоцій стосуються насамперед лексики, хоча вона передає лише третину емоцій. Справді, існує величезне різноманіття засобів їх вираження, тому що будь-яке слово, жест, інтонація, міміка і т. ін. в контексті можуть отримувати афективну конотацію. Базові емоції є певним чином рушійною силою для зміни опінії. Мовець може спробувати зіграти на відчуттях (страх, радість, ненависть, привабливість, сум тощо), щоб переконати слухача. В будь-якому висловленні емоційна оцінка має велике стилістичне значення, тому що вона визначає вибір і розташування основних значущих елементів висловлення.

Емоція виступає як погляд на відображувальний зміст, як забарвленість викладеного змісту в мовленні. Вона не зумовлена жанром чи нормою, а визначається прагматичним (інтенційним) завданням певного висловлення. Тон, експресія виступають як форми характеристики об'єкта висловлення, а через нього – і його реального автора. Вище ми говорили, що два типи оцінок (аксіологічна й афективна) не покривають одна одну, але емоційна оцінка формується на основі логічної оцінки. Основу емоційності тексту становить три групи явищ із галузі почуттів: емоційна реакція, емоційний стан і емоційне ставлення (Мілова, 2013). Усі три види можуть бути присутні у висловленні. Емоції привносять у дискурс частинку життя, що представляють зусилля і час мовця. Сама оцінка не є почуттям, вона елемент думки, але її існування зумовлене існуванням відповідного почуття. Мовним механізмом вираження С у вигляді психічного стану афективності, емоцій, почуттів та опінії є мовні категорії експресивності й емотивності як ознаки мовних одиниць (експресивів і емотивів), які вивчаються в лінгвістиці насамперед у рамках стилістики і прагматики. Розглянемо ці категорії детальніше.

У мовознавстві існує велика кількість визначень експресивності й емотивності. Нас цікавить насамперед думка Ш. Балі, засновника теорії експресивності, який зазначав, що саме стилістика вивчає експресивні факти мовної системи. Для нього лінгвістична експресивність (мовна й мовленнєва) тісно пов'язана з категорією емоційної оцінки, з теорією емоцій, з емоційністю / емотивністю. «Є експресивним будь-який мовленнєвий факт, що асоціюється з емоціями» (Bally, 1965). Джерелом експресивності, яку Ш. Балі визначає як вираження емоцій, є не лише мовні вирази, але й ситуація висловлення, контекст, екстралінгвальні фактори. Механізм лінгвістичної експресії імплікує певні умови, що залежать від фізичних рамок, комунікативної ситуації, які відіграють визначальну роль у продукуванні й розумінні експресивних висловлень. Наявність того чи іншого фактора залежить від природи емоції, яка й зобов'язує виразити певний мовленнєвий факт експресивно. Особливість емоції полягає в тому, що вона

завжди виявляється в особливій ситуації, коли певні зовнішні фактори здійснюють певний вплив на індивідуума і породжують певну емоцію. Емоція завжди пов'язана із ситуацією.

Наступний елемент, що впливає на експресивність, є так званий елемент “образності”, мета якого створити певну образну репрезентацію, надати слову новий смисл, об'єднавши, напр., протилежні за значенням слова. Тобто дефініція поняття “експресивність” стосується, головним чином ідеї імпліцитності. Щоб пояснити основний механізм експресивності, Ш. Балі звертається до поняття “сенсорна імпресія” й “образна репрезентація”. “Коріння інтелектуального мовлення, дозволяє йому виразити емоцію лише шляхом імпліцитних асоціацій, ... які породжують або сенсорне враження, або образну репрезентацію” (Bally, 1965, p. 83). Таким чином, механізм експресивності ґрунтується повністю на імпліцитних асоціаціях. Концепт експресивності є основою мовної креативності. Щоб бути експресивним, мовлення має постійно деформувати ідею, трансформувати, збільшувати чи зменшувати її, передавати її в іншій тональності Ці трансформації стосуються синтаксису, фонетики і семантики. Звичайно, мовна експресивність характерна насамперед для спонтанного мовлення “афективного” й “активного” (там само).

Але загалом сучасна французька лінгвістика не розглядає експресивність як незалежний термін, а ототожнює її з оцінкою, з емотивністю. Таку саму думку висловлює і А. Jackiewicz (2015), стверджуючи, що емоції й експресивність є основою оцінки і що вербальна експресивність зводиться до емоційності, а емоційність прирівнюється до оцінки як вербальне вираження емоцій. Як бачимо, у традиційних (вітчизняних і зарубіжних) лінгвістичних дослідженнях поняття емоційності, експресивності й емотивності входять у поняття оцінки. Тому В. М. Харченко (1976) узагалі вважає, що експресивність, емоційність, оцінність, образність можна об'єднати одним терміном “конотація”. Оцінка та емоція взаємодіють одне з одним таким чином: оцінка – це думка суб'єкта про цінність об'єкта для нього, а емоція – це переживання суб'єктом цієї думки (Чайковська, 2012, с. 281).

Але існує тенденція розрізняти поняття експресивність і емоційність / емотивність, тому що у вербальному вираженні вони можуть розглядатися як незалежні мовні явища. Є лінгвісти (напр., Н. Д. Арутюнова, Л. М. Васильєва, С. Ю. Чайковська), які розрізняють ці поняття, хоча їх словникові дефініції близькі: експресія – це те, що надає виразність чому-небудь; оцінка – це думка, судження, висловлене в якостях чого-небудь; емоція розуміється як “душевне переживання, хвилювання, почуття” (Чайковська, 2012, с. 282). Е. М. Галкіна-Федорук (1958) розрізняє експресивність і емоційність у мові: вираження емоцій завжди експресивне, але експресія не завжди емоційна. Ми згодні із цією думкою. Інші дослідники вважають навпаки: емоційність не завжди експресивна, вона може мати й нейтральне вираження (Jackiewicz, 2010). Поняття емотивності як і оцінки передбачає присутність особи (суб'єкта реакції), але на відміну від оцінки має антропологічний характер (стосується лише одушевлених суб'єктів, а не предметів світу) і носить емоційно-експресивний характер (оцінювання більш раціональне, оскільки зумовлене аксіологічно). В. І. Шаховський (1987) також говорить про відмінність понять емотивність / емоційність та експресивність: емотивність – це семантична властивість мови виражати емоції системою своїх засобів, а емоційність – це факт психіки. На відміну від емоційності висловлення, яка полягає в нецілеспрямованому самовираженні мовця, так би мовити у “випусканні пари” (напр., лайка), емотивність, за В. І. Шаховським, передусім пов'язана з реалізацією емоційної оцінки, а експресивність співвідноситься з інтелектуальним цілеспрямованим наміром вираження емоцій з метою переконати в чомусь адресата, посилити перлокутивний ефект висловлення, надати йому більшої виразності (там само). Експресивність породжується не тільки емоціями, а й мисленням, інтелектом, волею, етикою та естетикою, конкретним співвідношенням мовців. Тому поняття експресивності значно ширше за поняття емоціональності і може охоплювати мовне вираження всіх, а не лише емоційних сфер життя.

На відміну від Ш. Балі, французька лінгвістка А. Jackiewicz (2010) під експресивністю розуміє не ставлення мовця до свого висловлення, а те що стилістично позначене на фоні нейтрального. Тобто для неї експресивність на лінгвістичному рівні являє собою відхилення від стереотипів у вживанні мовних одиниць на різних рівнях (р. 83). У свою чергу французький тлумачний словник *Le Petit Robert* (2017) також зазначає, що експресивність стосується стилю (вона залежить від вибору експресивних засобів і ефекту, який вони продукують). Він дає дефініцію експресивності, яка відсилає, з одного боку, до жвавості й інтенсивності враження, що створюють вербальні й невербальні засоби вираження; з другого боку це означає, що висловлення підкреслює, висуває наперед суб'єктивність мовця (Kerbrat-Orecchioni, 1980, р. 120)]. Таким чином, поняття оцінки, експресивності й емоційності відрізняються за рівнем уживання, оскільки оцінка – це функціонально-семантична категорія, експресивність – стилістична, а емоційність – психолінгвістична, хоча, як уже говорилося, вони часто взаємодіють. Таким чином, ми, слідом за В. І. Шаховським (1987), під експресивністю розуміємо семантико-стилістичну властивість мовних одиниць, психологічно й соціально вмотивовану, які забезпечують її спроможність виступати в комунікативному акті за допомогою суб'єктивного ставлення до змісту чи до адресата мовлення і створення стилістичного значення, фону, ефекту. Експресивність властива одиницям усіх рівнів мови. При цьому експресивні засоби мають відносно чітко виражену позитивну чи негативну конотацією.

Оцінка – наступний засіб вираження С в дискурсі. Оцінка – це розрив із байдужістю, демонстрація зацікавленості (жест, погляд, постава, голос, інтонація тощо, і звичайно, слово). Оцінка належить до соціальної сфери і пов'язана з пізнанням світу (когніцією), з емоціями. В оцінці відображається світогляд і світосприйняття комунікантів, що дозволяє їй займати особливе місце у формуванні людського буття. Мовиться про кількісну, якісну чи емоційну оцінку об'єкта мовлення як позитивне, негативне, експліцитне чи імпліцитне ставлення суб'єкта до об'єкта висловлення, а думка (судження), що відображає лише факт існування предмета, не є оцінною.

З психологічного погляду роль оцінної суб'єктивності в акті мислення і сприйняття людиною світу з властивою йому простотою висловив швейцарський лінгвіст Ш. Балі. “Наша думка (і в цьому одна з причин її великої слабкості) постійно й ненавмисно додає до найменшого сприйняття елемент оцінки: несвідомий інстинкт самозбереження співвідносить всі явища навколишнього світу з нашим “Я”, з добробутом. Безпосереднім результатом такого порівняння є те, що все наше сприйняття супроводжується почуттям задоволення чи незадоволення” (Bally, 1965, р. 243). С часто виступає як ангажованість мовця, про що ми говорили вище.

Явище оцінки неоднорідне, йому бракує глобального аналізу й делімітації його проблематики. О. М. Вольф (1985) уважає, що в лінгвістиці оцінка – це судження про цінність [30]. У французькій лінгвістиці поняття оцінки не має єдиної теоретичної бази. Французькі лінгвісти по різному визначають оцінку. Для К.-О. (1980) оцінне мовлення – це відбиток С у висловленні, для Р. Charaudeau, D. Maingueneau (1981), Ch. Plantin (2011) оцінка – це один із видів суб'єктивності, модальності. Р. Charaudeau ділить оцінку на об'єктивну й суб'єктивну (р. 41). Він розглядає проблематику оцінки під кутом зору наділення властивостями об'єкта мовлення, серед яких він розрізняє залежно від семантики: позитивні й негативні. Мовиться про інтелектуальні, естетичні, етичні, афективні й прагматичні судження. Оцінка – це особиста думка мовця щодо об'єкта висловлення залежно від власних критеріїв індивідуума, основана на афекті й на його тлумаченні. Вона залежить від факту вподобання: щось любити / не любити, ненавидіти, цінувати, поважати і т. ін.

Але оцінка не обмежується лише протиставленням двох полюсів: позитивного – негативного. Існує ціла палітра більш-менш тонких відтінків, нюансів, залежно від ступеня проникнення почуттів в особисте сприйняття інформації мовцем через призму нормативних, ідеологічних,

психологічних та інших факторів. Саме тут полягає відмінність між афектом, оцінкою й судженням. J. R. Martin & P. R. R. White пропонують три оцінні категорії, засновані на прогресі, що рухається від простого згадування → позитивного відчуття / враження → до судження залежно від соціальних факторів (р. 92). Тому ми розглядаємо оцінку й судження як інституалізовані форми афекту. Наділення об'єкта тією чи іншою властивістю залежить від світобачення мовця. Отже, оцінка завжди містить когнітивний (інтелектуальний, етичний і т. ін.) й емоційний складники, які залежно від конкретної ситуації можуть бути присутні у висловленні в тій чи іншій пропорції. Оцінка – це один із способів вираження С мовця.

Оцінка С розглядається нами з позицій антропоцентризму, що найяскравіше представлене в оцінному мовленні. Це поняття ми розуміємо не лише як мовне явище, а й як відображення в мовленні процесу пізнання людиною предметів світу. Дійсно, людина інтерпретує світ і закріплює свої міркування про нього в мовному механізмі. Вираження суб'єктивного ставлення до світу характеризує насамперед самого суб'єкта мовлення. Мовлення є природним місцем для оцінних суджень і таким чином може впливати на соціум.

Ми разом із К.-О. (1980) розрізняємо аксіологічну й неаксіологічну С. Неаксіологічна С полягає в кількісній чи якісній характеристиці суб'єктом мовлення об'єкта висловлення без вираження його оцінного судження (без його афективної участі, принаймні з погляду їхньої лексичної дефініції), хоча й така оцінка має намір здійснити певний вплив на адресата. Звичайно, в контексті лексичні одиниці можуть отримувати певне афективне чи аксіологічне забарвлення. Ця якісна чи кількісна оцінка анованого об'єкта чи субстантива ґрунтується на подвійній нормі – внутрішній для об'єкта і специфічній для мовця, яка виражається насамперед прикметниками й прислівниками, а інколи й дієсловами: *grand – petit (великий – малий)*, *court – long (короткий – довгий)*, *chaud-froid (гарячий – холодний)*, *rouge (червоний)*, *noir (чорний)*, *peu (мало)*, *beaucoup (багато)*, *assez (достатньо)*, *lentement (повільно)* та ін. Інакше кажучи, оцінка пов'язана як із предметом висловлення, так і з суб'єктом. І з цієї причини ці лексичні одиниці можна вважати суб'єктивними. Оскільки ці лексичні одиниці не виявляють реакцію ні за ні проти денотованого об'єкта, вони менш суб'єктивні, ніж аксіологічні, тому можуть уживатися в ЗД. Але як і будь-яка оцінка неаксіологічна С спирається на культурну й ідеологічну компетенцію мовця.

Аксіологічна С. Аксіологічний підхід означає, що людські діяння можуть бути осмислені лише у співвідношенні з цінностями, що визначають норми, цілі, поведінку тощо людей. Цінності об'єктивні за своїм змістом, але вони завжди переносяться і сприймаються суб'єктивно. Вони залежать від свідомості суб'єкта, оскільки цінністю вважають лише те, що суб'єкт цінує, чому надає певне значення. Тому із суб'єктивістської позиції цінністю є все, що люди вибирають, чому свідомо надають перевагу. Цінності належать до глибоких напрямків, що структурують репрезентації і дії індивідуума. Цінності – це ідеали, преференції, якими керується індивідуум у своїй діяльності. Цінності розробляються, поділяються і передаються в культурному просторі чи існуючих громадах, де вони корелюються з нормами: моральними, естетичними, соціальними, економічними і т. ін. В різні епохи соціум визначає відповідно до сприйняття в суспільстві систему цінностей як мірило життя в ньому. Аксіологія охоплює семантику, що відсилає до інтересів індивідуума і до розриву з індеферентністю.

Аксіологія – це відповідність змісту повідомлення індивідуальним чи суспільним нормам, стереотипам, еталонам, уподобанням, позиції мовця. Особливістю аксіології є те, що вона зазвичай пов'язується з поляризацією: плюс / мінус, позитивний / негативний, містить оцінку, що відсилає до людського досвіду: естетики, канонів краси (гарний / негарний); інтелекту (логічний / нелогічний, цікавий / нецікавий); етики, яка стосується моралі, кодексу поведінки, обов'язків (гарно / погано), правильний / неправильний, ввічливий / неввічливий тощо); прагматики (корисний / некорисний, ефективний / неефективний), значний / незначний); гедоніки (смачний / несмачний, приємний / неприємний, страждання / задоволення).

Чому слугують цінності? Не слід сприймати їх як індивідуальний вибір. Так само як громадянин не обирає суспільство, в якому живе, індивідуум не обирає цінності, що сформувалися в суспільстві. Зате він може надати перевагу тій чи іншій цінності, він може заперечити її, поміняти. Тому сама по собі аксіологія не може розв'язати конкретні проблеми. В юридичній системі, яку репрезентують французькі закони, також можна оперувати тим чи іншим вибором. Цінності засновують право, структурують його, невідривні від нього. В праві вони стають принципами, нормами (Rabault). Право гарантує цінності у вигляді норми, яка містить у собі оцінну установку, але не посилається на них. Юридичне рішення взагалі аналізується в термінах “легальний” / “нелегальний” (там само). Легальність не є цінністю, хоча висловлення поняття в оцінних термінах є основою для точки зору законодавця. Ухвалений закон завжди виступає як певна оцінна настанова. Суддя приймає рішення, не посилаючись на цінності, а на законодавчі норми, які він застосовує. Юрист керується розумом. Право нейтральне в аксіологічному плані. Проте цінності відкривають аргументативний вимір права, оскільки відіграють інтерпретативну роль.

Слід проводити різницю між цінностями і нормами закону. Аксіологічний підхід характерний для французьких законів, зокрема, для Карного кодексу Франції, який слугує матеріалом нашого дослідження. Завдання карного права – це забезпечення охорони прав і свобод людини, громадянина, власності, громадського порядку, безпеки, довкілля тощо. Але саме карне право – це та сфера, де можливе обмеження прав і свобод. Воно встановлює відповідальність за вчинення суспільно небезпечних діянь і визначає покарання. Злочин – покарання. Самі юристи (Береза Н. В., Хім'як Ю., Степанюк О. С. та ін.) дуже жваво обговорюють питання можливості вживання оцінних понять у законі, зокрема, в карному кодексі з його найбільшою “репресивністю”, “жорстокістю”, націленістю на максимальну регламентацію суспільних відносин. Оцінні поняття (напр.: правопорушення, підробка, геноцид) мають розмитий характер для відображення в праві всього різноманіття правових ситуацій, що дозволяє надати нове поле застосування об'єкта. Український правознавець Ю. Хім'як (2011) зазначає, що функції оцінних понять у праві: 1) власне оцінка; 2) самостійний прийом як один із прийомів законодавчої техніки.

Згідно з енонсіативною лінгвістикою Е. Бенвеніста (1966) аксіологія розглядається як явище С. Поняття “цінності” обирається ним як стрижень для дослідження мови в різних науках. Мова передає всі визначені людством цінності і є носієм оцінних суджень. Проте лінгвістика розглядає поняття “аксіології” обережно, тому що мова надає йому іншого смислу. Акт дослідження поняття “аксіології” є складним і широким полем, яке виходить далеко за межі мовлення.

Отже, аксіологія охоплює зону семантики, що відсилає до ідеї преференцій, до бінарного поділу світу в термінах: добре / погано, які А. Wierzbicka (1996) розглядає як семантичні примітиви, спільні для всіх мов. На думку D. Van de Velde (1995), число слів, що мають нейтральну аксіологічну конотацію менше за те, що мають ту чи іншу аксіологічну конотацію. Із цього приводу французька лінгвістка А. Jackiewicz (2010) застерігає: “глобальна полярність висловлення сильно залежить від контексту” (р. 20). Справді, конкретний контекст може змінити (скасувати, змінити на протилежну, пом'якшити, посилити) початкову полярність терміна. Напр., нейтральне слово *regarder* (дивитися) може в певній ситуації означати “милуватися” або навпаки “пильно роздивлятися”. Тому передача цінностей – одне з первинних завдань комунікації. Аксіологія ґрунтується на обов'язковій суб'єктивній оцінці суб'єкта мовлення, поза суб'єктом вона не існує. Лінгвістична аксіологія вивчає оцінні аспекти мовлення. Вона цікавиться ідентифікацією цінностей, хоча різні лінгвісти по-різному структурують поле дослідження цих цінностей. К. R. Scherer (2000) розглядає аксіологію як пошук встановлення ієрархії цінностей в етиці й естетиці. Французький дослідник P. Charaudeau пропонує таку

систему цінностей: етика, естетика, гедоніка й прагматика (Charaudeau). Французька лінгвістка О. Galatanu досліджує аксіологічний вимір аргументації (Galatanu). А. Jackiewicz (2010) говорить про норми цінностей: моральні, естетичні, когнітивні, соціальні, економічні і т. ін. Вона, зокрема, зазначає, що не існує особливого граматичного механізму чи лексичної категорії, спеціально призначеної аксіології. Багато лінгвістів досліджували аксіологічний елемент оцінного мовлення (Ш. Балі, А. Вежбицька, Ж. Мартіне та ін.).

Серед типів оцінювання аксіологія є найвищим ступенем С за шкалою К.-О. (1980). У дискурсі аксіологічна С виявляється аксіологічними пасажами, фігурами стилю, експресивними виразами, лексичними одиницями тощо. Лексичні одиниці, що мають аксіологічну конотацію, зазвичай є дуже абстрактними, тому виявити цю конотацію нелегко. Знайти ознаки аксіологічної С в ЗД означає виявити позицію французького законодавця щодо змісту закону. На думку К.-О. (1980), аксіологія – це оцінне судження валоризації чи девалоризації, тобто це підвищення чи пониження значення денотата висловлення для мовця. Аксіологічна С, так само як і неаксіологічна передбачає подвійну інформацію, пов'язану з денотатом висловлення і його автором (опис денотата й оцінку). Але на відміну від неаксіологічної С аксіологічна С виражає не лише кількісне чи якісне судження про денотат, а й висловлює позицію мовця чи оцінне судження (гарний / поганий), тобто аксіологічна лексика суб'єктивна два рази. Саме аксіологічне значення інтегроване в основний зміст слова. Валоризація чи девалоризація об'єкта висловлення здійснюється в ЗД за допомогою оцінного вокабуляру, який ми проаналізуємо нижче. К.-О. особливо підкреслює варіабельність аксіологічних цінностей (р. 87).

Отже, ми з'ясували, що мови артикулюють не лише дескрипції, як цього хотіла б об'єктивістська традиція, але й оцінку С, невід'ємну від них. Мовлення, як ми вже говорили, є природним місцем для вираження оцінних суджень. Оцінне (суб'єктивне) мовлення виявляється в дискурсі в різних формах: через просодію, синтаксичні конструкції, вживання експресивних виразів чи інших засобів на рівні дискурсу, але насамперед через слово, через оцінну лексику, типологію якої розробляють численні дослідники. Розглянемо основні типи цієї лексики.

Суб'єктивні (оцінні) мовні одиниці. Вивчення мовлення є результатом особистого життєвого досвіду індивідуума всередині певного середовища (родинного, шкільного, бізнесового тощо), і кожне засвоєне ним слово, представлене в пам'яті, несе одночасно лексичне значення й афективно-аксіологічну оцінку, тому дослідники розрізняють у складі когнітивного лексичного значення слова два додаткові різновиди субзначень – прагматичне й комунікативне. Якщо когнітивним типам значень відповідає інформативна функція, то прагматичному й комунікативному – емотивна й апелятивна. Таким чином, лінгвісти оперують відмінністю між “дескриптивним смислом” і “емотивним смислом” (N. Stevenson, 1962), “денотацією” і “конотацією” (J. Dubois, 1973), “денотативним” і “конотативно-емотивним” смислом (R. Jakobson, 1963). Прагматичний компонент ЛЗ зазвичай є другорядним, додатковим до когнітивного. Це інформація особливого роду – це не денотативна, а оцінна, суб'єктивно-модальна, емотивна, аксіологічна інформація. Вона часто імпліцитна, хоча компонент такого значення начебто не повинен уважатися імпліцитним. Таку інформацію ще називають факультативною, оскільки вона відновлюється адресатом і часто є суб'єктивною, неоднозначною. Очевидно, що суб'єктивна частина інформації найбільше міститься в структурі імплікаціонала, в периферійних компонентах значень.

Деякі суб'єктивні слова мають відносно стабільну, незалежну від контексту й уживання, семантику і позначаються в словниках як “меліоративні”, оскільки несуть позитивну аксіологію чи афективність, напр.: *honneur* (честь), *beauté*, (краса), *joie* (радість), *grandiose* (грандіозна), тоді як інші кваліфікуються як “пейоративні”, стилістично знижені, тому що несуть негативну аксіологію чи афективність, напр.: *laideur* (потворність), *méchant* (злий), *atroce* (жахливий), *tromper* (обманути) тощо. Ch. Perelman зазначає, що “почуття визначає дуже часто вибір слів,

які виражають значення захоплення чи навпаки відрази, осуду. Звідси: картина – мазанина... нектар – бурда” (Perelman, p. 541). Французький психолог J. Cosnier (1996) уточнює, що “кожна когнітивна репрезентація пов’язана з афективним зарядом (слабким, середнім чи сильним)” (р. 15). Але є суб’єктивні лексичні одиниці, що входять одночасно до обох категорій (афективної й аксіологічної) і називаються аксіологічно-афективними (напр.: *чудовий, мерзенний*), тому що виражають одночасно оцінне судження й емоційну реакцію мовця щодо предмета висловлення. К.-О. (1980) стверджує, що часто важко встановити чітку межу між аксіологічними й афективними лексичними одиницями особливо прикметниками, тому що вони отримують ту чи іншу забарвленість чи конотацію залежно від контексту. Існують власне нестабільні терміни, полярність яких залежить, напр., від ідеологічного світогляду мовця. В цьому випадку слід брати до уваги не лише контекст, а й прагматичний вимір, комунікативну ситуацію, які відіграють вирішальну роль. “На відміну від об’єктивних мовних одиниць висловлення грає одночасно на двох тісно пов’язаних між собою регістрах: з одного боку, воно говорить про щось, з другого боку, воно висловлює думку мовця щодо свого висловлення” (Maingueneau, 1991, p. 114).

Крім афективного, комунікативно-прагматичні значення можуть мати соціальну (аксіологічну) конотацію, яка особливо велика при вживанні слів-оцінок: *хвалити, лаяти, лестити, ображати; хорошиий, поганий, приємний; образливо, весело, сумно* і т. ін. Виходячи з вище зазначеного, дамо такі дефініції.

Оцінний аксіологічний вокабуляр – це сукупність слів, що імплікують оцінне судження мовця на зниження чи підвищення значення предмета висловлення, що він бачить хорошого, гарного чи навпаки. Використовуючи його, мовець намагається змусити адресата розділити з ним цінності чи погодитися з його думкою.

Афективний вокабуляр – це сукупність слів, що виражають емоційну реакцію чи афективний стан автора висловлення (жалість, симпатію, гнів, обурення тощо). Вживаючи їх мовець намагається викликати ті самі почуття чи емоції в адресата.

Таким чином, оцінні мовні одиниці – це слова й словосполучення або речення, які характеризують предмет, явище, подію і т. ін. з погляду категорії цінності. Оцінне значення мовних одиниць, у якому реалізується категорія оцінки, можна визначити як інформацію про оцінне ставлення суб’єкта мовлення до певної властивості, виділеної при розгляді того чи іншого об’єкта під певним кутом зору. Оцінні (афективно-аксіологічні) слова (суб’єктивні) відрізняються первинністю оцінного значення від тих слів, які розвинули прагматичні смисли в контексті вживання (напр.: *заздрісний, енергійний, метикуватий* і т. ін.). Їх значення полягає не в тому, щоб описувати світ, а в тому, щоб виражати емоції, психологічний стан, суб’єктивне ставлення і цим самим вплинути на адресата і в цьому їх прагматизм.

На відміну від об’єктивних (deskриптивних) термінів, денотативний клас яких має відносно стабільні контури, клас суб’єктивних термінів – це розмита сукупність. Лінгвістичні роботи не пропонують глобальної класифікації суб’єктивних оцінних засобів. Вище були зазначені лише окремі (часткові) дослідження певних засобів С, які розглядаються в рамках різних субдисциплін, як наприклад, квантифікація, оцінювання, судження. Чи можна скласти перелік “суб’єктивних” одиниць у певній мові? Виокремити сукупність слів з аксіологічною конотацією? Якщо так, то за яким методом і за якими критеріями? Для яких мовних регістрів? Багато дослідників намагаються класифікувати суб’єктивну лексику завжди на основі присутності чи відсутності оцінного складника в значенні слова і його контексту. Австралійські лінгвісти J. R. Martin & P. R. R. White розробили досить повну модель категоризації оцінної лексики, яку ми розглянули вище.

Зі свого боку французький лінгвіст Y. Mathieu (2000) пропонує таксономію дієслів почуттів на основі аналізу синтаксичних властивостей емоційної лексики. Він поділяє їх на 18 так званих “приємних” класів: *distraine* (розважати), *apaiser* (заспокоювати), *vivifier* (оживляти), *intéresser*

(цікавити), émoustiller (веселити), émouvoir (розчулити), satisfaire (задовольняти), subjuguier (підкорити), flatter (лестити), rassurer (завірити), épaier (вражати), désarmer (роззброїти); 13 “неприємних” класів: effrayer (лякати), attrister (засмучувати), lasser (стомлювати), meurtrir (забити), énerver (драгувати), tracasser (докучати), oiséder (невідступно переслідувати), déranger (турбувати), froisser (кривдити), déconcerter (розстроювати), effarer (стривожити), révolter (викликати обурення), aigrir (озлобляти), décevoir (розчаровувати), démoraliser (деморалізувати), inhiber (пригнічувати), endurcir (ставати бездушним), dégouter (відбивати охоту); 2 “байдужих” класів: indifférer (залишати байдужим), étonner (дивувати).

Український дослідник А. М. Манзій (2007) у своїй статті, яка так і називається “Класифікація емоційно-оцінної лексики сучасної німецької мови”, наводить такі класи оцінної лексики в сучасній німецькій мові: емоційно-оцінна лексика з емоційно-оцінним компонентом в денотативній частині значення; емоційно-оцінна лексика, яка поєднує у своєму конотативному значенні емоційно-оцінний компонент з експресивним, образним, стилістичним, ідеологічним і будь-яким іншим компонентом.

У свою чергу Ш. Балі зазначає: “... часто буває, що одне й те саме слово залежно від випадку має суто інтелектуальне значення або суб’єктивне й афективне значення; їх опозиція дозволяє побачити різницю між об’єктивним визначенням речей і їх оцінкою, яка надходить до нього від мислячих суб’єктів” (Bally, 1965, p. 18). Ця цитата Ш. Балі підкреслює всю складність класифікації суб’єктивної лексики. Схоже протиставлення ми знаходимо у Y. Y. Mathieu (2007, p. 123): “ментальна внутрішня сутність поділяється на дві частини залежно від когнітивної природи чи психологічного стану”, що дозволяє запитати в себе, чи не є вона спадкоємницею класифікації, яку сьогоднішня еволюція наук регулярно ставить під сумнів. Ми бачимо, що критерії розмежування й категоризації такої лексики викликають певні проблеми. Це означає, що поділ лексичних одиниць на об’єктивні й суб’єктивні є відносним.

К.-О. (1980) і ми разом з нею поділяємо лексичні одиниці на об’єктивні й суб’єктивні. Суб’єктивні лексичні одиниці у свою чергу розкладаються на дві субкатегорії: “афективні”, що висловлюють емоції мовця стосовно об’єкта, й “оцінні”, що виражають оцінку об’єкта мовцем. Ця остання субкатегорія безпосередньо пов’язана з явищем аксіології. Зі свого боку, Y. Y. Mathieu (2007) додає до поділу аксіологічної лексики на позитивну й негативну іще двозначну (амбівалентну) й нейтральну. К.-О. (1980) мотивує це тим, що будь-яка лексична одиниця в певному сенсі суб’єктивна, оскільки слова є лише інтерпретаторами речей (p. 79). Водночас вона, як і Ш. Балі, наголошує, що не всі мовні одиниці однакові, оскільки наповнені більшою чи меншою дозою С, позначаючи рівень участі мовця у своєму висловленні. “Вісь протиставлення об’єктивний / суб’єктивний не дихотомічна, а гра дуальна” (1980, p. 81). На цьому ступені суб’єктивності К.-О. підкреслює значення культурних стереотипів та морфології, які інколи ускладнюють аксіологічну структуру вокабуляру. Як пояснює К.-О., афективні прикметники виражають одночасно певну властивість предмета і емоційну реакцію мовця стосовно цього предмета (p. 85) і наводить такий приклад: “*Посередній, цинічний і підступний*, без сумніву, є оцінними прикметниками аксіологічного забарвлення, тоді як *огидний* має афективне забарвлення” (там само).

У широкому сенсі, залежно від контексту, один і той самий термін може переходити від одного типу С до іншого. Така подвійна С є причиною плутанини цього концепту, за що деякі лінгвісти критикують К.-О., вважаючи її класифікацію обмеженою, а категоризацію ознак С – нестабільною, об’єктивне висловлення може стати суб’єктивним залежно від конкретної ситуації. Ось чому F. Rastier (2001) відмовляється проводити різницю між денотацією й конотацією і заявляє, що мови начебто описують лише об’єктивну реальність просто забарвлену там і сям “пропозиційним ставленням” (p. 125). Важко визначити й описати всі підходи, методи і об’єкти досліджень мовленнєвої С. Тут не існує, як бачимо, єдиного підходу чи стабільної термінології. Але це не головне, головне – це природа явища С.

Таким чином, ми детально розглянули теоретичні підходи і зміст таких суб'єктивних понять, як: оцінка, опінія, аксіологія, афект, емоції, експресивність і емотивність та мовленнєві засоби їх вираження в мовленні, механізм їх дії, – а тепер побачимо й проаналізуємо, як виражається С французького законодавця в законодавчому дискурсі, ґрунтуючись на теорії енонсіації Е. Бенвеніста, що С всеповсюдна в мовленні.

Характеристика суб'єктивного виміру французького законодавчого стилю.

У принципі французький законодавчий стиль є нейтральним: сухим, суворим, безбарвним, що вживає тільки слова, необхідні для вираження соціально-корисної думки. У всякому разі такої концепції дотримується французький законодавець, тому що закон – це мова розуму, логіки, а не пристрастей. З іншого боку, розум – це не обов'язково обдумування, міркування. Законодавець нічого не обговорює, не дискутує, не виправдовує, не доводить, він приписує. Стиль законодавця ні спекулятивний, ні зверхній. Буває, що законодавець, виходячи із свого безстороннього стану, залишає на стилі свій особливий відбиток. Це ледве помітний слід: невеличкі нюанси, штрихи. Але саме завдяки цим штрихам стиль законодавця стає не таким нудним, не таким плоским, не таким безбарвним, не таким понурим, сумним і монотонним.

Законодавець уповноважений підкреслити, продемонструвати цілі своєї законодавчої політики за допомогою слів, які показують його відношення до цієї політики. І тому цілком зрозумілим є його бажання, щоб це його ставлення побачили. Цілком природно й законно, щоб його висловлення несли ознаки його прихильності, схвалення чи несхвалення. Є слова законодавця, які не тільки дозволяють чи забороняють. Є також слова, що допускають, визнають, терплять, підбадьорюють, хоча, звичайно, існують поряд слова, що забороняють, виключають чи приписують більш-менш суворо. Коли французький закон надає судді певне право, вживаючи дієслово *“octroyer”* (надавати щось як милість, як послугу), то семантика цього дієслова імплікує, що законодавець робить це немов би проти своєї волі, без особливого бажання, він протягує це право кінчиками пальців; а вже надавати право, виражене дієсловом *“accorder”* (надавати щось), свідчить, що він дозволяє це право більш великодушно. Законодавча політика міститься в слові.

Цілком природно, що часом законодавець виявляє навіть свої почуття. Інколи голос законодавця тремтить, він не завжди байдужий. Це визнає також і англійський філософ і правознавець J. Bentham (1920), коли пише з приводу стилю законів. “Цілком допустимо, що закони інколи містять відбиток певної батьківської ніжності, що в законі залишаються певні помітні ознаки прихильності законодавця, котрий написав ці закони” (р. 397). Так, це правда, французький законодавець дійсно вживає часом слова, які показують його добре серце чи його суворість. Коли законодавець залякує кримінальною відповідальністю, то він тоді звертається до погрозливих слів. Погрожуючи карою, цей суворий тон законодавця сприяє запобіганню злочину. Можливо, погроза й не залякує, але так чи інакше вона вже проголошена.

Напр., у статті 727 Цивільного кодексу Франції говориться: *“Sont indignes de succéder, et comme tels, exclus de la succession...”* (Недостойні успадкування, а тому й вилучені із успадкування...) (Code civil, 2008, а. 727). Слова *“вилучені”* було б досить, але законодавець ужив іще слово *“недостойні”*, до того ж на початку фрази. Це не просто санкція, це накладення анафеми, це стилістичний ефект.

Таких прикладів можна навести багато. Якщо морфологічна й синтаксична форми французьких законодавчих текстів, як правило, спрямовані на нейтральність, то сам зміст юридичних правил чітко висловлює позицію автора. Тобто законодавець тут не є нейтральним, а цілком однозначно висловлює свою думку: забороняє, дозволяє, приписує тощо.

Характеристика суб'єктивного виміру стилю Карного кодексу Франції.

Аксіологічні субстантиви, що виражають С безпосередньо своєю семантикою, а не функцією, які не потрібно аналізувати, оцінка завжди присутня в їхньому значенні: а) меліоративна

оцінка: *liberté* (свобода), *solidarité* (солідарність), *dignité* (достоїнство), *honneur* (честь), *peine* (кара), *sûreté* (безпека), *responsabilité* (відповідальність); б) пейоративна оцінка: *crime* (злочин), *génocide* (геноцид), *vol* (крадіжка), *contrefaçon* (підробка), *mensonge* (брехня), *fraude* (шахрайство), *prostitution* (проституція), *pédophilie* (педофілія), *traître* (зрадник).

Суб'єктивні дієслова. Процес аналізу суб'єктивних дієслів у французькому ЗД є досить складний, тому що передбачає потрійне розрізнення. Хто виносить оцінне судження? Чого стосується оцінка? Якою є його природа? С дієслів виявляється не лише в їхньому значенні, а й у самому виконанні дії. Семантичний рівень дозволяє нам класифікувати дієслова на різні категорії залежно від дії, які вони передбачають. Ми виявили такі групи дієслів, що виражають: 1) примус: *devoir* (бути зобов'язаним), *obliger* (зобов'язувати), *ordonner* (наказувати), *forcer* (змушувати); 2) санкцію: *condamner* (засуджувати), *punir* (карати), *priver* (позбавляти), *réprimer* (подавляти), *sanctionner* (санкціонувати); 3) заборону: *interdire* (не дозволяти), *défendre* (забороняти), *prohiber* (забороняти на законних підставах) і т. ін. Всі ці слова свідчать про імперативний, розпорядчий характер закону.

Суб'єктивні прикметники. Прикметники мають розпливчатий характер з погляду граматики, семантики та прагматики і характеризуються градацією своєї семантики на шкалі, що намагається представити онтологічні властивості об'єктів дійсності – такі, як: сила, інтенсивність, розмір, а також ангажованість мовця. Вони чітко вписуються в суб'єктивну мовленнєву діяльність як основні оператори функції суб'єктивності. Слідом за К.-О. (1980) ми поділяємо прикметники на афективні, що виражають одночасно певну властивість об'єкта і емоційну реакцію мовця стосовно цього об'єкта, й аксіологічні, що вимагають подвійної норми оцінки: внутрішньої щодо цінностей мовця і зовнішньої щодо цінностей суспільства (р. 86). В Карному кодексі нами були виявлені такі прикметники: а) афективні: *un individu dangereux* (небезпечний індивідуум), *violence psychologique* (психологічне насильство), *mensonger* (брехливий), *aimable* (люб'язний), *affective* (афективний), *grave* (тяжкий); б) аксіологічні: *infraction politique* (політичний злочин), *matière correctionnelle* (виправне покарання), *un rapport motivé, falsifié* (вмотивований, сфальсифікований звіт), *une défense légitime* (легітимний захист), *responsabilité pénale* (кримінальна відповідальність), *la vie privée* (приватне життя), *corrompu* (корумпований). Аксіологічні прикметники – це найвиразніший засіб вираження С у французькому ЗД.

Неаксіологічні прикметники: *bande organisée* (організована банда), *entente établie, stable* (створене, стабільне об'єднання), *possible* (можливий), *intéressant* (цікавий), *rapide* (швидкий), *efficace* (ефективний). Їх набагато більше ніж аксіологічних, які в законодавчому контексті отримують афективно-аксіологічне забарвлення. Вживаючи ці прикметники насамперед у легальних дефініціях (ЛД) (див. нижче), французький законодавець обмежується нечітким суб'єктивним визначенням об'єкта, даючи можливість судді висловити свій погляд на відношення між встановленим фактом і його поняттям. Шляхом тлумачення тієї чи іншої лексичної одиниці ЛД суддя визначає ступінь норми, яку треба застосувати до цього факту.

Суб'єктивні прислівники. Французький законодавець уживає також прислівники, що свідчать про його С: а) аксіологічні: *volontairement* (добровільно), *sciemment* (свідомо), *exceptionnellement* (виключно), *légitimement* (легітимно), *personnellement* (особисто), *publiquement* (публічно); б) неаксіологічні: *postérieurement* (пізніше), *directement* (безпосередньо), *notamment* (зокрема), *antérieurement* (раніше).

Як бачимо, у французькому Карному кодексі С представлена найбільше на лексичному рівні: іменниками, дієсловами, прикметниками й прислівниками, які не мають безпосереднього оцінного характеру з боку законодавця, а виконують інтерпретативну функцію для судді і превентивну, стримуючу, залякувальну, репресивну, виховну і т. ін. функції для громадянина. Але найважливіша їх функція у Французькому Карному кодексі – це аргументативна, яку ми розглянемо детальніше на прикладі ЛД.

Кожний закон, кожний кодекс мають свій стиль – більш технічний, менш технічний, більш абстрактний, менш абстрактний. Ми бачимо, що стиль французького Карного кодексу дуже технічний, там багато юридичних аксіологічних іменників, що виражають права на повагу до: *dignité humaine* (людської гідності), *sûreté* (безпеки), *liberté d'expression* (свободи слова) тощо, які закон гарантує і захищає, погрожуючи покаранням у разі їх порушення. Термін “правопорушення” є оцінним поняттям, визначаючи його, законодавець повинен враховувати матеріальну сторону поведінки громадянина і психологічний аспект цієї поведінки, тобто намір, який розглядається як спеціальний задум, як абстрактне поняття. Намір – це свідоме бажання суб'єкта скоїти правопорушення, це оцінний елемент судження, який можна тлумачити по-різному. Необхідно виявити цей намір на основі суб'єктивних і об'єктивних елементів. Поняття наміру принципове для французького законодавця. “Немає злочину чи делікту без наміру його скоїти”, – зазначено у статті 121–3 Кодексу (Code pénal, 2008). Тому від законодавця вимагається надзвичайна точність у питанні ідентифікації психологічного елемента правопорушення.

Дефініція терміна “complice” (співучасник). “*Est complice d'un crime ou d'un délit la personne qui sciemment, par aide ou assistance, en a facilité la préparation ou la consommation*” (Є співучасником злочину чи правопорушення особа, котра свідомо допомагала чи сприяла їх підготовці чи скоєнню) (Code pénal, 2008, а. 121–7). У цій дефініції французький законодавець позначає злий намір терміном “свідомо”, який відображає душевний стан винуватця правопорушення.

Дефініція терміна “enfant en danger” (діти в небезпеці). “*Enfant maltraité est celui qui est victime de violence physique, cruauté mentale, abus sexuel, négligence lourde ayant des conséquences graves sur le développement physique et psychologique*” (Дитина в небезпеці – це дитина, яка є жертвою фізичного насильства, словесної жорстокості, сексуального зловживання, небезпечного недбальства, які мають тяжкі наслідки для фізичного і психологічного розвитку дитини). Цю ЛД можна критикувати за вживання суб'єктивних, так званих “каучукових”, розпливчатих термінів: *lourde* (небезпечний), *grave* (тяжкий), *maltraité* (засмиканий). Розмитість, дифузність, аморфність смислу ЛД, яка є тут необхідною, ґрунтується на С юридичного мовлення. Коли законодавець визначає концепт, він претендує в дефінітивному висловленні на певну об'єктивність, але виявлення реалій не спирається на точні критерії і вимагає складних ЛД. Крім продукування концептуальної сутності, законодавець нашоухується на мову, яка створює мовленнєву С. ЛД містить суб'єктивні лексичні одиниці, обрані волею законодавця. Цей вибір передбачає його бажання запросити співбесідника суддю поділитися своєю думкою щодо ЛД.

Дефініція “injure” (образи) належить до дуже суб'єктивних ЛД. У Франції стаття 29 закону про пресу ще від 29 липня 1881 року визначає образу таким чином: “*toute expression outrageante, termes de mépris ou invective qui ne renferme l'imputation d'aucun fait est injure*” (Будь-який образливий вислів, презирливий чи лайливий термін, що не містить жодного правдивого факту є образою). Поняття “образи” залежить від особи, яка говорить образливі слова, від середовища, її професії, віку, її освіти. Кваліфікація “образи” залежить також від контексту, навіть звичайний термін може отримати значення образи. Критерій, що дозволяє вважати термін образою, не завжди є об'єктивним. Деякі терміни проте належать до очевидної образи: *idiot*, *teleepen*, *poikidьok* та ін. Але в більшості випадків образливий термін оцінюється суб'єктивно у зв'язку з контекстом його вживання. С образи пояснюється тим, що вона належить до прагматики мовлення. Вона хоче спровокувати співбесідника на реакцію, зачепити його за живе, завдати йому болю, принизити. Напр.: *intrigant* (інтриган), *bandit* (бандит), *fasciste* (фашист), *canaille* (каналія). Деякі терміни не є образливими, але стають ними в контексті, коли до них додаються епітети чи коментарі, що націлені на образу. Суб'єктивність образи ускладнює формулювання її дефініції.

Французький законодавець часто вживає оцінні елементи як аргументативний чинник у дефініціях. Оцінка має аргументативну силу в тому сенсі, що коли ми оцінюємо певну річ, то вже беремо участь у прийнятті рішення щодо неї. Як і будь-яка дефініція концепту, що відображає навколишню дійсність, законодавча дефініція містить оцінні характеристики явищ цієї дійсності, (що у свою чергу робить її засобом оцінної характеристики різних елементів соціально-правової дійсності) і в такий спосіб виконує аксіологічну функцію, яка має глибоко ідеалізований і політизований характер. Дефінітивні оцінні елементи в ЛД стосуються всіх юридичних категорій: *personnes, biens, institutions...* і наявні в багатьох ЛД, надаючи їм гнучкості і допомагаючи всебічному тлумаченню суддею. Оцінні елементи у складі дефініції підлягають суб'єктивній оцінці, звичайно на двох рівнях: зроблений законодавцем вибір дескриптивних елементів є судженням, а суддя формулює своє судження під час тлумачення дефініції.

Таблиця

Приклади суб'єктивних елементів у ЛД Карного кодексу Франції

Стаття	Об'єкт	Психологічний елемент
121–7	Complice (співучасник)	Sciemment (свідомо)
211–1	Génocide (геноцид)	Plan concerté (узгоджений план)
221–1	Assassinat (вбивство)	Volontairement (навмисно)
311–1	Vol (крадіжка)	Frauduleux (шахрайський)
312–10	Chantage (шантаж)	En menaçant (погрожуючи).

Із цих прикладів видно, що аргументативний зміст дефініції перетворює її з простого опису дійсності у висловлення певної позиції французького законодавця стосовно дійсності.

Характеристика суб'єктивності виміру стилю Цивільного кодексу Франції

Якщо розглядати С як функціональну семантико-стилістичну категорію залежно від того чи іншого функціонального стилю, то легко помітити, що засоби її вираження, їх частота перерозподіляються відповідно до типу тексту, його специфіки та частоти використання в ньому оцінних одиниць (ядро / периферія). Стиль французького Цивільного кодексу відрізняється від стилю Карного кодексу хоча б тому, що він був написаний ще в 1804 році в епоху Наполеона Бонапарта і деякі його положення не змінилися з плином часу, а зберігають стильові сліди цієї епохи. Комунікативно-прагматичний підхід до вивчення тексту зобов'язує нас розглянути, що впливає з особливої інтенції французького законодавця в плані стилістичних засобів її вираження. Стиль французького Цивільного кодексу є конкретним, але одночасно точним, виразним, реалістичним і образним, однозначним і різноманітним. Саме це й підходить для закону.

Про що йде мова? Мова йде про образи-символи, якими закон користується стримано. Під словесним образом розуміємо використання слів у таких словосполученнях, які дають можливість посилити лексичне значення додатковими емоційно-експресивними та оцінними відтінками. Такими елементами образності в законах є вживання дієслів у переносному образному значенні.

Образні дієслова. Дієслова, що створюють образ, займають у Цивільному кодексі важливе місце. Але їх не завжди помічають, оскільки з часом їх виразна образність стирається. Проте цей образ готовий воскреснути. І традиція такого написання законів у Франції ще живуча. Необхідно тільки, щоб законодавець захотів цього, тому що завжди замість образного слова можна вибрати абстрактне. У більшості випадків дієслово в законі виражає рух: *porter (нести), entrer (входити), courir (бігати)* тощо. При цьому дієслово містить у собі ідею юридичної операції чи її ефекту. "*L'action est ouverte au ministère public*" (Прокуратура відкрила провадження) (Code civil, 2008, а. 339). "*La demande en justice est portée devant la juridiction*" (Позов подано до суду). "*La demande est écartée*" (Заява відхилена) (а. 342).

Ефекти стилю. Це особливі ефекти, вони не виняткові, проте не характерні для французьких законів, тому, можливо, про них і не варто говорити. Але ці стильові ефекти знаменні тим, що вони свідчать про відхилення закону від нейтрального стилю. Мова не йде про традиційні стильові фігури риторики: порівняння, гіперболи, алегорії тощо. Мова йде про більш скромні, менш помітні засоби, які вживаються з різною метою.

Інверсія – це синтаксичні відхилення від звичайної конструкції фрази, тобто від прямого порядку слів: підмет, присудок, а потім інші члени речення. Французький законодавець виносить на перше місце висловлення елемент, який він хоче довести до свідомості адресата передусім.

1. Дієслово, поставлене на перше місце. Коли на першому місці законодавчого висловлення стоїть дієслово, то воно підкреслює першочергову роль дії у висловленні. Захист: “*Peut être placé sous la sauvegarde de justice...*” (*Можуть знаходитися під захистом правосуддя...*) (Code civil, 2008, а. 491); “*Ne peuvent être saisis...*” (*Не може бути накладений арешт на...*) (а. 2092–2). Санкція: “*Sont annulables...*” (*Анулюються...*) (а. 220). Дефініція: “*Sont immeubles...*” (*Є нерухомістю...*) (а. 526). Перше місце надане дієслову ще й для того, щоб зробити фразу більш зрозумілою, поставивши на початку фрази простий елемент, у нашому випадку це дієслово, яке управляє перерахуванням елементів чи декількома підметами. При прямому порядку слів у реченні, в результаті довгого переліку підметів присудок, тобто дієслово, було б відсунуте назад, що порушувало б ритм та мелодіку фрази. Напр.: “*Ont droit au bénéfice des dispositions de la présente loi...*” (*Мають право на користування положеннями даного закону...*) (Code civil, 2008, а. 765). Як бачимо, на початку фрази стоїть дієслово, після якого дається перелік тих, хто має право на ці положення.

2. Проголошення санкції як анафеми. Поставлена на перше місце санкція підкреслює ефект погрози покарання у разі правопорушення (при цьому такий інверсійний порядок слів також робить фразу легшою). Погрозливих конструкцій, з яких починаються положення, у Цивільному кодексі багато: “*A peine de nullité...*” (*Під загрозою недійсності...*). “*A peine d'irrecevabilité...*” (*Під загрозою неприйнятності...*). Або ж таке погрозливе, але ясне оголошення: “*Il n'y a pas de mariage...*” (*Недійсним є шлюб...*) (Code civil, 2008, а. 146).

3. Інші застосування. З тією самою метою перше місце в реченні віддається іншим елементам фрази: а) ситуації: “*En cas d'urgence...*” (*В терміновому випадку...*). “*Si y a une contestation...*” (*У випадку опротестування...*) (Code civil, 2008, а. 645); б) хронології (“*Avant toute décision...*” (*Перед прийняттям будь-якого рішення...*) (а. 287); в) критерію: “*Selon l'intérêt de l'enfant...*” (*Виходячи з інтересів дитини...*) (а. 287). “*A titre exceptionnel...*” (*Як виняток...*) (а. 287–1).

Стан дії. Часто вибір активного чи пасивного стану диктується відносною значущістю суб'єкта (агенса дії) і об'єкта (предмета дії). На чому законодавець акцентує увагу? На персональній ролі суб'єкта, його функції, його місці, його ініціативі, його владі, повноваженнях чи на підтвердженні його прав? Активний стан уживається тоді, коли законодавець хоче підтвердити право, обов'язок чи повноваження суб'єкта. “*Le juge examine...*” (*Суддя розглядає...*) (Code civil, 2008, а. 231), ... “*Le juge prononce*” (*Суддя виголошує рішення...*) (а. 232). “*Le tuteur prendra soin*” (*Опікун буде піклуватися про...*) (а. 451).

І, навпаки, коли законодавець хоче підкреслити значущість об'єкта, то він звертається до пасивного стану. “*Le divorce peut être prononcé...*” (*Рішення про розлучення може бути виголошене...*) (Code civil, 2008, а. 229).

Наголошення на певному елементі фрази. Виокремлення певного елемента фрази тим чи іншим чином також акцентує увагу на його значущості. Але насамперед таке наполягання має на меті примусити адресата зрозуміти важливість цього законодавчого положення, підкреслюючи його схожість чи протилежність або ж пояснюючи певний факт. І тоді законодавець висловлення стає за своїм характером повчальним чи пояснювальним. Законодавець стає немовби педагогом, для цього він використовує різні методи.

А. Лексичні повтори підкреслюють смисловий паралелізм, але у французькому ЗД вони вживаються насамперед для того, щоб відкрити й закрити всі виходи, всі шляхи даної юридичної ситуації, всі її можливі варіанти так, щоб стало зрозуміло, що дане правниче правило загальне й абсолютне. *“Toute altération, tout faux..., toute inscription...”* (Будь-яка зміна, будь-яка підробка, будь-який напис...) (Code civil, 2008, а. 52). *“Ni le propriétaire, ni l’usufruitier...”* (Ні власник, ні користувач...) (а. 607).

Б. Абсолютні терміни. Як і семантичні повтори, вони підкреслюють загальність закону. Закон рідко коли каже “ніколи”, хоча інколи він це каже: *“En aucun cas”* (В жодному випадку). Але закон часто каже “завжди”: *“La séparation de corps entraîne toujours la séparation de biens”* (Окреме проживання чоловіка й дружини завжди тягне за собою розподіл майна) (Code civil, 2008, а. 302).

В. Пояснювальні вирази. *“La prescription se compte par jours, et non par heures”* (Срок позовної давності обчислюється в днях, а не в годинах) (Code civil, 2008, а. 2260). Найчастіше правило пояснюється тим наслідком, який воно спричинює. *“La compensation s’opère de plein droit par la seule force de la loi, même à l’insu des débiteurs.”* (Компенсація здійснюється лише на основі закону навіть без відомо боржників) (а. 1290). Деякі формулювання пояснюють санкцію, що випливає з правила: *“La donation... ne pourra comprendre...; si elle comprend..., elle sera nulle...”* (Договір дарування... не може включати..., якщо він включає..., то він є не дійсний...) (а. 943).

Г. Зайві вирази (багатослів’я), які є свого роду повторами. У законах вони трапляються дуже рідко, тому що закон вимагає стислих формулювань. Але ці мовленнєві надмірності вживаються просто для наочності. Закон не переконує, законодавець їх уживає з обережності, з певної лукавості. *“Un seul et tme jugement...”* (Одне й теж рішення) (Code civil, 2008, а. 518). *“Les part et portion...”* (Частка і пай...) (а. 1214).

Мовна економія, І, навпаки, законодавець інколи економить на мовних засобах. Він економить на словах шляхом їх вилучення чи скорочення. Це нормальне явище в комунікації й нормальне явище для французького законодавчого дискурсу. Але законодавець це робить за допомогою особливих засобів, які стають справжніми стильовими ефектами.

А. Елізія (випадіння) артикля. Виграш від елізії артикля невеликий, але при цьому тон фрази стає різкішим. *“Récompense est due...”* (Code civil, 2008, а. 1412). *“Droit et devoir de garde...”* (а. 371).

Б. Скорочення назви підмета (суб’єкта). Процес полягає в скороченні назви суб’єкта. Закон дає суб’єкту синтетичну назву. Замість того, щоб розкласти аналітичним шляхом наслідок юридичного акту на частини, тобто зробити детальний перелік усіх суб’єктів, які підпорядковуються цьому правилу, висловлення розповсюджує його ефект у загальному плані на весь інститут суб’єкта-підмета. *“Le mariage emporte légitimation...”* (Шлюб тягне за собою легітимацію...) (Code civil, 2008, а. 311). *“L’adoption confère à l’enfant...”* (Усиновлення надає дитині...) (а. 356, 357).

В. Максими. Ми знайшли ще інші ознаки С у французькому Цивільному кодексі, а саме максими, тобто короткі вислови, що формулюють моральні й життєві правила в лаконічній формі. У законі вони виконують роль правничого правила. До максимів належать: *adages*, *axiomes*, *aphorismes*. Максими – це також засоби економії, лаконічності, де ідея, висловлена кількома словами, немов би гола. Сказано тільки головне. Звичайно, не кожне правило можна висловити максимою. Але в Цивільному кодексі їх багато. Максими – це традиції, звичаї, це досвід сотень поколінь, мудрість віків, це велике мовне надбання французького народу, вони мають позачасовий характер. *Force n’est pas le droit* (Сила не в силі, а в правді). *Nécessité fait loi* (Нужда тише свій закон). Тут слова мають не лише лексичне, а й культурне значення. Деякі з них цитуються латинською мовою, що ще більше посилює їх експресивність. Вони

тоді виглядають як вирази, викарбовані на камені пам'ятників. Оскільки Цивільний кодекс включає не тільки римське й французьке право, але й право звичаїв, які, звичайно, формулювалися у вигляді приказок, крилатих фраз тощо, то нічого дивного, що в цьому Кодексі таких виразів у вигляді максим є велика кількість. Вони формулювалися до 60-х років ХХ століття в Цивільному кодексі в основному латинською мовою. Після заборони вживання латинської мови в законах в Цивільному кодексі залишилися тільки французькі варіанти максим. *“Tout paiement suppose une dette”* (Будь-який платіж передбачає борг) (Code civil, 2008, а. 1235). *“La vente de la chose d'autrui est nulle”* (Продаж чужої речі є недійсним) (а. 1599).

Отримані результати нашого дослідження дозволили поглибити теоретичні й практичні знання про мовленнєву С, уточнити зміст і дефініції її ознак, їх роль і особливості функціонування у французькому законодавчому дискурсі, а саме – концептів: оцінка, аксіологія, афект, емоція, опінія, емотивність та експресивність – та зробити такі висновки. Не існує єдності думок дослідників щодо підходів вивчення С, термінів, що позначають С: аксіологія, афект, емоція, оцінка, опінія, емотивність та експресивність, їх дефініцій, методів їх аналізу. Це пов'язано зі складною природою явища С, її багатовимірністю. Зокрема межі між оцінкою, аксіологією і афектом рухливі й розмиті, тому що йдеться про градуальні явища, чутливі до контексту й екстралінгвальних факторів.

Керуючись теорією оцінки Appraisal дослідників J. R. Martin & P. R. R. White та теорією К.-О. про два рівні С, ми встановили такі особливості суб'єктивного виміру французького законодавчого стилю. Перший рівень С – статичний відсутній у ЗД, оскільки він є безособовим, законодавець уникає дейктиків, що засвідчують його присутність. Зате, як показав наш аналіз, другий рівень – оцінна С присутня в ЗД, тому що вона сприяє побудові ЗД. С включається в ЗД епізодично, локально, розмито. Спроби повної нейтралізації С спричинюють у деяких випадках повне знищення послання законодавця. Законодавчі тексти редагуються й перераховуються багато разів. І форма, яку набуває текст, не є формою спонтанного дискурсу, а опрацьованого багато разів. Інакше кажучи, ця втрата спонтанності може виражатися у свідомому чи несвідомому стиранні вражень від здивування, шоку, розчарування тощо. Але, незважаючи на це, нами було встановлено, що деякі почуття й емоції, погляди у французькому ЗД існують, навіть у досить яскравих чи прихованих формах, що впливає на тлумачення закону суддею. Таким чином, досягнути повної нейтральності французькому законодавцеві не вдалося, підтвердження цьому є чимала кількість виявлених слідів мовленнєвої С.

Наш аналіз показав, що хоча ЗД не є привілейованим місцем для С, ознаки ангажованості й ставлення до свого висловлення французького законодавця систематично з'являються навіть у край емоційно нейтралізованому стилі Карного кодексу в основному на рівні аксіологічної лексики, яка грає там насамперед інтерпретативну, аргументативну, превентивну, виховну та ін. ролі. Ознаки оцінної С епізодично трапляються і в стилі Цивільного кодексу, але не лише на рівні лексики.

Зроблені спостереження висувають на перший план відносність понять об'єктивність / суб'єктивність. Жодний дискурс, навіть законодавчий, як бачимо, не позбавлений певного ступеня С. Спроба французького законодавця максимально дистанціюватися від свого послання має свої обмеження. Якщо не буде С, то закон перетвориться просто в каталог, у перелік фактів, положень без можливості тлумачити й оцінювати їх. Якщо навіть техніка написання законів вимагає нейтрального стилю і не передбачає включення С в законодавчий текст, реальність виявляється іншою. Семантична організація, а також структура закону ґрунтується на необхідності пояснювати й обґрунтовувати або тлумачити те чи інше положення. Ось чому повне вилучення емоцій може бути контрпродуктивним. Об'єктивні й суб'єктивні елементи, включаючи емоційні, взаємозалежні, вони необхідні для побудови ЗД і сприяють його когерентності.

Проте оцінка С не є текстовою семантико-стильовою категорійною ознакою французького закону, а виявляється лише на рівні висловлення. Вона там виконує прагматико-аргументативну й інтерпретативну функції, напр., емоції в карному праві розглядаються, головним чином, як факти. Отже, і в законодавчому дискурсі С є майже неминучим явищем у зв'язку із суб'єктивністю мовлення. У подальшому опрацюванні зазначеної проблематики вважаємо порівняльне вивчення такого засобу С, як, напр., опінія в художньому й науковому дискурсах.

Література

- Брандес М. (2004). П. *Стилистика текста. Теоретический курс* (Учебник). Москва : Прогресс-Традиция.
- Rastier F. (2001). *Arts et science du texte*. P. : PUF.
- Anscombe J.-Cl., Ducrot O. (1983). L'argumentation dans la langue. *Coll. Philosophie et langage*. Bruxelles : Pierre Mardaga.
- Langacker R.W. (2008). *Cognitive Grammar: A Basic Introduction*. Oxford : Oxford University Press.
- Benveniste E. (1966). De la subjectivité dans le langage. *Problèmes de linguistique générale*. P. : Gallimard, 258–266.
- Galatanu O. Sémantique des possibles argumentatifs et axiologisation discursive. *D. Bouchard & J. Evrard (éds.). Représentation du Sens linguistique II, Louvain-la-Neuve : D Boeck / Duculot*. 313–325.
- Charaudeau P., Maingueneau D. *Dictionnaire d'analyse du discours*. P. : le Seuil.
- Maingueneau D. (1991). *L'analyse du discours, introduction aux lectures de l'archive*. P. : Hachette Université.
- Martin J. R., White P. R. R. *The language of evaluation: Appraisal in English*. London : Palgrave Macmillan.
- Kerbrat-Orecchioni C. (1980). *L'énonciation de la subjectivité dans le langage*. P. : Armand Colin.
- Perelman Ch., Olbrechts-Tyteca L. *Traité d'argumentation*. Bruxelles : l'Université de Bruxelles.
- Круковський В. І. (2017). Концепти суб'єктивності / об'єктивності, модалізація / модальності та засоби їх вираження в мові та мовленні: питання теорії (на матеріалі французької мови). *Філологія. Педагогіка. Психологія: Науковий вісник кафедри ЮНЕСКО КНЛУ*. К. : Видавничий центр КНЛУ. 35, 166–188.
- Мілова М. М. (2014). “Експресивність” та “емотивність” у мові та мовленні. Рівні передачі емоцій у художньому англомовному тексті. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія*. Одеса : Вид.-во Міжнародного гуманітарного університету. № 9, 104–107. Взято з: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmgu_
- Чайковська Є. Ю. (2012). Поняття “емотивність” та “експресивність” у мові науки. *Лінгвістика XXI століття: нові дослідження і перспективи. Зб. наук. праць Центру наукових досліджень і викладання іноземних мов НАН України*. К. : Центр наукових досліджень і викладання іноземних мов НАН України. 279–286.
- Jackiewicz A. (2010). Structures avec constituants détachés et jugements d'évaluation. *Revue des Sciences et Technologies de l'information. Série Document Numérique*. P. : Lavoisier. Le texte, objet d'analyse et vecteur de connaissances. 13 (3), 13–40. Взято з: <https://halshs.archives-ouvertes.fr/halshs-0183913>
- Van Dijk T. A. (1997). The study of discourse. *Discourse as Structure and Process*. London : Sage Publications. 1, 1–34.
- Deonna J.A., Teroni F. *Qu'est-ce une émotion ?* Genève: Vrin.
- Hume D. Essais et traités sur plusieurs sujets. *Vol. IV : Enquête sur les principes de la morale. – Appendice I : Sur le sentiment moral*. P. : Vrin, 75–136.
- Barbier J-M. Affects, émotions, sentiments, et Clot Y. L'affectivité en activité. *Barbier J-M., Durand M. (éds.). Encyclopédie d'analyse des activités*. P. : PUF. 877–910.

- Wierzbicka A. (1996). *Semantics. Primes and universals*. Oxford; New-York. : Oxford University Press.
- Plantin Ch. (2011). *Les bonnes raisons des émotions. Principes et méthode pour l'étude du discours émotionné*. Berne : Peter Lang.
- Bally Ch. (1965). *Le langage et la vie*. Genève : Droz.
- Cosnier J. (1996). *La psychologie des émotions et des sentiments*. P. : Retz.
- Scherer K. R. (2000). Psychological Models of Emotion. *The Neuropsychology of Emotion*. New York: Oxford University Press. 137–162. Взято з: <http://emotion.caltech.edu/dropbox/bi133/files/Psychological.pdf>
- Van de Velde D. Les verbes dits "psychologiques" revus a la lumiere des noms correspondants. *Travaux de linguistique*. P. : PUF. 35, 67–78. Взято з: <https://www.e-periodica.ch/cntmng?pid=rlr-001:1995:59>.
- Харченко В. К. (1976)/ Разграничение оценочности, образности, экспрессии и эмоциональности в семантике слова. *Русский язык в школе*. М. : Просвещение. 3, 66–71.
- Галкина-Федорук Е. М. (1958). Об экспрессивности и эмоциональности в языке. *Сборник статей по языкознанию. Профессору Моск. ун-та академику В. В. Виноградову в день его 60-летия*. М. : Изд-во Московского университета. 103–124.
- Шаховский В. И. (1987). *Категоризация эмоций в лексико-семантической системе языка*. Воронеж : Изд.-во Воронежского ун-та.
- Le Petit Robert de la langue française* (2017). P. : Dictionnaires le Petit Robert.
- Вольф Е. М. (1985). *Функциональная семантика оценки*. М. : Наука.
- Rabault Hugues. *Droit et axiologie : la question de la place des "valeurs" dans le système juridique*. Режим доступу: [...www.droitconstitutionnel.org/congresNancy/.../rabaultTD5.p](http://www.droitconstitutionnel.org/congresNancy/.../rabaultTD5.p).
- Хім'як Ю. (2011). Оціночні кримінально-правові поняття та вимога визначеності закону у рішеннях європейського суду з прав людини. *Вісник національної академії прокуратури України*. К. : ЗАТ "Віпол". 2, 65–70. Взято з: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnapu_2011_2_13
- Mathieu Y. Y. (2000). *Les verbes de sentiment: De l'analyse linguistique au traitement automatique*. P. : CNRS Editions. Режим доступу: <https://hal.archives-ouvertes.fr/halshs-00130571>
- Манзій А. М. (2007). Класифікація емоційно-оцінної лексики сучасної німецької мови. *Филологические науки. Психология и социология*. Днепропетровск : Наука и образование. 77–79. Взято з: www.rusnauka.com/4_SVMN_2007/.../19870.doc.htm
- Bentham J. (1920). *Traité de législation civile et pénale; (ouvrage extrait des manuscrits du jurisconsulte anglais par Et. Dumont. Seconde édition revue corrigée et augmentée*. Paris : Bossange, père et fils.

Джерела ілюстративного матеріалу

- Code civil (2008). [107e éd.]. P. : Dalloz.
- Code pénal(2008). [101e éd.]. P. : Dalloz.

БОГЕМІСТИЦІ В КИЇВСЬКОМУ НАЦІОНАЛЬНОМУ ЛІНГВІСТИЧНОМУ УНІВЕРСИТЕТІ П'ЯТЬ РОКІВ

Ващенко О. О.

elenv@ukr.net

Київський національний лінгвістичний університет

Дата надходження 29.10.2018. Рекомендовано до друку 27.02.2019.

Стаття присвячена викладанню чеської мови та супутніх дисциплін для студентів-богемістів на факультеті германської філології Київського національного лінгвістичного університету впродовж п'яти років, що забезпечує кафедра української філології та славістики.

Ключові слова: богемістика, викладання, бакалаврський рівень навчання, магістерський рівень навчання, Еразмус+.

The article is devoted to the teaching of the Czech language and related disciplines for bohemian students at the Faculty of Germanic Philology in the Kiev National Linguistic University for five years, which is provided with the Department of Ukrainian Philology and Slavic Studies.

Key words: bohemian, teaching, baccalaureate level, master's level of education, Erasmus +.

Київський національний лінгвістичний університет (далі КНЛУ) як заклад вищої освіти посідає одне з провідних місць серед сучасних суб'єктів освітньої діяльності. Історія університету розпочинається з 1948 року, і на той час він іменувався як Київський державний педагогічний інститут іноземних мов. За 70 років свого існування КНЛУ пройшов гідний шлях розвитку, досягнення і новаторства в галузі іноземної філології. На сторінках його історії закарбовано чимало славетних імен науково-педагогічних працівників, які представляли і втілювали наукові ідеї та розвивали вітчизняної методики викладання іноземних мов, відкривали власні мовні школи [1].

КНЛУ завжди розвивав і вдосконалював свої здобутки, відкривати нові спеціальності, розширюючи горизонти для вивчення нових мов. Разом із підготовною фахівців з англійської, німецької, французької, італійської мов здійснюється підготовка:

- із 2002 р. – перекладачів із новогрецької мови та фахівців із прикладної (комп'ютерної) лінгвістики з поглибленим знанням декількох іноземних мов;
- із 2007 р. – вперше в Україні фахівців із фінської, нідерландської мов;
- із 2010 р. – перекладачів із мови гінді;
- із 2011 р. – фахівців із в'єтнамської та угорської мов.

Із 1 вересня 2013 року у Київському національному лінгвістичному університеті розпочалося вивчення чеської мови, яку зголосилися вивчати 17 студентів. Прогресивний підхід до вивчення іноземних мов належить ректорові Ваську Р.В., доктору філологічних наук, професору кафедри германської і фіно-угорської філології, адже саме він був ініціатором відкриття на факультеті германської філології у складі кафедри української філології та славістики нової програми підготовки 6.020303 Філологія* (Мова і література (чеська)) [2].

Програма підготовки бакалаврів складалась із філологічних дисциплін, що забезпечують комплексну фахову підготовку студентів-богемістів. За чотири роки навчання студенти вивчили такі курси:

1 курс

1. Вступ до чеської філології
2. Практична граматики чеської мови.
3. Практика усного та писемного мовлення чеської мови
4. Практична фонетика чеської мови

2 курс

1. Практика усного та писемного мовлення чеської мови
2. Історія чеської літератури

3 курс

1. Історія чеської мови
2. Лексикологія чеської мови
3. Теорія та практика перекладу чеської мови
4. Практика усного та писемного мовлення чеської мови

4 курс

1. Інтерпретація тексту
2. Лінгвокраїнознавство (чеська мова)
3. Методика навчання чеської мови
4. Стилїстика чеської мови.
5. Теоретична граматики чеської мови
6. Практика усного та писемного мовлення чеської мови.

Викладання зазначених дисциплін, окрім чеської літератури, забезпечувала кандидат філологічних наук, доцент Ващенко О.О. У 2016 році на кафедрі для викладання мовознавчих дисциплін із чеської мови запросили носія чеської мови громадянку Чеської Республіки, члена чесько-української спілки “Вишеград”, викладача чеської мови як іноземної в Чеському культурному центрі в м. Київ Радку Гарбузову, яка викладає дисципліни “Практика усного та писемного мовлення чеської мови”, “Лінгвокраїнознавство (чеська мова)”. КНЛУ може пишатися тим, що на сьогодні це, власне, єдиний вищий освітній заклад, де чеську мову викладає “*rodilý mluvčí*” (носіє мови).

Майбутнім богемістам запропоновано для вивчення й інші фахові дисципліни. Деякі з них викладалися викладачами кафедри української філології та славістики, напр.: “Старослов’янська мова” (проф. Валюх З.О.), “Сучасна українська літературна мова” (доц. Заскалета В.П.), “Методи й організація лінгвістичних досліджень” (проф. Баган М.П.).

Рік 2017 став знаменним у житті університету, адже цього року 12 випускників отримали диплом бакалавра КНЛУ і стали фахівцями з чеської мови, а також був оголошений перший прийом на навчання на другий (магістерський) рівень вищої освіти за освітньо-професійною програмою Сучасні філологічні студії (чеська мова і друга іноземна мова): лінгвістика та перекладознавство. Спеціальність 035 Філологія, спеціалізація 035.038 Слов’янські мови і літератури (переклад включно).

Складаючи вступні іспити на магістерське навчання, абітурієнти мали продемонструвати рівень володіння практичними навичками, володіння чеською мовою, що становить набуту у процесі навчання їхню комунікативну компетенцію: лінгвістичну, мовленнєву, лінгвокраїнознавчу, а також знання основних засад теоретичних мовних дисциплін. За результатами конкурсу на навчання за державним замовленням було прийнято 4 особи.

Метою освітньо-професійної програми другого (магістерського) рівня навчання передбачено розширити, поглибити та уточнити теоретичні знання у галузі богемістики та англїстики, здобути студентами знання під час навчання на бакалавраті, розуміти специфіку перекладознавства, а головне – вміло використовувати здобуті теоретичні знання під час вирішення практичних питань. Освітньо-професійна програма містить низку фахових дисциплін: “Культура усного і писемного мовлення першої іноземної мови”, “Зіставний аспект чеської та української фразеології”, “Основи наукового письма іноземної мови”, “Професійно-орієнтований переклад (чеська – українська мова)” та ін.

Оскільки спеціальність є новою, викладачам відповідних дисциплін доводилось розробляти нові навчальні та робочі програми з фахових дисциплін. Загалом для першого (бакалаврського)

рівня освіти було розроблено 12 програм до нових навчальних дисциплін і 15 робочих програм з дисциплін, і відповідно для другого (магістерського) рівня освіти – 5 навчальних програм і 5 робочих програм до відповідних дисциплін.

Викладання і вивчення чеської мови та супутніх дисциплін для студентів КНЛУ не обмежується лише стінами університету. У 2014 р. між Київським національним лінгвістичним університетом та Університетом Яна Євангелісти Пуркине в м. Усті над Лабом (Чеська Республіка) була підписана угода про співпрацю, результатом якої стала участь 9 студентів-богемістів у програмі академічної мобільності Erasmus+ на педагогічному факультеті університету [4]. Під час навчання в чеському університеті студентам пропонувалися для вивчення такі фахові дисципліни як-от: чеська мова як іноземна, історія чеської літератури доби Середньовіччя, когнітивна лінгвістика, теоретична фонетика чеської мови та ін. Після завершення навчання за програмою Erasmus+ студенти, склавши всі заліки та іспити, отримали відповідний сертифікат успішності.

У рамках тієї самої програми відбувся обмін викладачів і для студентів-богемістів курс лекцій із чеської мови прочитав доктор Їржі Гасіл і з чеської літератури доктор Їржі Котен, співробітники кафедри богемістики факультету педагогіки Університету Яна Євангелісти Пуркине в м. Усті над Лабою. Натомість для студентів і аспірантів педагогічного факультету Університету Яна Євангелісти Пуркине в м. Усті над Лабою низку тематичних лекцій прочитала доц. Ващенко О.О.

Слід зазначити, що КНЛУ – перший і єдиний український навчальний заклад, який отримав таку кількість цільових стипендій.

Як уже вище зазначалося, після завершення навчання на першому (бакалаврському) рівні вищої освіти студенти-богемісти отримують диплом, де зазначено, що вони є фахівцями з чеської мови і викладачами чеської мови. Однак метою навчання студентів-богемістів в КНЛУ є не тільки оволодіння професійно-методичною компетентністю вчителя чеської мови, але і навчити їх переборювати певні психологічні труднощі, з якими майбутні вчителі будуть стикатися під час роботи в закладах середньої освіти. Саме про те як подолати певні труднощі і як відновлювати свої сили розповідала викладач психології, шкільний психолог пані Людмила Лангерова у своїй лекції на тему “Проблема професійного вигорання викладачів”. Також пані Лангерова окреслила проблеми сучасного навчання в ČR.

Із метою виховання у студентів поваги до культури Чеської Республіки, а також залучення студентів до поглибленого пізнання особливостей традицій, культури, історії та сьогодення країни на кафедрі було організовано та проведено такі позааудиторні заходи:

- жовтень 2013 р. – відвідання виставки, присвяченої участі воїнів Чехословацької Республіки у звільненні Києва, Виставка була підготовлена під патронатом президента Чеської Республіки Його Високоповажності Мілоша Земана і Київської міської державної адміністрації;
- листопад 2013 р. – участь у святкуванні Дня української писемності та мови, де представили коротку історію українсько-чеських культурних відносин і декламували твори українських авторів, написані чеською мовою;
- листопад 2013 р. – відвідання виставки, присвяченої 25-ій річниці визволення Чехословаччини від радянських військ, На заході були присутні Надзвичайний і Повноважний Посол Чеської Республіки в Україні Іван Почух, чеська журналістка та дисидентка Петрушка Шустрова, генеральний директор заповідника “Софія Київська” Олена Сердюк;
- грудень 2013 р. – КНЛУ відвідав Надзвичайний і Повноважний Посол Чеської Республіки в Україні Іван Почух;
- квітень 2014 р. – було підготовлено музичне привітання до Тижня факультету германської філології, де студенти-богемісти представили Чеську Республіку. На заході були присутні почесні гості: другий секретар посольства Чеської Республіки в Україні, директор Чеського культурного центру м. Київ пані Дагмар Остржанська;

- травень 2014 р. – як волонтери студенти-богемісти взяли участь у презентації чеської мови та культури на виставці “Освіта – 2014”. Організатором заходу виступив Чеський культурний центр в м. Київ;

- травень 2015 р. – студенти взяли участь в організації виставки “Книжковий Арсенал – 2015”, показали свої здібності, перекладаючи чеський фільм “Кубло” (чеськ. *Peříšky*) (демонстрація відбулась у виставковій кінозалі приміщення), поспілкувалися з представником старовинного роду Шварценбергів, відомим чеським політиком та екс-головою МЗС Чехії Карелом Шварценбергом [5];

- вересень 2015 р. – на кафедрі української філології та славістики відбулася зустріч із чеським істориком, журналістом, першим директором Інституту досліджень тоталітарних режимів паном Павелом Жачеком, який прочитав лекцію про історію створення інституту і методи опрацювання чеських архівів;

- вересень 2016 р. – студенти-богемісти разом із своїм наставником відвідали прем'єру вистави чеського письменника, політика, колишнього президента Чеської Республіки Вацлава Гавела “Санація”, перекладену українською мовою

- листопад 2017 р. – студенти взяли участь у святкуванні 25-ї річниці українсько-чеської спілки “Вишеград”, де були присутні Надзвичайний і Повноважний Посол Чеської Республіки в Україні Радек Матула та співробітники Посольства Чехії в Україні.

Опанування чеської мови відкрило великі можливості першим випускникам бакалаврам. Дехто з них працює у чесько-українських фірмах, хтось знайшов своє місце як викладач чеської мови на мовних курсах, а хтось поїхав до Чехії і продовжив навчання у чеських закладах вищої освіти. Та майже всі випускники займаються перекладацькою діяльністю, покращуючи отримані в університеті знання.

Отже, як бачимо, мапа застосування чеської мови є різноманітною та масштабною, а вивчення її в Київському національному лінгвістичному університеті є хорошим стартом для студента, котрий бажає інтегруватися у старий, але разом і з тим, новий слов'янський світ.

Використані джерела

1. Київський національний лінгвістичний університет. Режим доступу: <http://www.knlu.edu.ua/en/>.
2. Факультет германської філології Київського національного лінгвістичного університету. Режим доступу: <http://www.knlu.edu.ua/struktura/faculties/faculty-of-germanic-philology>.
3. Кафедра української філології та славістики Київського національного лінгвістичного університету. Режим доступу: <http://ukrfilelog.knlu.edu.ua/>.
4. Univerzita J. E. Purkynm v Ёstn nad Labem. Режим доступу: <https://www.ujep.cz/cs/>.
5. Левандовська С., Сучкова М. Літературний рай або V Книжковий Арсенал. Студентська рада КНЛУ. Київський національний лінгвістичний університет. Режим доступу: <http://studcouncil.knlu.edu.ua/?p=166>.

МЕТАМОВА “УКРАЇНСЬКОГО ЛЕКСИКОНУ К. XVIII – ПОЧ. XXI СТ.: СЛОВНИК-ІНДЕКС”

Козирєва З. Г.

zinaidakozyreva@hotmail.com

Інститут української мови НАНУ

Дата надходження 24.11.2018. Рекомендовано до друку 27.02.2019.

У статті представлено Словник-індекс як багатоджерельну та багатофункціональну інтегральну систему, яка охоплює весь лексичний і фразеологічний матеріал, вилучений з фундаментальних лексикографічних джерел (як лінгвістичних, так і енциклопедичних), опублікованих протягом останніх двох століть. Окреслено особливості формування словникової статті, порядок подання омонімів та їх тлумачення, розглянуто питання подання варіантів у межах однієї чи окремих словникових статей. Наголошено, що Словник-індекс як відкрита лексикографічна система є потужною базою для розвитку сучасної інтегральної лексикографії.

Ключові слова: словник-індекс, словникова стаття, реєстрова одиниця, омонімія, лінгвістична варіативність.

The article analyses Index Dictionary as a multiple sourced and multiple function integrated system which covers the whole lexical and phraseological content basing on fundamental lexicographic sources (both philological and some encyclopedic ones) during the course of two past centuries. The index dictionary contains a list of words that are included in most authoritative and commonly used lexicographic sources, which names are given in abbreviations. The article outlines the features of formation of a dictionary entry, order of presentation and interpretation of homonyms; the question of submitting variants within one or separate vocabulary articles. The Index Dictionary as a normative reference source is based on the rules of modern Ukrainian spelling, although it reflects the vocabulary of the Ukrainian language over a long period of time, including a significant amount of Ukrainian vocabulary that is not part of the modern Ukrainian literary language. The basic parameters of system relations between words and their meanings are also outlined. The Index Dictionary is an open lexicographical system and a strong base for the development of the modern integrated lexicography.

Key words: The Index Dictionary, dictionary entry, registry item, homonymy, linguistic variation, integrated lexicography.

Створений у відділі лексикології, лексикографії та структурно-математичної лінгвістики Інституту української мови НАН України “Український лексикон к. XVIII – поч. XXI ст.: словник-індекс” (далі – УЛ) – багатоджерельна та багатофункціональна інтегральна система, яка у вітчизняній лексикографії не має аналогів. УЛ покликаний забезпечити дослідників, перед якими постають нормотворчі завдання, об’єктивними даними про словниковий склад мови та його лексикографічне опрацювання. Метамова словників різних епох, охоплених УЛ, засвідчує перспективність системного опрацювання лексикографічних параметрів у єдиній інтегральній системі. В УЛ інтегровано реєстри 18 авторитетних словників і відтворено історію утвердження кожного слова в системі мови, а також напрями її лексикографічної кодифікації. Основу Словника-індексу становить реєстр тлумачного Словника української мови в 11 т. (1970 – 1980). Нижня межа лексикографічного відтворення історії слів української мови к. XVIII – поч. XXI ст. – Словник української мови П. Білецького-Носенка, укладений на початку XIX ст. Лексичний склад сучасної української мови відтворений в УЛ Українським орфографічним словником (за ред. В. Склярєнка). Інноваційна лексика представлена словником нових слів та значень Л. Туровської та Л. Василькової. Запозичення відбиті словником іншомовних слів О. С. Мельничука. Новітня іншомовна лексика представлена Сучасним словником іншомовних

слів, укладеним О. Скопненком та Т. Цимбалюк-Скопненко і словником Нових слів та значень (укладачі Л. Туровська, Л. Василькова). Вагоме місце посідають перекладні та тлумачно-перекладні словники, зокрема Словарь української мови Б. Грінченка, Українсько-англійський словник К. Андрусишина і Я. Кретт, Малорусько-німецький словник З. Кузеля та Я. Рудницького та ін. Залучено матеріали енциклопедичних словників.

Специфіка роботи над УЛ полягала в необхідності збалансувати загальні лексикографічні проблеми із завданнями Словника-індексу як особливого лексикографічного жанру, тобто напрацювати єдину систему подання лексичних одиниць у Словнику-індексі і водночас зберегти принципи їх лексикографічного оформлення в кожному із словників-джерел.

За структурою словник універсальний: містить інформацію про лексичні та акцентуаційні властивості слова, його частиномовну належність, наявність варіантів та дублетів тощо. Кожен словник в УЛ має відповідне позначення (індекс) як маркер хронологічної фіксації слова і механізм визначення ядра мови, групи найдавнішої та нової й актуалізованої лексики. УЛ містить основні параметри системних відношень слів та їхніх значень (частиномовні, синонімічні, варіативні, дериваційні тощо). В УЛ міститься інформація про час першої лексикографічної фіксації слів, омонімію, наявність варіантів (правописних чи акцентуаційних), унаочнено шляхи запозичення та асиміляції іншомовної лексики, окреслено динаміку мови та мовних норм тощо. Нижче подано стислий фрагмент алфавітно розташованих слів в УЛ, супроводжуваних низкою індексів, та структурними і функціональними маркерами:

на*вичка *ім. ж.* СУМ Орф ОЕ Гол УНС (*при на*вик і окр.*) УАС УРС УРЕ (*мн.*) УРЕС (*мс*)
 нави*чка Ж Гр
на*виш *присл. Ж*
навишу*кувати *дієсл. док.* Орф-9 Гр УАС
нави*щка *ім. ж.* (натяк, нагадування) БН
навіва*ння *ім. с.* СУМ Орф ОЕ УРС
на-ві*ват [*присл.*] (*тільки в ССС: на-ві*ват стріля*ти “салютувати”*) Ж
навіва*ти *дієсл. недок.* СУМ Орф ОЕ Ж Гр УНС УАС УРС
навіва*тися *дієсл. недок.* СУМ УРС
наві*вши [*дієприсл.*] Гол (*при наве*сти**)
навіга*тор *ім. ч.* СУМ Орф ОЕ УРС
 навіга*тор УАС
навіга*торний *прикм.* Орф-9
навігаці*йний *прикм.* СУМ Орф ОЕ УРС УРЕ~ УРЕС~
 навігаці*йний Гол УНС УАС (*при навіга*тор*)
навігаці*йно-геофізи*чний *прикм.* Орф-94 Орф-9
навігаці*йно-обчи*словальний *прикм.* Орф-94 Орф-9
навіга*ція *ім. ж.* СУМ Орф ОЕ УРС СІС ССІС УРЕ2 (*i ~*) УРЕС2 (*i ~*)
 навіга*ція Гол УНС УАС (*при навіга*тор*)
навігра*ф *ім. ч.* Орф ОЕ УРС СІС
на*від СУМ Ж² УНС УАС
на*від¹ *ім. ч.* (вказівка, порада) СУМ (*заст.*) Ж Гр УНС УАС
на*від² *ім. ч.* (відвідини, візит) Ж
наві*данє *ім. с.* Ж
наві*даний [*дієприкм., прикм.*] Орф ОЕ
наві*дати *дієсл. док.* СУМ (*при наві*дувати*) Орф Ж Гр (*мс*) Гол УНС УАС (*мс*) УРС (*мс*)
наві*датися *дієсл. док.* СУМ (*при наві*дуватися*) Орф ОЕ Ж (*при наві*дати і наві*дуватися*)
 Гр (*при наві*дуватися*) УНС (*при наві*дати*) УАС (*мс*) УРС (*при наві*дуватися*)
наві*дач *ім. ч.* УНС

навіда*ч УАС

наві*дачка ім. ж. УНС (при наві*дач)

навіда*чка УАС (при навіда*ч)

на-відва*жне присл. Ж

на-ві*двечер присл. Ж

наві*двечір присл. Гр

навідворі*т присл. Гр

навідворі*т, навідворо*т УНС УАС

на-ві*дворіть, на-ві*дворо*т Ж

навідворо*т див. **навідворі*т**.

Власне словникова стаття складається: у лівій частині – із слова (його еквівалента), позначеного наголосом (у статті як знак наголосу використано знак*), з граматичною характеристикою, у необхідних випадках – із семантичними поясненнями та стилістичною характеристикою (за варіативності слова такі характеристики можуть бути і в правій частині), у правій частині – з переліку словників, у яких зафіксоване це слово:

іди*лія ім. ж. СУМ Орф ОЕ Гол УНС УАС УРС СІС ССІС УРЕ УРЕС

іди*лля УАС (при іди*лія)

калі*чка ім. ч. і ж. СУМ Орф ОЕ Ж (при калі*ка) Гр (при калі*ка; діал.) УАС УРС

ледащи*ця ім. 1. ж. (ледарка) СУМ Орф ОЕ Гол УНС УАС (при леда*щий) УРС (розм.)

леда*щиця* Ж

2. ч. і ж. (безпутна людина) СУМ (при ледащи*ця) БН Гр

Позначка *незм. як означ.*, окрім позначки *прикм. незм.*, вказує на вживання слова у функції неузгодженого означення:

люкс⁵ [*незм. як означ.*] (тільки в ССС: **каю*та люкс**) Орф-94 Орф-9

Ремарки *мн. і у мн.* супроводжують іменники: *мн.* (якщо при реєстровій формі множини іменників-джерел форма однини взагалі відсутня) і *у мн.* (якщо форма однини наявна при заголовній формі множини).

Слова в Словнику-індексі не витлумачені, за винятком тих випадків, коли таке тлумачення необхідне. Стислими семантичними поясненнями в дужках супроводжені лише ті слова, що потребують пояснення, тобто якщо поряд або поблизу розташовані слова:

1) однакові за написанням, але з різним наголосом (омографи):

ма*ца ім. ж. (у друкарстві) Орф-75 УРС ССІС

маца* ім. ж. (обрядовий хліб) СУМ Орф ОЕ Гр Гол УАС УРС ССІС

ма*ца Ж

ма*ца* УНС

2) слова мають різні значення і одне з них зафіксоване у формі однини, а друге – у формі множини:

кура*нт ім. ч. (товкачик) Орф УРС СІС ССІС

кура*нта ім. ж. (танець) Орф СІС

кура*нти ім. мн. (годинник) СУМ Орф УАС УРС СІС ССІС УРЕ УРЕС

3) якщо загальний іменник може сприйматися як власна назва:

івано*к ім. ч. (рослина) Гр

4) якщо у формі множини наведене одне (кілька) із значень полісемічного слова, цю форму подано окремо зі стислою семантичною або стилістичною ремаркою:

кра*пля ім. ж. 1. СУМ Орф ОЕ БН (при кро*пля і окр.) Ж Гр Гол УНС УАС УРС (у мн.) УРЕ

2. мн. кра*плі (лікувальні) СУМ (при кра*пля) УРС

та при потребі в деяких інших випадках, наприклад: неоднакові за значенням, але близькі за звучанням слова різного роду: **міма*нс** ім. ч. (мімічний ансамбль) і **міма*нса** ім. ж. (одна

із систем індійської філософії); близькі за звучанням слова, які різняться лише однією літерою: **лагу*н** *ім. ч.* (ємність) і **лагу*н** *ім. ч.* (стовбур дерева); близькі за звучанням назви у формі множини з різних сфер ужитку: **мікроспори*ди** *ім. мн.* (алергічні висипи при мікроспорії) і **мікроспори*дії** *ім. мн.* (тип безхребетних тварин); за різного наголошування в тлумачних і орфографічних джерелах, коли в останніх важко стверджувати, що це те саме слово: **кремена*** *ім. ж.* (бот.: блокопитник) і (варіант) **креме*на**; при назвах, що пишуться з великої і малої літери: **кобза*р** (музикант) і **Кобзар** (про Т. Г. Шевченка); при діалектному слові, особливо якщо воно у словниковій статті фіксується як в однині, так і в множині: **кре*плики** *ім. мн.* (пиріжки) і (діал.) **кре*плик**; різні за значенням слова з подвоєнням приголосних: **каре*та** *ім. ж.* (повіз) і **каре*тта** *ім. ж.* (череха); близькі за звучанням спільнокореневі слова: **козаче*нко** *ім. ч.* (син козака) і **коза*че*нко** (*пестл. до коза*к*) і т. ін.

При рестрових одиницях Словника-індексу подано вказівку на належність до певної частини мови згідно з традиційною десятичленною класифікацією частин мови (*ім., прикм., числ., займ., дієсл., присл., прийм., спол., част., виг.*), а також до таких лексико-граматичних категорій, як предикатив (*пред.*), вставні слова (*вст. сл.*) та дієприкметники (*дієприкм.*) і дієприслівники (*дієприсл.*). Позначка *числ.* супроводжує також порядкові числівники / прикметники. Граматична належність слова визначається за поданими в словнику при слові граматичними позначками і на підставі даних, зафіксованих у вступних статтях до словників.

Виділені у Словнику омоніми пронумеровано надрядковими арабськими цифрами. Кількість омонімів, представлених у кожному із словників-джерел, позначено також цифрою праворуч над індексом словника у зведеному рядку омонімії:

ла*ска СУМ² Орф² ОЕ² БН² Ж Гр Гол УНС УАС УРС²

ла*ска¹ *ім. ж.* (пещення) СУМ Орф ОЕ БН Ж Гр Гол УНС (*при ла*сий*) УАС УРС

ла*ска² *ім. ж.* (тварина) СУМ Орф ОЕ БН (*при ла*сица*) Гр УАС УРС УРЕ УРЕС

Значення омонімів стисло розкрито. Словники-джерела зазначено при кожному з омонімів.

Курсивом подано індекси словників-джерел, значення слів яких невідоме:

імпост¹ *ім. ч.* (камінь у підпорі) Орф-94 Орф-9 СІС ССІС УРЕС

нмпост Орф-75 УРЕ

Індекси словників-джерел, у яких омонімічні слова не мають спеціальної позначки омонімів, але подані в окремих статтях (напр., Орф-75, БН), оформлено за загальними правилами омонімії.

Оскільки порядок омонімів у різних словниках різний, у Словнику-індексі прийнято вільний порядок омонімів: якщо у словнику-джерелі слово оформлене як омонім, але порядок розташування омонімів не відповідає такому в словнику-джерелі, який визнано основним, у такому разі індекс джерела поставлено біля відповідних омонімів за значенням.

Як омоніми, але без зведеного рядка, представлено слова, які мають однакове оформлення, але різні значення в різних словниках:

інспіра*ція¹ *ім. ж.* (намова, підбурювання) СУМ (*книжн.*) Орф Гол УАС (*при інспіра*тор*) УРС СІС

інспіра*ція² *ім. ж.* (мед.) УРС СІС ССІС УРЕ

Засвідчене у Словнику-індексі виразне функціонування варіативності виявляється як варіативність власне мовних одиниць і як варіативність правописних кодексів. У Словнику-індексі варіанти слова подано як у межах однієї статті, так і окремо. У межах однієї статті наведено: акцентуаційні варіанти (як одне слово з подвійним наголошуванням або як два окремі залежно від подання їх у словнику-джерелі, обраному для цього слова як основний: **заболонний**, **мабу́ть**); фонетичні варіанти (тільки із вказівкою на протяжність звука: **ме виг. ... ме-е**); орфографічні варіанти, які мають відмінності в написанні, не зумовлені відмінностями у вимові (з написаннями з великої і малої літер або великими і малими літерами, з дефісом і окремо, з подвоєнням і не подвоєнням літер: **іванофранківець** і **івано-франківець**; **ін-фоліо**

і ін фоліо; інтермецо і інтермецо); комбіновані (орфографічно-акцентуаційні, орфографічно-морфологічні) варіанти: **ку-ку*і ку*ку і ку*ку* і куку***; орфоепічні варіанти: **мигла і мигла**; фонетико-орфографічні варіанти (пов'язані переважно з наявністю різних редакцій українського правопису): **братик – братік, нацист – націст, агрус - агрус**; морфологічні варіанти: **корисність і користність, контрастний і контрастний**; варіанти іменників з тією самою вихідною формою, але які належать до різних родів і чисел (**собака ім. ч. і рідше жс., коняка ім. ч. і жс., кенгуру ім. невідм., ч. і жс.**); з відмінюванням за парадигмами різних родів (**фальш ім. жс. і ч.**); комбіновані (морфолого-акцентуаційні) варіанти (**ку*жіль ім. ч. і кужі*ль жс.**).

Вертикально упорядкована система варіантів у формі додаткових рядків під реестровим словом кожної словникової статті відтворює асимілятивну історію лексичних одиниць упродовж віків:

ідолопокло*нство ім. с. Орф ОЕ УНС (*при* ідолопокло*нний) УРС
і*долопокло*нство УАС (*при* і*долопокло*нний)
 ідолопокло*нство Ж
 идолопокло*нство Гр.

Вертикально впорядковані також прикметники, які в словниках-джерелах у заголовній або іншій позиції виступають у формі інших родів або у формі множини:

кі*тна *прикм. жс.* СУМ Орф-75 Орф-9 ОЕ УРС
 кітна* Ж (*при* кітни*й) Гр (*тс*) УАС
 кітни*й ч. Ж Гр
 кітна Орф-94

У додатковій позиції дієслівних статей можуть також наводитися форми наказового способу в значенні вигуку:

вита*ти² *дієсл. недок.* (вітати¹) СУМ Орф Ж Гр Гол
 нак. вита*й (як привітання або запрошення) Ж

У розгалуженій системі умовних позначень для граматичної та ін. характеристик слів у Словнику-індексі є:

а) *див.*, за допомогою якого подано відсилання: граматичних форм слова, наведених у додатковій позиції, до його вихідної форми (глибше *див.* глибоко); одного з похідних значень слова до реестрового значення, якщо похідне стало належати до іншого лексико-граматичного розряду і формою відрізняється від вихідного (було *див.* бути);

б) маркери *при* та *при і окр.* зв'язують компоненти словотвірних рядів у структурі УЛ і засвідчують дериваційні властивості слів:

кра*щий *прикм. вищ. ст.* СУМ (*при* гарний і *окр.*) Орф Гр Гол
 вст. сл. **здає*ться** СУМ (*при* здава*тися)

в) маркер *тільки в ССС* уживається при словах, що в словниках-джерелах наводяться тільки в одній граматичній формі у складі стійких сполучень: **не*забудь** (*тільки в ССС: див.* на не*забудь СУМ (*заст.*) Гр Гол УАС УРС (*тс*), **байдики** (*тільки в ССС: байдики бити*) СУМ (*при* байдики, -ів) Орф Гр (*тс*);

г) друга граматична позначка із сполучником **і** супроводжує індекс словника, в якому характеристика слова ширша, ніж в інших джерелах:

навпаки* *присл., [вст. сл., част., прийм.]* СУМ (*і вст. сл., част., прийм.*) Орф ОЕ БН Ж (*при* навпа*к; *і прийм.*) Гр (*при* навпа*к) Гол УНС (*тс*) УАС (*тс*) УРС (*і вст. сл.*)

крізь *прийм., [присл.]* СУМ ВТС Орф ВЗОС ОЕ БН (*і присл.*) Ж Гр Гол УНС УАС УРС

г) якщо яка-небудь форма слова представлена самостійною статтею, у такому разі вона представлена в додатковій позиції під основною формою з відповідною позначкою:

кум¹ *і. ім. ч.* СУМ Орф ОЕ Ж Гр Гол УНС УАС УРС
 кл. ку*ме і куме* БН

кума* *ім. ж.* СУМ Орф ОЕ Ж (*при* кум) Гр Я УНС (*тс*) УАС УРС

кл. ку*мо і кумо* БН

д) зафіксовані в словниках-джерелах короткі форми прикметників наводяться звичайно при відповідних повних формах (за відсутності відповідної форми коротка форма прикметника дається самостійно), пор.:

молоди*й 1. *прикм., [прис.]* СУМ (*і присудк. сл.*) Орф ОЕ БН Ж Гр Гол УНС (*при* молоде*ць) УАС УРС УРЕ₂ УРЕС

кор. мо*лод СУМ (*при* молоди*й; *рідко., нар.-поет.*) Гол УАС

вла*стен *прикм. кор.* СУМ Орф ОЕ Ж УРС

е) цифра справа внизу при індексі джерела позначає кількість словникових статей:

лі*гній *прикм. (до* лі*то) СУМ Орф ОЕ Гр Гол УНС УАС УРС УРЕ₂ УРЕС₂.

Квадратні дужки [...], у яких подано:

а) граматичну характеристику реєстрової одиниці, відсутню взагалі або здебільшого в словникових джерелах, але необхідну з огляду на концепцію Словника-індексу:

гулі² [*у знач. дієсл. незм.*] (гуляти) СУМ (*незм.*) Гр (*дієсл.*);

б) індекс словника-джерела за відсутності в ньому граматичної характеристики реєстрової одиниці, яку можна припустити на основі даних інших словників:

ГЕС *ім. невідм., ж.* СУМ [УРЕ];

в) незмінні слова з неморфологізованим вираженням дієслівного значення (це переважно значення інфінітива, рідше – наказового способу):

ї*стоньки [*у знач. дієсл. незм.*] СУМ Орф (*незм.*) БН (*при* ї*сти) Ж (*тс*) Гр (*при* ї*сточки; *дієсл.*) УНС УАС (*при* їстове*ць) УРС (*при* ї*стки)

їстоньки Гол (*невідм.*)

гулі² [*у знач. дієсл. незм.*] (гуляти) СУМ (*незм.*) Гр (*дієсл.*)

бай² *виг. [у знач. дієсл. незм.]* (спи, спати) СУМ (*невідм.*)

г) граматичну характеристику слова, відсутню в словниках-джерелах або якщо її подання не відповідає граматичній концепції Словника-індексу:

ї*нстант [*прикм. незм., ім. ч.*] ССІС

Круглі дужки (...), у яких подано:

а) наявну в одному (кількох) із словників-джерел іншу граматичну характеристику слова порівняно з тією, що подана після реєстрової одиниці:

депо* *ім. невідм., с.* СУМ Орф Гол (*відм.*)

куре*ць *ім. ч. і ж.* СУМ [Орф ОЕ] Ж (*ч.*) Гр (*тс*) [Гол] УНС (*тс*) УАС (*при* ку*рений; *ч.*) УРС

в) різну фонетичну або граматичну форму окремих значень полісемантичного слова:

мамо*на *ім. 1. ч. (бог наживи)* СУМ Орф

2. *ж. (жадібність)* СУМ

куса*ка *ім. 1. ж. і ч. (людина)* Ж Гр УАС (*при* кус; *ж.*) УРС (*розм.*)

2. *ж. (горілка)* Гр

г) побічний наголос на слові в ОЕ праворуч при індексі цього словника (подано наголошений склад (кілька складів) чи продуктивний компонент):

іванофранкі*вці *ім. мн.* Орф-9 (*при* іванофранкі*вєць) ОЕ (іва*)

макрофотозніма*ння *ім. с.* Орф ОЕ (ма* і фо*)

машиноприладобудува*ння *ім. с.* Орф ОЕ (ши* і при*ла*)

медвितверè*зник *ім. ч.* Орф-94 Орф-9 ОЕ (ме*д)

д) відзначено омонімічні відношення:

мото*рний¹ *прикм. (до* мото*р) СУМ Орф ОЕ Гол СІС ССІС УАС УРС УРЕ₂~ УРЕС~

мото*рний² *прикм. (проворний, спритний)* СУМ БН Ж Гр УНС УАС (*при* мото*р) УРС

мото*рний³ *прикм. (руховий – про психофізіол. процеси)* СУМ УАС СІС ССІС УРС.

~ (тильда) при індексі словника (головним чином це УРЕ і УРЕС у словосполученнях із заголовним словом – прикметником) означає, що слово у словнику подане в словосполученні: **мегалі*т ім. ч. СУМ Орф ОЕ УАС УРС СІС ССІС УРЕ~ УРЕС~**

Багатство української мови, опрацьоване видатними словникарями кількох епох і об'єднане в реєстрі академічного УЛ, задовольнить шанувальників рідного слова і культурних надбань народу. Водночас він становить базу наступної лексикографічної роботи, а саме:

1. Ґрунтовний реєстр лексичного багатства мови, зібраний в УЛ, є тим підґрунтям, на якому співробітники відділу здійснюють дослідження авторських лексиконів письменників ХХ – ХХІ ст., виявляючи особливості їх індивідуального словотворення та художньо-образного відтворення дійсності.

2. Розглядаючи УЛ як проєкцію на майбутню лексикографічну розбудову, його укладачі наголошують на важливості і перспективності системного опрацювання лексикографічних параметрів у єдиній інтегральній системі, де б кожне слово та його ЛСВ були увиразнені функціональними характеристиками (вживанням слова в образних та порівняльних зворотах, фразеологічних одиницях).

3. Нова інтегральна лексикографічна система, поєднавши реєстр лексичного складу мови ХVІІІ – початку ХХІ ст. з текстово-ілюстративним фондом, уможливить для кожного письменника мати в ній власний індекс.

Таким чином, підсумовуючи результати багатомірової творчості народу, УЛ започатковує наступні дослідження розвитку мовної системи.

***Примітка:** Українська лексикографія уже має досвід створення зведеного словника. 2003 р. у видавництві “Перун” побачив світ “Великий зведений орфографічний словник української лексики” (головний редактор В. Бусел). Як зазначено в передмові, у ньому враховано лексичний матеріал, представлений у майже всіх орфографічних, фахових, галузевих словниках та енциклопедіях, виданих в Україні у другій половині ХХ – у перші роки ХХІ століття. У ньому зафіксовано понад 253 000 слів. Серед словників свого типу цей має безсумнівну перевагу, оскільки містить інформацію про правильне написання слова, наголошування на підставі значно більшого лексичного матеріалу (опрацьовано понад 40 джерел). До того ж у зведеному орфографічному словнику широко представлені словотворчі, стилістичні та орфографічні варіанти, що відбиваються на письмі, тоді як традиційні орфографічні словники лише зрідка допускають варіанти, подаючи одне, визнане правильним написання слова. І все ж це хоч і значне за обсягом охопленого матеріалу, але лише орфографічне джерело.

Джерела фактичного матеріалу

- БН – Білецький-Носенко П. П. (1966). *Словник української мови*. Київ.
- Гол – Голоскевич Г. (1930). *Правописний словник*. Київ.
- Гр – Грінченко Б. Д. (Упоряд). (1907–1909). *Словарь української мови*: В 4 т. Київ.
- Ж – Желеховский С., Недільский С. (1886). *Малорусско-німецький словар*: В 2 т. Львів.
- НСЗ – Туровська Л. В., Василькова Л. М. (Уклад.). (2008). *Нові слова та значення*. Київ.
- ОЕ – Пещак М. М., Русанівський В. М., Сологуб Н. М., Чумак В. В., Ярун Г. М. (Уклад.). (2001). *Орфоепічний словник української мови*: В 2 т. Київ.
- Орф-75 – Головащук С. І., Зайцева Т. В., Назарова І. С., Пещак М. М., Русанівський В. М. (Уклад.). (1975). *Орфографічний словник української мови*. Київ.
- Орф-94 – Головащук С. І., Пещак М. М., Русанівський В. М., Тараненко О. О. (Уклад.). (1994). *Орфографічний словник української мови*. Київ.
- Орф-2009 – Чумак В. В., Шевченко І. В., Шевченко Л. Л., Ярун Г. М. (Уклад.). (2009). *Український орфографічний словник*. Київ.
- СІС – Мельничук О. С. (Ред.). (1986). *Словник інішомовних слів*. Київ.
- ССІС – Скопненко О. І., Цимбалюк Т. В. (Уклад.). (2006). *Сучасний словник інішомовних слів*. Київ.

- СУМ – *Словник української мови*: В 11 т. (1970–1980). Київ.
- УАС – Андрусишин К. і Кретт Я. (Уклад.). (1990). *Українсько-англійський словник*. Саскатун (Канада).
- УНС – Кузеля З. і Рудницький Я. (Уклад.). (1943). *Українсько-німецький словник*. Лейпциг.
- УРЕ – *Українська радянська енциклопедія*: В 12 т. (1977–1985). Київ.
- УРЕС – *Український радянський енциклопедичний словник*: У 3 т. (1986–1987). Київ.
- УРС – *Українсько-російський словник*: В 6 т. (1953–1963). Київ.
- Я – Яворницький Д. І. (1920). *Словник української мови*. Т. I (А–К). Катеринослав.

ЧАСТИНОМОВНІ ПАРАМЕТРИ СЛОВОТВІРНИХ ГНІЗД НОВІТНІХ ЗАПОЗИЧЕНЬ

Коробова І. О.

teacher-ira@mail.ru

Національний університет фізичного виховання і спорту України

Дата надходження 06.02.2019. Рекомендовано до друку 27.02.2019.

У статті розглянуто частиномовні параметри словотвірних гнізд новітніх запозичень. Основну увагу приділено особливостям словотвірного освоєння неозапозичень в українській мові. Визначено лексико-семантичні групи похідних одиниць у межах словотвірних гнізд новітніх запозичень. З'ясовано словотвірну спроможність новітніх запозичень на українськомовному ґрунті. Проаналізовано способи творення похідних слів у складі словотвірних гнізд неозапозичень. Спостережено високу словотвірну спроможність новітніх запозичень у творенні складних слів – композитивів та юкстапозитивів. Схарактеризовано структурні особливості іменникових складних слів, утворених від неозапозичень.

Ключові слова: неозапозичення, новітнє запозичення, словотвірне гніздо, дериваційний потенціал, словотвірне освоєння, дериват, твірна основа, похідне слово.

The paper discusses the part-of-speech parameters of the word families of the latest borrowings. The main attention is paid to the peculiarities of the word formative development neo-borrowings in the Ukrainian language. The lexical-semantic groups of derivative units within the word families of the newest borrowings have been defined. The word-formation ability of the newest borrowings in the Ukrainian-language context has been figured out. The ways to create derivative words in the composition of word families of the newest borrowings have been analyzed. The high word forming ability of the newest borrowings in creation of difficult words – composites and juxtaposites – has been found out. Structural peculiarities of compound nouns formed from neo-borrowings have been described.

Keywords: neo-borrowings, latest borrowings, word family, derivational potential, word-forming assimilation, derivative word, forming basis, derived word.

Як відомо, у світі немає жодної мови, у лексиці якої не було б запозичень з інших мов, тому що жоден народ, носій і творець своєї мови, не живе ізольовано від інших народів. Процес засвоєння слів якоюсь мовою з інших мов є одним з істотних шляхів збагачення її словникового складу, робить її гнучкішою, виразнішою.

Функціонуючи на новому мовному ґрунті, новітні запозичення поступово пристосовуються до всіх систем української мови.

Свідченням словотвірного освоєння новітніх запозичень українською мовою є їхня здатність формувати словотвірні гнізда – комплексні словотвірні одиниці, які об'єднують похідні слова зі спільним коренем, упорядковані відношеннями словотвірної похідності (Коробова, 2018, с. 146).

На сучасному етапі розвитку української дериватології увагу багатьох мовознавців привернуло дослідження словотвірного гнізда. Мовознавці аналізують семантико-словотвірну структуру гнізд окремих частин мови. У низці праць розглянуто словотвірні гнізда з вершинними іменниками та прикметниками (З. Валух, В. Грещук, О. Дияк, В. Березенко, М. Федурко, Г. Пристай), прислівників (В. Березенко), дієслів (Г. Василевич, С. Гірняк, М. Голянич, І. Демешко, Н. Клименко, М. Лесюк), запозичень англо-американського, німецького, італійського, французького походження, словотвірні гнізда (Н. Іщенко, Л. Кислюк, Є. Карпіловська, Г. Новак, В. Фурса), словотвірні гнізда окремих слів (С. Жарко, І. Шпітько, М. Пігур). Питання частиномовних параметрів словотвірних гнізд новітніх запозичень залишається відкритим, що і зумовлює **актуальність** нашої розвідки.

Мета пропонованої статті – проаналізувати словотвірні гнізда з вершинним неозапозиченням в українській мові. Поставлена мета передбачає розв’язання таких завдань: 1) дослідити особливості словотвірного освоєння новітніх запозичень в українській мові; 2) проаналізувати способи творення та структуру похідних одиниць у межах словотвірних гнізд новітніх запозичень; 3) визначити лексико-семантичні групи похідних слів у цих словотвірних гніздах.

Кожне словотвірне гніздо має визначену структуру, і кожен його компонент посідає передбачене системою мови місце. Усі деривати у гнізді розташовані за принципом послідовного підпорядкування одних іншим, що виявилось в ступінчатому характері словотворення (Винокур, 1959, с. 420).

Межі гнізда не мають чіткого окреслення. Воно може поповнюватися новими похідними словами або ж втрачати деякі з них.

Похідні слова, які О. Земська (1978) назвала особливими одиницями номінації з унікальними й неповторними властивостями (Земская, Кубрякова, с. 113), становлять надзвичайно потужну динамічну підсистему в лексичній системі будь-якої мови, постійно збагачуючи її. Активне збагачення словникового складу української мови відбувається за рахунок участі в процесах деривації не тільки питомих і давно запозичених твірних слів, але й унаслідок творення дериватів від новозасвоєних чужомовних одиниць у ролі твірних основ. Це засвідчують передусім різнотипні лексикографічні джерела, зокрема кореневі словники та словники нової української лексики, опубліковані на початку ХХІ століття.

Продукуючи похідні одиниці різної семантики і структури за українськими словотвірними моделями словотворення, запозичені слова виявляють свій словотвірний потенціал, який Н. Клименко (2004) визначає як “здатність слова бути твірним, основою для творення нових слів” (Українська мова: енциклопедія, с. 625). Участь неозапозичень у дериваційних процесах є показником їх словотвірного освоєння українською мовою.

Потрібно зазначити, що свою словотвірну спроможність чужомовні лексеми виявляють неоднаково. Це зумовлено різними мовними й позамовними чинниками. Дослідники встановили, що важливими чинниками впливу на дериваційну поведінку неозапозичень є їхня лексична і граматична семантика, фонеморфемна структура, ступінь словотворення, тривалість функціонування в мові, активність уживання тощо.

Неозапозичення активно виявляють свій дериваційний потенціал у творенні іменників. Іменникові деривати утворюють кількісно найбільшу групу в складі словотвірних гнізд. З-поміж них виокремлюємо конкретні й абстрактні суфіксальні субстантиви та складні іменники-композиції та юкстапозити. Суфіксальні похідні одиниці з вершинами-неозапозиченнями сформували декілька лексико-семантичних груп у межах словотвірних гнізд.

Однією з найрозлогіших за кількісним складом є лексико-семантична група *найменувань осіб за професією, сталим чи тимчасовим видом занять*. До цієї групи належать суфіксальні іменники із суфіксами різної продуктивності: **-ник, -ист / -іст, -ець, -івець**, мотивованих неозапозиченнями різної семантики і структури, пор.: *аваль* → *аваліст, авальник*; *айті*, *IT* → *айтішник / IT-шник*; *арт-рекрут* → *арт-рекрутист*; *багі* → *багіст*; *блог* → *блогіст*; *бодисерфінг* → *бодисерфінгіст*; *бренд* → *брендист*; *вейкборд* → *вейкбордист*; *вейксерфінг* → *вейксерфінгіст*; *інвент* → *інвентівець*; *інтернет* → *інтернетник, інтернетівець*; *есемес* → *есемесник, есемесист*; *онлайн* → *онлайнівець*; *піар* → *піарник, піарівець*; *суші* → *сушіст*; *скейтборд* → *скейтбордець, скейтбордист*; *скейт* → *скейтівець*; *скімборд* → *скімбордець*; *файл* → *файліст*; *флуд* → *флудист*; *чат* → *чатник, чатівець* та ін. Напр.: *Україна стала спільною цінністю і україномовних, і російськомовних, і євреїв, і вірмен, і анархістів, і націоналістів, і митців, і айтішників* (Д, № 179–180, 26–27.09.2014, с. 20); *Хто у нас імідж псує? Працівники преси, телебачення, ось це інтернетники додалися* (Д, № 118, 11.07.2012, с. 7); *У суші-барі, якщо сісти одразу біля барної стійки, за якою готують, сушіст може передати страву одразу в руки* (<http://infomisto.com/uk/rivne/idei/vsi/yaponiya-maystra-sushi>); *У Німеччині*

поліція розшукує **скейтбордиста**, якого обвинувачують у перевищенні швидкісного режиму (ІЗ, № 38, 25.09.2008, с. 29), Найшвидший **сноубордист** Великобританії Джеймі Бароу продемонстрував смертельно небезпечний трюк, проїхався на сноуборді, причепленому до літака, вдовж злітної смуги (ІЗ, № 6, 12.02.2015, с. 30); Знайомтесь, це Андрій Дніпровець. Найактивніший **чатівець** січня, в гостях у “Друзів онлайн” (<https://uk-ua.facebook.com/fmGalychyna/posts/881789858540082>).

Важливою дериваційною особливістю в межах лексико-семантичної групи найменувань осіб за певним типом занять чи професією є наявність словотвірних синонімів – дериватів, що постали внаслідок приєднання до тієї самої твірної основи різних спільнофункційних словотвірних суфіксів (Валюх, 2006, с. 210). Це стосується передусім похідних найменувань, мотивованих запозиченнями *аваль, інтернет, піар, чат, есемес, скейтборд* та ін. Пор.: *інтернет* → *інтернетник, інтернетівець*; *чат* → *чатник, чатівець*; *піар* → *піарник, піарівець*; *аваль* → *авальник, аваліст*; *есемес* → *есемесник, есемесист*; *скейтборд* → *скейтбордець, скейтбордист* та ін.

Паралельна фіксація спільнокореневих похідних із суфіксами **-ник і -івець, -ник і -іст, -ник і -ист, -ець і -ист** засвідчує, що вони не мають обмежень у своєму використанні, напр.: *На відкриття виставок приходять переважно студенти та співробітники, причому співробітники – це і волонтери-гіди, піарники, куратори, і електрики та роботяги, які руками матеріалізують ідеї художників* (УМ, № 103, 18.07.2012, с. 13); *Звичайний піарівець, до того ж не дуже кваліфікований (не буде зайвим нагадати, що державний службовець має служити державі* (<http://maidan.org.ua/arch/arch2008/1223235628.html>); *Аваліст і особа, за яку він поручається, несуть взаємну відповідальність* (ЦП 2005, с. 94), *А де цей авальник?* (З розмови).

У межах словотвірних парадигм іменникових неозапозичень новоутворення – найменування осіб за професійною дією, сталим чи тимчасовим видом заняття, у свою чергу, слугують твірними для дериватів із модифікаційним словотвірним значенням ‘*особа жіночої статі щодо особи чоловічої статі, названої твірним іменником*’, які утворюються за допомогою продуктивного в українській мові суфікса **-к-а**, зрідка – суфікса **-иц-я**, пор.: *скейтбордист* → *скейтбордистка*, *сноубордист* → *сноубордистка*, *сноукайтингіст* → *сноукайтингістка*, *серфінгіст* → *серфінгістка*, *чатник* → *чатниця*. Напр.: *Аннамарі Чундак – відома українська сноубордистка, яку спортивні аналітики називають надією Олімпійських ігор у Сочі* (М № 1, № 2, лютий 2014, с. 10); *Любіть красивих струнких серфінгісток – грайте одні з них і покажіть, що дівчата в цій справі не відстають від хлопців* (http://itsmygame.com.ua/surfing-game_tag.html); *Зйомки реклами “Із чого сделаны наши девчонки?”*, в якій представлено колекцію спортивного одягу *Nike Women*, відбулися у київському Міжнародному центрі культури і мистецтва (Жовтневому палаці). У зйомках узяли участь російські спортсменки – олімпійська чемпіонка з фігурного катання *Аделіна Сотникова, скейтбордистка Катерина Шенгелія, легкоатлетка Крістіна Сівкова й актриса Ірина Горбачева* (<http://www.ukrkino.com.ua/kinotext/news/?id=7362>).

Це словотвірне модифікаційне значення зумовлене граматичною особливістю мотивувального іменника, а саме – належністю його до чоловічого роду. Як бачимо, відома в українській мові тенденція – можливість творення похідних одиниць з модифікаційним значенням ‘*особа протилежної статі*’ практично від кожного іменника, який називає особу за професією, певним видом діяльності, – поширюється і на іменники із запозиченими основами у межах сформованих ними словотвірних гнізд. Пор.: *скейтборд* → *скейтбордист* → *скейтбордистка*; *сноуборд* → *сноубордист* → *сноубордистка*; *сноукайтинг* → *сноукайтингіст* → *сноукайтингістка*, *серфінг* → *серфінгіст* → *серфінгістка*.

Агентивна семантика неозапозичень – найменувань осіб за професією чи певним видом занять на **-ер** уможливило творення від них дериватів із суфіксом **-ств-о** із словотвірним

значенням ‘заняття особи, названої твірним іменником’, що свідчить про словотвірну адаптацію запозичень, залучення їх до словотвірних процесів за українськими словотвірними моделями. Пор.: *бєбі-ситер* → *бєбі-ситерство*, *геймер* → *геймерство*, *дигер* → *дигерство*, *догхантер* → *догхантерство*, *іміджмейкер* → *іміджмейкерство*, *лайфхакер* → *лайфхакерство*, *серфер* → *серферство*, *фрилансер* → *фрилансерство*, *хостер* → *хостерство*, *хедхантер* → *хедхантерство*, *хакер* → *хакерство* та ін. Напр.: *За кордоном можна жити у сім'ї, займатися бєбі-ситерством, навчати мов, збирати овочі і фрукти* (<http://www.jobs.ua/ukr/akticles/>); *Хлопець пропускає заняття у коледжі, свариться з мамою, багато тренується, щоб бути крацим у геймерстві* (<http://gazeta.ua/articles/culture/ukrajinsky-film-pro-kiber-sport>); *Догхантерство для цих осіб – уже не просто “чистка”, воно перетворилося на свого роду релігію зі складними обрядами* (ІЗ, № 47, 24.11.2011, с. 18); *Реклама, іміджмейкерство, наблік-релішнз – це області вправного маніпулювання довірливою публікою* (http://studopedia.su/6_24938_pravda-i-brehuja); *Якщо вже є сформоване середовище людей, які готові й розуміють усі особливості фрилансерства, необхідно закріпити їхні права й обов'язки на законодавчому рівні* (Д, № 197, 31.10.2012, с. 6); *У відповідь дружина звернулася в поліцію, звинувативши благовірного в хакерстві* (ІЗ, № 12, 22.03.2012, с. 26).

Зазначимо, що продуктивність цього словотвірного типу зростає.

Свідченням словотвірного освоєння запозиченої лексики українською мовою є деривати з модифікаційним словотвірним значенням “демінітивність” із зменшено-пестливим суфіксом *-ик*, напр.: *смайл* → *смайлик*, *сайт* → *сайтик* та ін. Такі іменники виражають позитивне ставлення до висловленого, напр.: *Фактично, на сьогоднішній день смайлики тільки інформують про емоційно забарвлене відношення автора до тексту* (http://8ref.com/14/referat_14590.html); *Цей сайтик написаний на HTML 5 та CSS3* (<http://blog.mika.biz.ua/tag.php?tag=%D1%E0%E9%F2%E8%EA>).

Матеріали дослідження засвідчують, що від іменникових основ неозапозичень активно утворюються абстрактні іменники на позначення різноманітних процесів або їхніх результатів з іншомовними суфіксами *-изаці-я* / *-изаці-я*, пор.: *айпад* → *айпадизація*, *бренд* → *брендизація*, *вайбер* → *вайберизація*, *інтернет* → *інтернетизація*, *чат* → *чатизація*, *зомбі* → *зомбізація*, *смартфон* → *смартфонизація*, *тюнинг* → *тюнингизація*. Напр.: *Айпадизація всього світу дійшла до сільгосптехніки. Компанія Вадерштад представила новинку: тепер просапна сівалка Тетро з новим програмним забезпеченням на базі iPad від Apple* (http://www.agro-parts.com.ua/ru/news/page_1399222028.htm); *Масова комп'ютеризація, інтернетизація та смартфонизація виводить процес отримання знань молоддю і не тільки, на новий, зовсім інший рівень* (<http://business-territory.com/articles/samoosvita-%E2%80%93-novii-trend-chi-neobkhidnist>); *Зомбізація народу стає очевидною нині, коли виконавці подібних пісень навіть не замислюються, що вони співають* (<https://www.ridivira.com/uk/suspilstvo/541-khristiyanizm-i-komunizm>).

Спостережено, що запозичення слугують твірними основами для абстрактних іменників словотвірного типу із суфіксом *-ізм* / *-изм*, які позначають певні явища або процеси, напр.: *дигер* → *дигеризм*, *смартфон* → *смартфонізм*, *айфон* → *айфонізм*, *айбокс* → *айбоксізм* та ін. Пор.: *Однак серед молоді, основними цінностями для якої наразі є пофігізм та айфонізм, виявилось, є ті, кому найперше важлива свобода, чесність, відповідальність* (<http://dniprograd.org/blogs/199>);

Водночас потрібно зазначити, що словотвірні гнізда, вершинними словами яких є новітні запозичення, структурують відприкметникові іменники на *-ість* із загальним значенням абстрактної ознаки, які відзначаються досить високою продуктивністю, зумовленою потребами в спеціальній лексиці, пор.: *дайвінг* → *дайвінговий* → *дайвінговість*, *демпінг* → *демпінговий* → *демпінговість*, *фейк* → *фейковий* → *фейковість* та ін. Напр.: *За її словами, вчора у соціальній мережі з'явилися два однотипні фейкові відео. Що спільного у цих двох відео? Відповідь*

одна – **фейковість**, **брехливість**, **замовність** (<http://vikka.ua/novini/35278-zhukovska-otsinila-video-pro-brudnu-vodu-fejkovist>). Зрідка трапляються відприкметникові іменники на взіречь *трастовий* → *трастовізація*. Семантика цих іменників тісно пов'язана із семантикою твірних основ.

Деривація іменників зі значенням опредметненої дії чи стану за допомогою питомого українського суфікса **-анн-я** відбувається здебільшого з опертям на дієслівну твірну основу, мотивовану неозапозиченням: *бренд* → *брендувати* → *брендування*, *демпінг* → *демпінгувати* → *демпінгування*, *дисконт* → *дисконтувати* → *дисконтування*, *ремітер* → *ремітерувати* → *ремітерування*, *тюнінг* → *тюнігувати* → *тюнігування*, *фрапе* → *фрапувати* → *фрапування* та ін. Пор.: *Таким чином, довгострокову заборгованість має сенс дисконтувати у тому випадку, якщо вона утворилася від видачі не на ринкових умовах (наприклад, безвідсоткова заборгованість або за ставкою, істотно нижче ринкової)* (http://cons.parus.ua/_d.asp?r=08G62a2e0bbf0ce5c4008594725d0e5cc6827); *В економічній літературі цей термін в основному визначений таким чином: дисконтування – це приведення майбутніх грошових потоків до поточного періоду з урахуванням зміни вартості грошей з часом* (http://cons.parus.ua/_d.asp?r=08G62a2e0bbf0ce5c4008594725d0e5cc6827); *Як можна тюнігувати велосипед* (<http://yakpros.ru/hobbi-ta-rozvagi/31035>); *Тюнігування автомобіля – це складний процес переобладнання його до такого стану, який би повністю задовольняв його власника* (<http://econom.lnu.edu.ua/files/ek-you/n3/st12.html>).

Високу словотвірну спроможність виявили новітні запозичення у творенні складних слів – композитів і юкстапозитів, утворених за допомогою осново- та словоскладання. Використання цих різновидів морфологічного способу словотворення в різні періоди, на думку Н. Клименко (2008), має своєрідні риси, зумовлені появою нових слів у відповідь на соціальне замовлення, збільшенням запозичень як бази для складних слів, засвоєння яких веде до виокремлення нових або зростання продуктивності вже відомих основ і залучення їх у процеси словотворення (Клименко, Карпіловська, Кислюк, с. 134).

Н. Клименко (1979) назвала композицію, або основоскладання, вищим ступенем абстрагування, оскільки наслідком цього процесу є об'єднання в одному слові кількох основ, що дає змогу точно характеризувати предмети, явища за кількома ознаками (с. 340).

Запозичення у складі композитів дослідники називають основами-класифікаторами, що визначають профіль базового, означуваного компонента складного слова, та основами-ідентифікаторами, що займають останню позицію в слові, виконують роль базового компонента композита (Клименко, Карпіловська, Кислюк, 2008, с. 207). Так, за нашими спостереженнями, в українській мові на сучасному етапі продовжують активно формуватися композити з основою-класифікатором **аудіо-**, який указує на зв'язок поняття зі звуком, слухом, способом запису і відтворення звукової інформації, та **медіа-** / **медіа-**, напр.: *аудіобрендинг*, *аудіооб'єкт*, *аудіовізуальний*, *аудіогід*, *аудіокодек*, *аудіореклама*, *аудіоплач*, *медіафайл*, *медіафраншиза*, *медіахолдинг*, *медіядискурс*, *медіапроект*. Напр.: *Аудіобрендинг* покликаний зробити кожен звуковий ряд, що використовується в рекламі, зробити так, щоб його впізнавало якомога більше людей (<http://sm.znaimo.com.ua/docs/607/index-6962.html?page=10>); *Іноді термін “аудіокодек” стосується апаратного забезпечення, наприклад звукової карти* (<http://www.gpedia.com/uk/gpedia/Аудіо-кодек>); *Замість господарів і уявної “дитини в біді” на підлозі стояли потужні колонки увімкненого комп'ютера, з яких і минув аудіоплач...* (УМ, № 65, 05.05.2012, с. 9); *На думку фахівця (Володимира Різуна), який уже близько 30 років готує фахових мовців-журналістів, сьогодні в журналістиці відбувається “криза професії”.* Вона пов'язана з падінням рівня професіоналізму та професійної культури. Причина в тому, що в **медіагалузь** прийшло дуже багато людей, які мають опосередковане ставлення до журналістики (Д, № 135 – 136, 02 – 03.08.2013, с. 19); *Також слід вказати місце події, дату, час і номер виборчого округу,*

коротко описати порушення і завантажити докази у вигляді **медіафайлів** (УМ, № 99, 11.07.2012, с. 4); – *А чи потрібна нам медіафраншиза?! Може обійдемося?* (Д, № 110–111, 27–28.06.2013, с. 20).

Нарощують свій дериваційний потенціал основи **аква-**, що відповідає поняттям “водний”, “вода”, та **відео-**, що вказує на належність поняття до зображення телевізійних, радіолокаційних та інших складних електричних сигналів на екрані, пор.: *аквазорбінг, аквахаус, аквалайн, аквааеробіка, аквалайф, відеочат, відеобібліотека, відеоблог, відеогалерея, відеокодек, відеоконцерт, відеоконтекст, відеоряд, відеосайт, відеоселектор, відеоспостереження, відеоменінг, відеофайл, відеохостес*. Напр.: *Це такий вид спорту, в якому в надутій прозорій кулі скочуються з гори, причому людина знаходиться всередині, або наприклад коли надувну кулю прив'язують тросом і можна бігати по воді (аквазорбінг), нагадує білку в колесі))* (<http://posekretu.com.ua/205830-shho-znachit-zorbing.html>); *На сьогоднішній день аквааеробіка, за відгуками, найефективніший засіб для всіх людей, які хочуть не тільки схуднути і тримати тіло в тонусі, але і відновити здоров'я* (<http://bonjour.altervista.org/hvoriy/category/naryami-fitness9-9/page/6>); *А на сьогодні можна констатувати, що це вже повноцінний спорт – аквабайкінг – зі змаганнями, кубками, нагородами та професійними спортсменами, який курирує Міжнародна асоціація водно-моторних видів спорту (IJSBA)* (<http://pravda.ks.ua/blogs/8036-maryana.html>); *Н.265 або високою ефективністю відеокодування (HEVC) є новою технологією відеокодек* (<http://uk.wondershare.com/tips/what-is-h265.html>); *Нарешті, важливий відеоконтент це й для лінкблдинга, тобто побудови мережі якісних зворотних посилань на сайт, який розкручується* (<http://webstudio2u.net/ua/web-promotion/766-raskutka-saitov-video-kontent.html>); *До 13 липня переглядатимуть короткі та довгі метри документального кіно – проходилимуть безкоштовні відеосеанси цювечора о 21:00 просто неба на Площі Ринок* (Д, № 118, 11.07.2012, с. 11).

З розвитком високих технологій і комп'ютеризації багатьох процесів у житті людини в українській мові набувають дериваційної активності й основи **смарт-** (“розумний”), **веб-** (“система доступу до пов'язаних між собою документів на різних ком'ютерах, підключених до Інтернету”), **вікі-** (“веб-сайт, що дає змогу користувачам самостійно змінювати вміст сторінки”), **дайв-** (скорочена форма лексеми *дайвінг* – різновид підводного плавання), **інфо-** (усічення від слова *інформаційний*), **кібер-** (скорочення від слова *кібернетичний*), **гейм-** (зі значенням “гра”), **інтернет-** (як перша незмінювана частина складних слів, що має значення “стосується інтернету”), **тач-** (“сенсорний”) та ін., пор: *веб-банер, веб-банкінг, веб-браузер, веб-вузли, веб-дизайн, веб-інтерфейс, веб-крамничка, веб-поліцейські, веб-редактор, вікіджерела, вікімедіа, вікіновини, вікісховище, вікіпідручник, вікі-розмітка, вікі-сайти, вікі-хостес, вікі-хостинг, геймпад, гейммайстер, геймхаус, гейміфікація, гейм-зона, гейм-парк, геймплей, гейм-портал, гейм-тестер, дайв-експозиція, дайв-сафарі, дайв-центр, інфо-трейд, інфо-зв'язок, інфо-ком, інфо-контент, інфо-маркетинг, інфо-поінт, інфо-сервіс, інфомед, інфотеймент, кіберлітак, кіберармія, кібербатальйон, кібервійни, кіберкомпанії, кіберніж, кіберспорт, кібершпигунство, кіберправоохоронці, інтернет-магазин, інтернет-пейджер, інтернет-юзер, інтернет-шопінг, інтернет-трейдинг, інтернет-фільтр, інтернет-файлообмінник, інтернет-трафік, інтернет-транзакції, інтернет-сфера, смарт-картка, смарт-фото, смарт-холдинг, смарт-центр, смарт-шоп, смарт-юніон, смарт-ящик, таचनाд, тачдекор, тачінфо, тачкнига, тачлист, тачстайл, тачтрек*. Напр.: *Вікі-сайт* допомагає організації збирати й записувати корпоративні знання, об'єднувати вміст із численних джерел, і обмінюватися планами та ідеями (<http://support.office.com/uk-ua/article>); *Ідеєю було, щоб кожна особа успішно обрала ліцензію й зробила внесок у Вікісховище принаймні одною роботою гарної якості й використала цей контент у якомусь іншому проекті Вікімедіа* (<http://support.office.com/uk-ua/article>); *Перший геймпад Xbox* вийшов у розробників досить великим, що не подобалося багатьом гравцям

(<http://poradu.pp.ua/internet/38091-scho-take-geympad-upravlnnya-vidi.html>); По-перше, базові фічі та збалансований **геймплей** – це те, що найбільше подобається гравцям у наших іграх (<http://company.plarium.com/ua/news/press/>); Вперше в рамках KIBS була представлена **дайв-експозиція**, в якій взяли участь **дайв-центри**, клуби, виробники спорядження та оператори дайвінг-туризму (http://ua.kibs.com.ua/view.exb_hist/); Та бувають і більш витончені різновиди **кібервідморозків**. Вони не просто входять у довіру через Інтернет, а закохують у себе, а потім ненав'язливо змушують дівчат виконувати свої забаганки (ІЗ, № 8, 23.02.2012, с. 12); **Кібершпигуство** може здійснюватися як дистанційно, за допомогою Інтернету, так і шляхом проникнення в комп'ютери і комп'ютерні мережі підприємств звичайними шпигунами ("кротами"), а також хакерами (<http://goal-int.org/ponyattya-ta-zmist-kibershpigunstva/>); За умовами такого тарифу клієнт за фіксовану абонплату отримує певний обсяг **інтернет-трафіку** (Д, № 240–241, 30–31.12.2011, с. 32); Усе частіше банки надають перевагу платіжним карткам із чипом, намагаючись переобладнати свою інфраструктуру для **смарт-карток** (ІЗ, № 32, 09.08.2012, с. 10); Відповідно до повідомлення на офіційному сайті ВРУ, спеціальним режимом оподаткування зможуть скористатися компанії, які займаються розробкою та продажем програмного забезпечення (ПЗ), програмуванням, тестуванням, надають ІТ-консультації та послуги з управління комп'ютерними системами, обробкою даних, а також розміщення інформації на **веб-вузлах** тощо (Д, № 90, 29.05.2012, с. 7); Доволі швидко встановили: **"веб-крамничка"** сформітностей розміщена на сервері "Укртелекому" в столиці (ІЗ, № 1–2, 2011, с. 19); У відділку вам посміхнуться, вислухають, можуть навіть запропонувати чаю, але з такою ж посмішкою повідомляють, що надії на те, що вам повернуть втрачену річ, дуже й дуже мало. У чому власне мени півроку тому переконався **веб-редактор** "Дня" (Д, № 194–195, 25–26.10.2013, с. 21); напр.: Наприклад, деякі слухачі, які бачили, як молодь користується **тачпадами**, намагаються не натиснути потрібне посилання мишкою, а просто тицьнути пальцем у монітор (ВК, № 54–55, 22.05.2012, с. 5); Техніка, нині використовувана музикантом не є різновидом тепінг (про що Маврін постійно заявляє сам), і називається **"тачстайл"** (touchstyle), "техніка допиту" (http://www.people.su/ua/68183_2).

Зростає активність основ-ідентифікаторів **-ленд** (зі значенням 'всесвіт') та **-мейкер** (зі значенням 'творець, майстер'): **зомбі-ленд**, **зооленд**, **ігроленд**, **еколенд**, **євроленд**, **дизайн-ленд**, **тікет-ленд**, **байк-ленд**, **хобі-ленд**, **піца-ленд**, **іміджмейкер**, **кліпмейкер**, **арт-мейкер**, **ботмейкер**, **кліпмейкер**, **маркетмейкер**, **нюзмейкер**, **пейсмейкер**, **піцмейкер**, **трафікмейкер**, пор.: І були ті, хто казав, що приєднання до ЄС означає втрату незалежності, національної, культурної, релігійної ідентичності, бо **"Євроленд"** – це Вавілон – розсадник гріха, наркотики, абортів, контрацепція, розлучення (К, № 40, 18.10.2013, с. 22); **Ефект Фенікса для Ігроленду** (ІЗ, № 3, 18–24.01.2008, с. 10); **Всі сфери діяльності в "Еколенді"** взаємопов'язані і поєднані в цілісну модель розвитку дітей (<http://ekoland.lviv.ua/elementary-school/>); Тепер з понеділка до п'ятниці глядач зможе насолоджуватися півгодинними розмовами про "добре й вічне", слухати історії успіху, пізнавати культурний ландшафт України, а по вихідних дивитися програми з **нюзмейкерами** тижня (Д, № 179–180, 26–27.09.2014, с. 17); **Маркетмейкер** – брокер або дилер, діяльність якого як професійного учасника валютного або фондового ринку полягає у забезпеченні постійних котирувань цін продавця та покупця на певні фінансові інструменти від свого імені або від імені клієнта (http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=123437); **Піцмейкер** або **піцайоло** – так називають майстра з приготування піци (<http://www.dcz.gov.ua/ter/control/uk/publish/article>).

Крім того, в українській мові на сучасному етапі її розвитку активно функціонують гібридні композити, які утворилися за допомогою поєднання основ іншомовних лексем як в адаптованому, так і в неадаптованому вигляді, в іншомовній графіці, та питомих слів, пор.: **веб-редактор**, **web-парад**, **Web-сторінка**, **java-машина**, **java-програмування**, **java-ігри** та ін., напр.: У відділку

вам посміхнуться, виступають, можуть навіть запропонувати чаю, але з такою ж посмішкою повідомляють, що надії на те, що вам повернуть втрачену річ, дуже й дуже мало. У чому власне мені півроку тому переконався **веб-редактор** “Дня” (Д, № 194–195, 25–26.10.2013, с. 21); **Веб-сторінка** – це текстовий файл, що містить опис зображення мультимедійного документа на мові гіпертекстової розтки – HTML (ОІТКТ, с. 245); Ну і на завершення, для того, щоб остаточно відповісти на питання про те, що таке Java, торкнемося такої важливої сфери **Java-програмування**, як програмування **Java-ігор** (<http://a-yak.com/shho-take-java/>). Процеси гібридизації засвідчують активне залучення запозичених слів до участі в продукуванні нових словотвірних одиниць.

Зрідка трапляються композити, утворені за допомогою основоскладання із суфіксацією на взірець *лізигодавець*, *лізингоодержувач*. Проте здебільшого механізм поєднання основ у композитних утвореннях, у яких беруть участь запозичення, становить собою комбінування основ без єднальних голосних, аглютинативне словотворення та гібридизація – поєднання українських та запозичених основ слів. Це підтверджує думку Н. Клименко (1984) про те, що для композитів характерний свій специфічний спосіб упорядкування семантичних компонентів, який створює передумови формування нових значеннєвих зв’язків лексем на антонімічній чи синонімічній основі (с. 237).

Отже, композиція є одним із продуктивних способів творення нових слів на основі новітніх запозичень у ролі твірних. Структурно-семантична специфіка композитних дериватів полягає в особливостях лексичної сполучуваності слів.

У субстантивному блоці словотвірних гнізд з вершинами-незапозиченнями окрему групу формують іменникові складні лексеми, утворені способом складання слів – юкстапозити. В українській мові традиційно словоскладання порівняно з основоскладанням було менш продуктивним способом творення нових слів. Однак матеріали дослідження словотвірного потенціалу новітніх запозичень засвідчують значне число юкстапозитів, які є наслідком словоскладання з участю запозичених слів. В. Фурса (2005) вважає, що юкстапозити передають нові поняття, які не можна передати ні одним словом, ні словосполученням. Зв’язок між компонентами таких дериватів, на думку дослідниці, вільний, тобто сама модель побудови не передбачає морфологічних змін у структурі її складників (с. 153). Юкстапозити, утворені з участю неозапозичень, – це здебільшого найменування різноманітних товариств, компаній, банків, фірм, програм, видів спорту, осіб за професією тощо, пор.: “*Брок-Порт*”, “*Івент-Сервіс*”, “*Дисконт-Формат*”, “*Байк-Хан*”, “*Байк-готель*”, “*Байк-журнал*”, *бебі-клуб*, “*Ботчат*”, *брокер-дилер*, *брокер-аутсайдер*, *букінг-менеджер*, *дайвінг-інструктор*, *дайвінг-туроператор*, *кайтер-професіонал* та ін.

Юкстапозити за складом твірних компонентів поділяємо на дві групи. До першої групи належать складні іменники, утворені поєднанням двох запозичених слів. До них належать: *авіста-трейдинг*, *альпари-брокер*, *арт-рекрутинг*, *байк-трейд*, *байк-джеймінг*, *банджі-джеймінг*, *бебі-пати*, *бебі-ситер*, *бейс-джеймінг*, *графіті-бомбінг*, *графіті-рейтер*, *еспресо-лунго*, *еспресо-ристрето*, *еспресо-корето*, *інтернет-провайдер* (тут *інтернет* – міжнародна інформаційна комп’ютерна мережа), *кеш-сервер*, *лате-макіато* та ін. Напр.: *Однак будь-яка собака, якій під силу тягнути на буксирі поклажу і при цьому швидко бігти в потрібному напрямку в упряжці, може взяти участь у навчанні байк-джеймінг* (<http://pik.cn.ua/print/5981/>); *Останнім часом з’явився ще один аналог банджі-джеймінгу, що також вимагає спеціальної підготовки та витривалості до перевантажень* (<http://ropejumping.lviv.ua/articles/bungee-jumping/>); *В галузі Вітчизняного графіті заслуговують на увагу часопис Element і фотопанк-зін We Are The City Scout чотирьох графіті-райтерів і фотографів із Києва, Тернополя і Ялти* (Д, № 22–23, 07–08.02.2014, с. 20); *На лекції пан Вейгль наводить приклад роботи Ніколаса Роя з групи “Надійних робіт” Масачусетського технологічного інституту, яка присвячена захисту приватного*

життя в інтернет-просторі, зокрема збереженню електронного листування **інтернет-провайдерами** (Д, № 110–111, 27–28.06.2012, с. 19); На цьому тижні співробітники МВС після річних скарг ААУ нарешті заблокували роботу популярного сайту. Але, враховуючи той факт, що міліція могла вилучити лише **кеш-сервери** (сервери з контентом ще у вересні було переведено за кордон), ресурсу буде неважко відновити роботу після нетривалої перерви (К, № 40, 18.10.2013, с. 29); В **лате-макіато** можна додавати сиропи будь-яких смаків за винятком цитрусового: від нього може згорнутися молоко (<http://www.li.org.ua/jak-prigotuvati-latte/>).

Друга група охоплює складні слова, що постали внаслідок поєднання запозиченого та питомого слів, у тому числі лексем інтернаціонального характеру. До них належать іменники **айпад-ціни**, **арт-солянка**, **байк-фестиваль**, **банджі-стрибок**, **банджі-клуб**, **банер-вимагач**, **бейс-об'єкт**, **гриль-сковорода**, **краш-подія**, **серфінг-система**, **шопінг-стиліст** та ін., напр.: **Банер-вимагач** може маскуватися під повідомлення від правоохоронних органів і загрожувати кримінальною відповідальністю за зберігання та розповсюдження дитячої порнографії, якщо ви не сплатите штраф (<http://pan-ta-pani.com/25232-yak-vidaliti-virus-vimagach.html>); *Ось він: на грилі або на **гриль-сковороді** підсушити скибочки хліба* (Д, № 28–29, 15–16.02.2013, с. 10); *Масштабний **байк-фестиваль** відбувається в Одесі* (http://24tv.ua/masshtabnyi_baykfestival/); *А на перших метрах дистанції болід Шумі знову потрапив в епіцентр **краш-подій**, коли посприль розвороту “Лотуса” Романа Гросжана* (УМ, № 76, 29.05.2012, с. 9).

Препозитивними компонентами у складі юкстапозитів часто слугують аббревіатури, пор.: **ADSL-модеми**, **BTL-акції**, **COM-порт**, **DVD-плеєр**, **DNS-ім'я**, **3D-проектор**, **USB-накопичувач**, **GPS-координати**, **3G-WiFi-роутер**, **SIM-картка** та ін. Напр.: Підключення модема починається зі з'єднання з комп'ютером шнуром через **COM-порт** або **USB** (внутрішній модем устанолюють усередені системного блока в слот **PCI**) (ІІКТ, с. 141); Цього разу вони привезли чудові дарунки – сучасний телевізор та **DVD-плеєр**, а на додаток – відеотеку мультиків, які звеселятимуть хлопчиків і дівчаток пригодами улюблених героїв і даруватимуть позитивні емоції (ІЗ, № 7, 13.02.2014, с. 17); Цей сервер надає користувачеві можливість відправляти й одержувати повідомлення через Internet з використанням поштових адрес (ім'я поштової скриньки @ **DNS-ім'я** сервера електронної пошти) (ОІКТ, с. 258); Місцевий підприємець вирішив відкрити невеличкий кінотеатр – на 30 місць: узяв у оренду приміщення, купив дороге обладнання, зокрема **3D-проектор** і спеціальні окуляри (ІЗ, № 25, 21.06.2012, с. 13); Дорогою додому крадій загубив рюкзак, в якому, окрім поцуплених речей, був **USB-накопичувач** із його домашнім завданням (ІЗ, № 21, 24.05.2012, с. 26); Дешеві **3G-WiFi-роутер** в Інтернет-магазині. Звертається за телефоном (044) 323-03-34 (реклама).

За компонентним складом переважають дволексемні юкстапозити (**айриши-келих**, **аніме-посол**, **блок-хауз**, **дайвінг-туризм**, **комплаєнс-підрозділ**, **ноутбук-плита**). Однак трапляються юкстапозити, до складу яких входить три компоненти (**суші-тай-бар**, **інтернет-клієнт-банк**, **інтернет-сервіс-провайдери**, **хард-ток-шоу**, **стелс-екшн-сцена**, **он-лайн-концерт-презентація**, **шопінг-стиліст-іміджмейкер**). Напр.: *Каву по-ірландськи подають у спеціальному келиху з короткою ніжкою, який так і називається – айриши-келих* (<http://coffeerecept.pp.ua/ajrish-kava-abo-kava-po-irlandski/>); *В Азії впродовж місяця відзначатимуть незвичайний ювілей – сто років до дня народження кіберкота Дораемона, якого МЗС Японії назвало першим культурним **аніме-послом** країни* (УМ, № 121, 17–18.08.2012, с. 9); *Вольєр має дві частини – закриту і відкриту. У першій стоїть будка. Закриту обшиваю **блок-хаусом** ззовні та вагонкою зсередини* (ГпУ, № 89, 18.10.2013, с. 34); *Тоді про масовий **дайвінг-туризм**, який і нині перебуває в нас (на Чорному морі) у зародковому стані, не йшлося* (М, № 4, 6.04.2012, с. 14); *Інтернет-клієнт-банк Кредитпробанку передбачає тільки перегляд залишку по платіжній картці, тому з подальшого розгляду він виключений як слабкий гравець* (http://ua.Prostobank.ua/e_banking/statti/yak_viglyadae/); *Представлення відео на пісню “Кактус”, он-лайн-концерт-презентація нового альбому Allor*

*Nothing / “Все або нічого”, сольний концерт у столичному Жовтневому палаці 26 квітня – ці події стали інфоприводом для зустрічі зі співачкою Джамалою (Д, № 62–63, 05–06.04.2013, с. 15); Остап Дроздов минулого тижня запустив новий авторський проект у жанрі **хард-ток-шоу** з однойменною назвою Drozdov (Д, № 179–180, 26–27.09.2014, с. 20).*

Отже, новітні запозичення різної семантики і структури поповнюють інвентар словотворчих засобів української мови, слугуючи базовими основами для творення нових слів.

Свідченням словотвірного освоєння новітніх запозичень українською мовою є їхня здатність формувати словотвірні гнізда – комплексні словотвірні одиниці, які об’єднують похідні слова зі спільним коренем, упорядковані відношеннями словотвірної похідності. У синтагматичному плані словотвірне гніздо представлене словотвірними парами та словотвірними ланцюжками. Парадигматично словотвірне гніздо становить сукупність дериваційних парадигм – сукупностей дериватів одного ступеня творення, об’єднаних тотожністю твірної основи і протиставлених словотворчими формантами. Високий словотвірний потенціал мають словотвірні гнізда, вершинні слова яких, з урахуванням їхніх семантико-структурних властивостей, активно функціонують у мові українців у зв’язку з суспільною затребуваністю.

Структурно й семантично розлогим є субстантивний блок похідних слів, мотивованих неозапозиченнями різної семантики і структури. Домінантну групу становлять десубстантиви із словотвірним значенням ‘особа за професією, сталим чи тимчасовим видом занять’, яке передають суфіксами різної продуктивності: **-ник, -ист / -іст, -ець, -івець**. Функціональна взаємодія цих суфіксів – здатність сполучатися з тією самою твірною основою запозиченого слова, утворюючи спільнокореневі десубстантиви із синонімічними значеннями, є їхньою характерною особливістю. Належність цих похідних іменників до чоловічого роду зумовлює творення від них дериватів із словотвірним значенням ‘особа жіночої статі щодо особи чоловічої статі, названої твірним іменником’. Агентивна семантика неозапозичень на **-ер** уможлиблює деривацію похідних одиниць із суфіксом **-ств-о** із словотвірним значенням ‘заняття особи, названої твірним іменником’, продуктивність яких зростає.

Від іменникових основ неозапозичень активно утворюються абстрактні іменники на позначення різноманітних процесів або їхніх результатів з іншомовними суфіксами **-изаці-я/ -ізаці-я** та питомим суфіксом **-изм-**. Деривація іменників зі значенням опредметненої дії чи стану за допомогою питомого українського суфікса **-ани-я** відбувається здебільшого з опертям на дієслівну твірну основу.

Високу продуктивність виявили неозапозичення у творенні складних іменників – композитів та юкстапозитів, що сформували структурно й семантично окреслену групу.

Специфічною ознакою композитних дериватів є спосіб поєднання основ твірних слів. Це передусім комбінування основ без єднальних голосних, аглютинативне словотворення та гібридизація дериватів, що виникає внаслідок поєднання українських та запозичених основ слів.

За компонентним складом юкстапозити, які постали внаслідок словоскладання, – це двокомпонентні та трикомпонентні структури. Їхньою типологічною ознакою є поєднання чужомовних компонентів та запозиченого й питомого слів, у тому числі лексем інтернаціонального характеру. Юкстапозити, утворені з участю неозапозичень, – це здебільшого найменування різноманітних товариств, компаній, банків, фірм, програм, видів спорту, осіб за професією тощо. Продуктивність композиції та юкстапозиції постійно зростає.

Перспектива нашої роботи полягає в подальшому дослідженні словотвірної поведінки новітніх запозичень-іменників та їхньої спроможності утворювати словотвірні гнізда, функціонуючи на новому мовному ґрунті.

Література

- Валюх, З. О. (2006). *Типологія словотвірних парадигм іменника в українській мові*. (Дис. доктора філол. наук). Ін-т укр. мови НАН України, Київ.
- Винокур, Г. О. (1959). Записки по русскому словообразованию. *Избранные работы по русскому языку*. (с. 419–442). Москва.
- Земская, Е. А., Кубрякова, Е. С. (1978). Проблемы словообразования на современном этапе. *Вопросы языкознания*, 6, 112–123.
- Клименко, Н. Ф. (1979). Словоскладання. Абревіація. *Словотвір сучасної української мови*. (с. 314–402). Київ.
- Клименко, Н. Ф. (1984). *Словотворча структура і семантика складних слів у сучасній українській мові*. Київ: Наукова думка, 1984.
- Клименко, Н. Ф., Карпіловська Є. А., Кислюк, Л. П. (2008). *Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі*. Київ : ВД Дмитра Бураго.
- Коробова, І. О. (2018). *Семантичне та словотвірне освоєння новітніх запозичень в українській мові*. (Дис. канд. філол. наук). Запорізький національний університет, Запоріжжя.
- Русанівський, В. М., Тараненко, О. О., Зяблюк, М. П. (Ред.). (2004). *Українська мова: енциклопедія*. (2-ге видання). Київ: Українська енциклопедія.
- Фурса, В. М. (2005). *Семантико-граматичне та словотвірне освоєння невідмінюваних імен*. Київ: Інститут української мови НАН України.

Джерела ілюстративного матеріалу

- ГпУ – Газета по-українськи (газета).
- Д – День (щоденна всеукраїнська газета).
- ІЗ – Іменем закону (громадсько-правовий тижневик).
- Ярош, О. В., Редько, М. М. (Ред.). (2009). *Інформатика і комп'ютерна техніка: навчальний підручник*. Київ : Вища школа.
- К – Країна (тижневий журнал по-українськи).
- Марахов, Л. Ф. (Ред.). (2005). *Основи інформатики та комп'ютерної техніки : навчальний посібник*. (Т. 1–3). Київ : КУЕТТ.
- М1 – Маршрут № 1 (спеціалізований додаток до газети “День”).
- М – Моменти (додаток до тижневика МВС України “Іменем Закону”).
- УМ – Україна молода (щоденна інформаційно-політична газета).

КОНЦЕПТ ДВОЇСТОСТІ: ЦЕНТРИ МОТИВАЦІЇ (НА МАТЕРІАЛІ ДАВНЬОРУСЬКИХ ПАМ'ЯТОК XI – XIII СТ.)

Лиса Г. І.

hlysa@live.com

Київський національний лінгвістичний університет

Дата надходження 20.10.2018. Рекомендовано до друку 27.02.2019.

У статті розглянуто семантико-синтаксичні умови, що спричинили перебудову граматичного числа в українській мові, зокрема втрату двоїни як граматичної субкатегорії на матеріалі текстів старослов'янської і давньоруської мови XI – XIII ст.

Ключові слова: категорія числа, двоїна, анафорична двоїна, конструкції з двома іменами, давньоруська мова.

In article the semantico-syntactical conditions which have led to change in system of grammatical number in the Ukrainian language, in particular loss of dual number as grammatical subcategory on a material of texts of Old Slavic and Old Russian languages XI – XIII are analyzed century

Keywords: number, dual number, the repeating dual, designs with two names, Old Russian language.

Як відомо, двоїна належить до квазіуніверсалій, в основі її лежить двоїстість, яка розуміється як властивість явищ, предметів, осіб, дій мати дві протиставлені якості / складники / ознаки, існувати і бути вираженими двома формами, і субкатегорія двоїни, наявна в давньоруській та деяких інших давніх і сучасних мовах, є найбільш систематизованим, мовним вираженням семантичної категорії двоїстості в граматицізованій формі (Будунова, Степанова, 2012, с. 57–58).

В. фон Гумбольдт підкреслював якісний аспект у семантиці двоїни, на противагу попередникам, які вбачали тут кількісну семантику – значення обмеженої множинності. Парність, що становила джерело дуалісу, – це кількість, яка виступає як рід якості, зумовленої природною парністю (Humboldt, 1963, с. 67, 130–133), тобто якісна кількість, тому що парні предмети, перебуваючи в кількості двох, є якісним повторенням один одного і утворюють єдність сумісним утіленням симетричної просторової конфігурації. Інтегральний кількісний компонент у семантиці парних позначень сприяв трансформації парного числа в двоїну. Значення парності, проте, не поглиналося власне кількісним уявленням (Жолобов, 2001, с. 99–100). Двоїна іменників, які позначають парні предмети, звичайно трактується як поняття про таке поєднання двох однорідних або симетричних, пов'язаних один з одним, предметів, у якому вони не втрачають своєї самостійності і функціональної роздільності (Белић, 1932; Иорданский, 1960 та ін.), вони “реально являли собою і цілісність, і виділеність її частин. У цих опозиціях частина представлена як ‘половина’ чи ‘сторона’ речі” (Таранець, 2008). Як зазначає О. Жолобов, парні позначення становили синкрету і сумішали в собі якісне і кількісне уявлення, інакше неможливим був би вихід двоїни за межі парних позначень, розвиток власне-кількісних уявлень, що утворювало числовий ряд і згодом, генералізуючись, спричинило втрату двоїни. Предметні, речові витвори людини, якими вона себе оточила, у ході свого становлення тотально підпорядковані принципу парної симетрії як певному абсолюту (Алексеев, 1976; Иванов, 1978; Леви-Брюль, 1930; Жолобов, 2001, с. 99; Lehman, с. 309; Будунова). За даними етнолінгвістичних спостережень, саме тіло людини стало прообразом і джерелом усіх кількісних і просторових уявлень (Cassirer, 1956, с. 187), а парні частини тіла відбивали найпростіші кількісні уявлення, найтісніше пов'язані з просторовими уявленнями (достатньо пригадати такі давні одиниці виміру, як *локоть, пядь, гърсть, долоня, стопа*).

Поняття *два* і субкатегорія двоїни щільно пов'язані з ментально-мовним розумінням двоїстості загалом (Будунова). Слідом за Е. Бенвеністом та іншими дослідниками, Д. М. Будунова наголошує на розумінні концепту ДВА як розділяти / об'єднувати, цілісність / подільність, які асоціюються з парністю і двоїстістю, що можуть граматикуватися і через категорію числа (Будунова, див. ще Бенвеніст, 1971, с. 89; Elson, 1987, р. 143–144). Таким чином виникають два взаємопов'язаних типи граматичної номінації: кількісно-предметна номінація (позначення парних предметів) і лічильно-кількісна номінація – позначення двох випадкових предметів (Будунова).

О. Ф. Жолобов уважає, що формування двоїни має два центри мотивації: слово як центральну номінативну одиницю – найменування парних предметів – і речення як центральну комунікативну одиницю мови, що виявляється в прономінально-вербальних сполученнях 1 та 2 особи і залежить та генетично пов'язаний з першим типом (Жолобов). Звичайно, таку концепцію можна прийняти, але при цьому не враховується ще один тип двоїни – зв'язана двоїна, тобто двоїна у сполученнях іменника з числівником *два*, а також двоїна у сполученнях двох імен. Розмежування вільної і зв'язаної двоїни саме й визначає різні функції двох типів граматичної номінації.

Історія граматичної двоїни була виявом зміни категорійного граматичного значення субкатегорії двоїни, тобто морфологічні зміни в граматичній двоїні відбивали зміни семантичного плану і були ними зумовлені. Система числових протиставлень визначалася предметною співвіднесеністю значення числа, яка певною мірою відбиває рівень розвитку граматичної абстракції (Горшкова, 1981, с. 157). Як відомо, в історії морфологічних явищ виявлялася взаємодія двох основних тенденцій: з одного боку, уніфікація синонімічних морфологічних засобів вираження одного граматичного значення, і другого – диференціація однакових формальних засобів вираження різних граматичних значень. Перебудова категорійно-граматичних відношень у плані змісту на більш високий рівень граматичної абстракції – від вираження протиставлення *однина – двоїна – множина*, тобто конкретно-числове “*один – два – більше двох*”, до протиставлення *однина – множина*, тобто “*один – не один*”, веде до появи синонімічних морфологічних засобів у плані вираження форми, двоїна та множина втрачають колишнє оформлення одних і тих самих синтаксичних відношень. У силу дії тенденції до уніфікації синонімічних морфологічних засобів втрачається один з варіантів, зберігаючи із значенням множинності більш уживану в мовній практиці форму (Горшкова, 1981, с. 162).

Первинним значенням двоїни назв парних предметів було вираження єдності предмета, складеного з двох компонентів, тобто назви парних або симетричних органів чуття могли позначатися формою двоїни іменника, який мав значення “*орган зору*”, “*орган слуху*”, “*орган мовлення*” тощо, оскільки вони вказували “*на природну симетричну організацію людини, передавали особливості сприйняття антропологічного простору*” (Жолобов, 1991, с. 41), таким чином, значення парності таких назв було компонентом лексичної семантики, що розчинялося у значенні двоїстості (Шульга, 1982, с. 222), таким чином виступаючи диференційним критерієм протиставлення членів бінарних комплексів (термін Л. М. Степанової (2012, с. 58)). Форма двоїни таких найменувань виявлялася достатньою для вираження значення парності, двоїстості, тобто словоформа *руцѣ* і так уже позначала “*обидві руки*”, і тому вона звичайно вживалася без числівника *дѣва*, значення двоїстості вже було показане реальним речовинним значенням назв парних предметів (Тронский, 1946, с. 89). Саме уявлення про парність предмета підтримувало поняття двоїстості, чим і пояснювалася його стійкість (Іванов, 1978, с. 28). Серед назв парних предметів виділялися певні семантичні групи, у яких значення парності відрізнялося за окремими відтінками: парність складається з двох самостійних предметів, не протилежних як щось зовсім відмінне від їх єдності (*руцѣ* – *рука*, *нозѣ* – *нога*, *берега* – *берег* і под.), тобто два предмети, які складають певну єдність. Множина таких іменників

вказувала на невизначену роздільну множинність, у якій співвіднесення предметів за парами не зберігається; парність, що становить єдність, за межами якої окремі частини не існують, тобто єдність предмета, що складається з двох частин (напр., назви парних органів, що виражають поняття “нутрощі” – *ладвѣа, пакшѣа*, “орган зору” – *очи*). Множина таких іменників звичайно вказує на дистрибутивну множину, яка складається більш ніж з однієї парної сукупності предметів (Панфилов, 1977, с. 258); нерозчленована предметність, власне навіть не парність, а єдність, тобто один предмет, складений з двох частин (як правило, назви знарядь та інструментів, напр., *кабшѣѣ, ножѣца, ножа* тощо). Множина подібних словоформ могла бути викликана тим, що вони становили визначену сукупність складників (Шахматов, 1952, с. 23).

У результаті семантико-синтаксичних зрушень ці назви поступово набували значення “орган чуття”, “парні частини тіла однієї людини”. Стало можливим використання в одному значенні синтагм типу “*госѣ, годзѣ* + назва особи, якій вони належать” із синтагмами типу “*гоку, гогу* + назва особи”, “*гоку, гогу* + невизначена кількість осіб” (Белић, 1932, с. 168; Иорданский, 1960, с. 13); відбувається зведення значення вільної двоїни до позначення єдності предмета. Тобто при послідовно вираженій тричленній системі числових протиставлень, як зазначає М. Шульга (1982), значення парності виступає компонентом лексичної семантики деяких іменників; у граматичному плані значення парності розчиняється в значенні двоїстості (с. 222).

У давньоруській мові форми двоїни позначень парних предметів, виражаючи значення єдності предмета, вживалися із значенням “орган чуття, парний орган однієї людини взагалі” тоді, коли мова йшла про певну або невизначену кількість людей, тобто, за визначенням А. Белича (1899), дистрибутивна двоїна, коли до іменника у формі множини стосується парний предмет (с. 11). Тому у вивченні використання форм двоїни іменників – назв парних предметів важливого значення набуває контекст – мова ведеться в ньому про одну особу чи про багато осіб, яким приписується парний предмет, і у зв’язку із цим форма самого найменування парного предмета (множина чи двоїна). Саме співвідношення цих двох компонентів може дати уявлення про значення форм двоїни. Можливі три типи сполучень: контекст, у якому мова йде про одну особу і у зв’язку із цим форма двоїни або множини іменника, який позначає парний предмет; контекст, у якому розповідається про якусь кількість осіб, і в цьому разі можливі два варіанти форми іменника – назви парного предмета – множина чи двоїна, і, нарешті, назва парного предмета може бути вжита безвідносно до особи, узагальнено, і також може мати дві числові форми – двоїну або множину. Форми двоїни і множини іменника – позначення парного предмета в цих сполученнях протиставляється за ознакою вираженої / невираженої розчленованості множини на два (Ермакова, 1970, с. 73), таким чином, вияв значення роздільної парної множини в іменників – назв парних предметів зумовлений числом їх власників (Пете, 1981, с. 282).

Контекст першого типу, тобто такий, у якому мова йде про одну особу, якій приписується парний предмет, у старослов’янській і давньоруській мовах послідовно представлений формами двоїни іменника на позначення цього предмета і узгоджуваних з ним словоформ, напр.: *рѣцѣ твоѣ сътворѣста ма и създаста ма* (XI ПС 159)*, *подѣ твоѣма почиваѣтъ крѣлома* (XI ГБ 188), *тако очи кѣо прѣльщѣакѣа оуношо* (XI–XII СП 116), *привѣде ма въ стѣби ти роуцѣ* (XIII ЖС 35); а також: *предѣ очима кѣо крѣвь тако ничѣто же кѣсть* (1076 Зб 369), *узрѣста язвѣ гвоздинѣи на рѣку его* (XIII Тур 414), *томоу же дати на роуцѣ* (1280 ПР 132). Поодинокі випадки порушення правильного використання двоїни в контекстах, у яких розповідається про одну особу, представлені в старослов’янській та давньоруській писемності, вказують на послаблення значення двоїстості (пор.: *тако бо и пакы павѣль наоучи въздѣвище прѣподобно роуки своѣ* – XI ПТ 103; *направи на правѣи пѣть мирны ногы моѣ* – XII УЗ 20; *кѣннаго оу главы а дроугааго ногахѣ* – XII М 285; *тако аще быхѣ имѣлъ рѣки ѣдавѣлъ еѣ быхѣ* – XII–XIII Прол 173 б; *възалъ кѣмъ к грѣвѣ*

серебра на свои рѹкы– 1270 ДК 38), відтворюючи процес втрати двоїни. Виняток становлять такі іменники – назви парних предметів, які споконвіку вживалися у множині. Це, як правило, слова, що називали симетричні чи парні частини тіла, які “слабо вичленовуються у складі цілого” (Жолобов, 1991, с. 42), напр.: *пазоуѣѣ, челюѣсти, ѹстънѣѣ*. Група цих іменників, як було показано вище, досить значна. Вони могли впливати на розширення значення множини. Багатозначність таких слів, як *прѣси, грѣди, оѹста, ладвнѣа, стопы, лакти* і под., що, крім позначення парного органа, могли мати і узагальнене множинне значення (напр., *плюшта / плюча* “легені” і “нутрощі”, *оѹста* “губи”, “рот, орган мовлення”, *родитѣла* “батько і мати певної особи” та “батьки взагалі”, *прѣси / прѣси* “жіночі груди” та “грудна клітка, грудина”, *стопы* “ступні, підошви ніг”, “ноги” та “кроки”, “сліди”, *лакти* “лікть” та “міра довжини” і под.), також дозволяла вживати подібні слова і у двоїні, і в множині. Це призводило до змішування форм або ж переважного використання плуральних форм як більш загальних, а потім до поширення значення множинності на інші назви парних предметів.

Якщо мова йшла про багатьох осіб, можливі дві форми числа іменників, що позначають парні предмети, – двоїна та множина, при цьому і та, і друга форми виражають значення “роздільна парна множинність предметів, у якій співвідношення їх за парами не зберігається”. Уже в текстах старослов’янської та давньоруської писемності форми множини та двоїни в подібних умовах могли ставати синонімічними, тому навряд чи можна погодитися з думкою А. Вайана про те, що форми двоїни *рѣцѣѣ, нозѣѣ* представлені головним чином у традиційних виразах; у більш вільному вжитку вони набувають форми множини (Вайан, 1952, с. 199), оскільки одні й ті самі контексти старослов’янської мови, зокрема й давньоруської редакції, показують обидві форми, напр.: *начатѣѣ оѹмывати ногы оѹченикомѣѣ* (1057 ЄО 154 а), *начатѣѣ оѹмывати нозѣѣ оѹченикомѣѣ* (157), *и вѣстьрѣаахоѹ оѹченици кѣѣ класы.. раѣтирающе роѹками* (1092 ЄА 51), *и вѣстьрѣаахоѹ оѹченици кѣѣ класы.. раѣтирающе роѹкама* (XII ЄМ 118), *на рѣкахоѣѣ вѣзьмѣѣтѣѣ тѣѣ* (XI Ас 282), *и на рѣкоѹ вѣзьмѣѣтѣѣ тѣѣ* (1057 ЄО 271 а), *вѣ роѹкы тѣѣзыкомѣѣ* (XI АХ 25), *вѣ рѣцѣѣѣ винити персом* (XI ГБ 199), *вѣстанѣѣтѣѣ чѣѣда на родитѣла* (1057 ЄО 271 а), *прѣдани бѣѣдетѣѣ родитѣли и братникѣѣѣ* (225 б), *како сѣѣгрѣѣши сѣѣнѣѣмѣѣ жидовесѣѣкѣѣ и како здвигнѣѣ рѣѣкы на ба* (XI ПТ 129), *вѣзложнѣѣша рѣѣцѣѣѣ на нѣѣса* (1057 ЄО 161 б).

На відмінності у вживанні двоїни іменників – назв парних предметів залежно від контексту, тобто від того, чи йде мова про одну особу, якій належить цей предмет, чи про якусь кількість осіб, звернув увагу А. Белич, розглядаючи двоїну у старослов’янській мові. Він відзначив, що множина переважає в тих випадках і тих контекстах, де парні об’єкти належать багатьом суб’єктам. Це явище можна було б назвати загальним правилом, якби не було цілого ряду винятків, які полягають у тому, що при іменнику у множині слова на позначення парних предметів мають форму двоїни (Белич, 1899, с. 1162, 1165]. Хоча деякі дослідники таку можливість подвійного розуміння назв парних предметів не вважають за можливе трактувати як відображення морфологічних зрушень, що відбувалися в системі двоїни, оскільки ці форми можна розглядати як семантично диференційовані: форми множини позначають множинність одиниць, а форми двоїни позначають множинність, що складається із цілих пар (Марков, 1982, с. 45; Жолобов, 1991, с. 40). Однак, напевне вони передавали відношення, що сприяли розвитку синонімії форм двоїни та множини, тобто відношень, які відігравали важливу роль у подальшій долі граматичної двоїни.

Сполучення назв парних предметів у двоїні та назви однієї особи в старослов’янській і давньоруській мовах послідовно виражають значення роздільної парної множинності, тобто розчленованості множини на два, тоді як контексти, де мова йде про багатьох осіб, у сполученні з назвами парних предметів у двоїні такого значення не несуть. Контексти з дистрибутивною двоїною двозначні стосовно до вибору числа. У подібних контекстах форми

множини та двоїни заміщали одна одну, виступали як варіанти вираження одного денотативного значення (Дегтярев, 1984, с. 10; Жолобов, 1991, с. 42). Відмінності між двоїною і множиною в таких умовах нейтралізувалися. Як відзначає В. Дегтярьов, надзвичайно продуктивне використання форм двоїни в дистрибутивно-множинному значенні стало джерелом історичного переосмислення їх у формі множини внаслідок абстрагування кількісних уявлень і узагальнення в спільному значенні множинності більш конкретних значень двоїни та множини (Дегтярев, 1982, с. 33). Широке вживання форм двоїни в дистрибутивному значенні може спричинитися функціональним використанням варіантних форм множини та двоїни, тенденцією до диференціації лексичних значень деяких парних позначень (напр., *колѣнѣ, стопѣ, пазусѣ* і под.). Нерозрізнення парного і дистрибутивного значень, за спостереженнями М. Шульги, може бути пов'язане і з фразеологізацією зворотів з деякими назвами парних іменників, напр., *вѣдати плещи* “тікати” (Шульга, 1982, с. 223), пор. ще: *сѣдѣти на колѣноу* “бути залежним від кого-небудь”, *припадати на колѣноу* “стати на коліни” та ін. (СРЯ IX 246)*.

У контексті, в якому найменування парного предмета вживається безвідносно до особи, позначаючи поняття “орган чуття”, “частина тіла, яка складається з двох частин”, у старослов'янській та давньоруській мовах можливі дві форми іменника – позначення парного предмета: двоїна та множина, які виражають значення “певна сукупна парна множинність” і поєднуються за семою “цілності та однорідності”. У таких контекстах форми множини і двоїни не протиставляються за значенням, і форма двоїни, що виражає єдність, спільність несе відтінок збірності, як і форма множини, що сприяє їх взаємозаміні, пор., напр.: *о оустнѣ радости* (XI ПТ 103), *оустнѣ бо отъверъзакмѣ съ радостнѣх оуста славать са члвчѣ прнемлющи танны хвы* (103), *въ рѣцѣ члвкомѣ* (1057 ЄО 73 г), *въ рѣцѣ чловѣчьстѣн* (134 в), *рѣкама створено* (XI ГБ 38), *не соутъ бзи творени рѣками* (XII АХ 22 зв), *на плещѣ члвческа* (1057 ЄО 79 г), *на рама ч(о)вчска* (XII ЄМ 61 а) і под. Отже, форми двоїни набувають ширшої граматичної семантики, можливості виражати значення множинності, тобто форми дуалю набувають узагальненого значення, безвідносно до реальної кількості, як і форми множини, і в цьому виявляється вихід лексичного значення парності на граматичний рівень, що відзначала і М. Шульга (1982, с. 222). Зрідка в цьому значенні може виступати форма однини найменувань парних предметів, напр.: *и вѣложю роукѣ мою* (XII ЄМ 6 б), *лопата в роукѣ его* (1057 ЄО 259 в), *простъри рѣкѣ твоѣ* (128 а), *роука прѣдающаго ма* (XII ЄМ 140 в) і под. Встановлено, що функціонування форм двоїни парних іменників у дистрибутивному значенні передувало в часі заміні форм двоїни формами множини (Соболевский, 1907, с. 186; Белич, 1899, с. 1162–1165; Шульга, 1982, с. 223).

Автори “Исторической грамматики древнерусского языка...” заперечують концепцію А. Белича стосовно ранньої втрати двоїною семантики, спираючись саме на дистрибутивне вживання форм двоїни (2001). Однак, яке б значення не вкладалося в цей контекст, скількома руками – однією, двома чи багатьма, скільки було апостолів, це не може свідчити на користь збереження значення двоїни, оскільки і форми двоїни, і форми множини використовуються в одних і тих самих контекстах. Ідея про те, що в основі двоїстості лежить збірність є головною в дослідженнях про двоїну [напр., (Белич, 1932, с. 3–17; Иорданский, 1960, с. 4–7; История..., 1978, с. 64) та ін.]. Однак, як відзначають деякі дослідники, факти давніх слов'янських мов, праслов'янські реконструкції не підтверджують того, що двоїстість базується на збірності. Об'єктивним показником збірності є сполучуваність із збірними числівниками (Дегтярев, 1982, с. 33–37; 1984, с. 10). В обстежених пам'ятках, насамперед старослов'янських та давньоруських, сполучення іменників-позначень парних предметів із збірними числівниками зафіксоване не було, форми двоїни узгоджувалися лише з числівниками *дѣва / оба*. Двоїна, позначаючи певну кількість об'єктів, а саме два, передбачає розчленованість, дискретність позначених нею предметів (Ходова, 1979, с. 84), які перебувають у взаємодії; основним значенням у цьому

разі є вираження кількості – два однорідних самостійних предмети. Збірність виражає не просту множину, а сукупність і єдність безвідносно до кількості, має якісний характер (Дегтярев, 1982, с. 35). Іменники-назви парних предметів можуть виражати збірність, сукупність, напр.: *ладвнѣа, плюшга* “нутрощі”, *оуста* “рот, орган мовлення”, *родителя* “батьки, батько й мати”, однак у цьому разі вони частіше мають форми множини, як і назви знарядь та інструментів, які складаються з двох частин, лексикалізуються, позначаючи збірність і узагальненість.

Про те, що двоїна вже в найдавніших пам’ятках засвідчується послабленою, говорить і те, що вона підтримувалася при іменниках-позначеннях парних предметів числівниками *дѣва / оба*, тобто самої форми двоїни виявляється недостатньо для вираження значення парності, кількісного поняття “два”, напр.: *дѣвѣ рѣцѣ и дѣвѣ нозі имѣщю* (XII ЄМ 46 а), *ш(т) огна истечение ми быс обома очима мнѣма* (XI–XII СП 138), *пърстомъ своимъ начръте овѣ роуцѣ и овѣ тако же нозѣ кго, возбоудивъ сѧ обръте томъ частѣ отъсѣченѣ имы роуцѣ и овѣ свои нозѣ* (101), *и простръте овѣ роуцѣ свои на ма .. и изатъ овѣ очн мои* (139), *дѣѣ зѣнѣци в очю* (XI сп. XIII–XIV ХА 16), *сего же овѣма родителѣма благочьстнѣ нарочьно* (XI ГБ 18), *дѣва малжена бѣста оу царѧ нѣкоего въ чьстн велѣцѣ* (Const сп. XIV – Сл.ст.сл.яз, т. 2, 183). Особливо показовим у цьому стосунку є приклад з ХА, де іменник ужито у формі множини без числівника і у формі двоїни при числівнику *оба*: *приде козелъ и до овна, рогы нмоущю и суровъ бы(ст) и нападе на овна и скроушн кмюу рога оба* (XI сп. XIII–XIV ХА 281).

Певну підричну роль у руйнуванні парадигми двоїни відігравали омонімічні форми двоїни та множини іменників, зокрема колишніх і-основ та приголосних основ – це назви парних предметів типу *голѣни, брѣви* або іменники з числівником *дѣва* колишніх і-основ та приголосних основ ч., ж. р., у наз.-зн. дв. та наз. мн. Така омонімія дозволяла варіантне узгодження прикметників та дієслів з подібними назвами за формою множини чи двоїни, що сприяло переосмисленню форм двоїни як форм множини [див. ще (Шульга, 1982, с. 229–230)]. Таку саму роль могла відігравати взаємодія і взаємовплив різних типів відмінювання, перегрупування їх і утворення нових числово-відмінкових парадигм (напр., *дѣва дѣни* – *дѣва дѣна, дѣва сыны* – *дѣва сына, дѣвѣ мѣстѣ* – *дѣва мѣста* і под.), взаємовплив твердого і м’якого різновидів іменників ж. р. колишніх в-основ з історичною кореспонденцією -и (типу *дѣвѣ землѣ* – *дѣвѣ земли, дѣвѣ доушѣ* – *дѣвѣ доуши* і под.).

О. Ф. Жолобов (1991) висловив думку про те, що відхилення від ідеального зразка-реконструкції у використанні форм двоїни, статистично незначних у давній період і стосовних до процесів семантичної диференціації, не можна вважати свідченням троїстої числової парадигми в живій мові (с. 40). Однак із цього приводу більш переконливим видається міркування М. Ремнєвої про те, що матеріал грамот та РП, пам’яток ділової писемності XII – XIII ст. дозволяє припускати, що давньоруська мова XII ст. вже не знала живої граматичної категорії двоїни, пам’ятки, орієнтовані на живе мовлення використовують лише форми множини; і хоча вживання дуальних форм є нормою пам’яток книжно-писемної мови, але помилки у використанні форм множини та двоїни, функціонування цих форм на правах варіантів свідчить про те, що в цей час дуаль не був живою категорією, оскільки вільне варіювання таких форм можливе лише тоді, коли вони збігаються за змістом; назви парних предметів і сполучення з числівниками *дѣва / оба* ще довго будуть уживатися переважно у двоїні, чергуючись з помилковими написаннями, на правах фразеологізмів, узвичаєних використань (Ремнєва, 2003, с. 64).

Кількісно-іменні сполучення з числівником *дѣва / оба*, як зазначалося вище, теж досить рано втрачають значення дуальності, про що свідчить пряма заміна форм двоїни іменника при числівнику *дѣва / оба* формою множини (напр., *дѣва попы* – XII УЗ 108 в; *з овѣма*

береги – XIII ЄХ 8 та ін.). Наявність сполучень з формами двоїни при числівниках, що мали у своєму складі компонент *два* (Жолобов 2001; Леви-Брюль 1930; Панфилов, 1977 та ін.), свідчать про узгоджувальний характер її форм. А. Белич відзначав, що форми двоїни при числівниках типу *дѣва на десѣте* являють собою просте узгодження з *дѣва* у складеному числівнику (Белич, 1899, с. 1161)], хоча, очевидно, треба брати до уваги й те, що на цей час елементи складених числівників мають ще своє власне значення і відзначаються лексичною самостійністю. Напр.: *дѣвѣ на десѣте лѣтъ* (1057 ЄО 66 б; 1092 ЄА 32) та *лѣтъ две на десѣте* (XI ЄР 2 а); *вбанадесѣте псалма* (XII ЖФ 20), *бѣ с нимъ ві бѣсъ* (1219 ЖН 122 зв), *сына ві та снвъ ві* – в ПВЛ за сп 1377 (234 і 119 відповідно).

Узгоджувальний характер двоїни може бути підтверджений прикладами типу *двѣ чадѣ* (Є-ХІІ/2/ 40 зв; ХІІІ ЖС 459), *двѣ завѣсѣ* (459), хоча тут можливий і вплив твердого різновиду в-основ [див., напр., (Іванов, 1978, с. 185; Шахматов, 1957, с. 231)].

З числівниками *три*, *чѣтыре* старослов'янські та давньоруські текстти послідовно засвідчують форми множини, напр.: *три лѣта* (1057 ЄО 277 а), *трѣ словеса* (ХІ ГБ 144), *три срацины* (ХІ–ХІІ СП 254), *дни три* (ХІІ АХ 43 зв), *три соуботы* (17 зв), *три брѣмена* (ХІІІ ЖС 39), *три браты* (ХІІІ 192; 1280 НК 573), *чѣтыри черньцѣ* (ХІІІ ЖС 185) та ін. Характерний у цьому стосунку приклад з ПР 1280 р.: *аще кто възмѣтъ два рѣза тѣ то взати кмоу исто. Паки ли възметъ три ризы то иста кмоу не взаті* (127). Проте можливе і змішування двох типів конструкцій, пор.: *трѣ слѣпца* (ХІ–ХІІ СП 137), *три свѣдителя* (ХІІ УЗ 264 г), *.д. гривне* (1270 ДК 26), *.г. гривнѣ* (1280 ПО 51, 53, 54), *за .г. м(с)ца* (ХІ сп. ХІV–ХV 16). Значну кількість подібних прикладів дають новгородські берестяні грамоти ХІ–ХІІІ ст., напр.: *д коунѣ, .г. на .і. коунѣ* (ХІ РГБ 526), *три на дѣсте рѣзанѣ* (ХІІ № 84), *д рзнѣ* (160), *(д) гривнѣ* (240), *.г. кѣнѣ* (516), *.д. попомѣ* (ХІІ–ХІІІ № 60), *.г. рзне, .г. нгтѣ* (609), *въ .д. рѣзанѣ* (438) та ін. [див. ше (Зализняк, Янин, 1986, с. 138)]. Деякі дослідники вбачають у подібних випадках не наслідки руйнування граматичної двоїни, а результат взаємодії твердого – м'якого різновидів шляхом узагальнення флексії *-ѣ*, відзначаючи, що форми на *-ѣ* від іменників з твердою основою фіксується переважно в пам'ятках західної і північно-західної писемності (Йорданиди, 1985, с. 185; Шульга, 1984, с. 233). Однак треба зазначити, що ті самі НГБ засвідчують випадки з формами множини на *-ы*. *.д. грини* [!] (318), *трѣ грѣвоны* (366), хоча ці грамоти належать до ХІV ст. Змішування форм двоїни та множини при числівниках три – чотири засвідчується в грамотах і для іменників ч. та с. р.; пор.: *.г. рѣлѣ* (154), *по .г. рѣла* (65), *дѣва лѣта* (к. ХІІ 113), *полотенеца со дѣва* (ХІІ–ХІІІ 439).

Злиття двох типів конструкцій з іменниками с. р., коли з числівниками *дѣва*, *три*, *чѣтыре* вживається одна форма іменника, може розглядатися як аналогія до ч. р., якщо і іменник, і числівник набувають однієї форми, спільної з ч. р., напр.: *два поприца* (ХІ сп ХІІІ–ХІV ХА 16), *два села* (1270 ДК 38), однак поява в тих самих текстах (напр., *.г. поприца* – ХА 21, *.д. блюда* – НГБ 264) множинних конструкцій може, очевидно, вказувати на процес “синтаксичної і морфологічної перебудови кількісних сполучень” (Зализняк, Янин, 1986, с. 139). Про те саме свідчить і поява дуальних форм при числівниках *три*, *чѣтыре* в іменників ч. р., тобто уподібнюються два типи конструкцій в одному значенні множини. На вирівнювання числівникової парадигми вказує використання числівника у формі ч. р. з іменником с. р.: *оба свѣтила* (1156–1163 Стих 72 зв). Одним із джерел змішування форм двоїни та множини були конструкції т. зв. dvandva – конструкції з іменами пари-двійці святих, де порушувалося узгодження за відмінками та числами, напр.: *стѣма безмезникома коузьмы и дѣмьана* (ХІ ЄР 1 а), *къ стѣма мчнкома бориса и глѣва* (ХІІ–ХІІІ УЗ 22 в), *посла къ правѣдникомо ноакима и аньнѣ* (ХІІ–ХІІІ Прол 82 б), *при декни и валернанѣ ц(с)рема* (70 в); К. Ліукконен наводить ряд подібних прикладів за списками ХІІ–ХV ст. (Liukkonen, 1973, с. 160–161).

Отже, в ранній писемний період, засвідчений пам'ятками старослов'янської та давньоруської мов, кількісно-іменні конструкції з числівниками **дѣва, оба** загалом послідовно зберігають форми двоїни. Проте вже ці тексти відбивають певні ознаки руйнування цілісного значення дуальності, зокрема у формах узгодження іменника з числівником, заміну форм двоїни середнього роду формами чоловічого роду, спільними з множиною, а також і пряму заміну форм двоїни формами множини з XI – XII ст., змішування двох типів узгодження – при числівниках **дѣва, оба** та при числівниках **трик, четыре**, появу на цій основі синонімічних конструкцій. Це, можливо, підтверджує припущення А. Белича про те, що ще в дописемний період іменники у сполученні з числівниками *dъva, dъvѣ*, хоча ще й уживалися у формі двоїни, проте від іменників з формами вільної двоїни одержували множинне значення і носили характер простого узгодження за формою числівника (Белич, с. 181–182).

Типи узгодження в атрибутивних і предикативних словосполученнях також відбивають процес втрати значення двоїстості іменників на позначення парних предметів у сполученнях з числівниками **дѣва, оба** та в конструкціях з двома іменами. Як і особові форми дієслова, прикметники та неособові займенники є свого роду показниками значення розчленованості множинності на два, виражене формою двоїни іменника, до якого ці прикметники чи займенники є означеннями. Уживання форми множини означень свідчить про зміни граматичного значення форми двоїни означуваного ним іменника. Форми двоїни, як і множини, сигналізують про розчленованість множини взагалі, а не про розчленованість на два. Такий тип порушення в узгодженні форм іменника – прикметника становить перехід до поширеної в пам'ятках одночасної заміни форм двоїни прикметника-означення та означуваного іменника формами множини. Атрибутивні та предикативні словосполучення, в яких іменник – назва парного предмета або іменник з числівником **дѣва** вжитий у формі двоїни, а узгоджувані з ним слова – множини, не виражають ознаку розчленованості множини на два, як і словосполучення, в яких усі елементи мають форму множини, хоча мова йде про парні або два предмети. Форми множини узгоджуваних слів указують на синонімічність форм двоїни та множини в таких сполученнях. Свідченням вираження синонімічних відношень форм множини та двоїни узгоджуваних слів можуть виступати і конструкції з двома іменами, пов'язаними сполучником (або без нього), що виконують роль однорідних підметів або додатків. Можливість подвійного узгодження – формально-граматичного та змістового (логічного) при таких лексично неоднорідних підметах – дозволяла подвійне трактування числового значення узгоджуваних слів і його формального вираження, що сприяло розхитуванню значення двоїстості.

Виходячи з того, що двоїна, як і множина, передбачала розчленованість позначуваних нею предметів, припускають, що двоїна можлива за наявності в мові уявлення про розчленованість, тобто за умови існування множини, протиставленої однині; обов'язкова співвіднесеність з формами однини, що виражали одиничність, була умовою функціонування множинних форм і форм двоїни (Панфилов, 1977, с. 25; Ходова, 1971, с. 84; Дегтярев, 1982, с. 36). Таким чином двоїна і множина опиняються по один бік опозиції однині, взаємно не заперечуючи одна одну. Взаємодія форм двоїни та множини, переосмислення дуальних форм, руйнування їх зв'язку з реальним значенням конкретної двоїстості, спричинили поступове розчинення давньої двоїни в субкатегорії множини, яка могла позначати будь-яку кількість предметів, зокрема і два.

***Примітка:** Умовні позначення див.: *Словарь старославянского языка восточнославянской редакции XI – XIII в.* (1987). Проспект. К. С. 51–55; *Словарь древнерусского языка (XI–XIV) вв.* (1988) / под ред. Р. И. Аванесова. Москв. С. 28–68.

Література

Алексеев В. П. (1976). *К происхождению бинарных оппозиций в связи с возникновением отдельных мотивов первобытного искусства.* Новосибирск.

- Белић А. (1932). *О двојни у славенским језицима*. Београд.
- Белич А. (1899). К двойственному числу в старославянском. *Изв. ОРЯС АН*. Спб, Т.4, кн.4, 1159–1191.
- Бенвенист Э. (1971). *Общая лингвистика*. Москва.
- Будунова Д. М. О семантике двойственного числа [Электронный ресурс]. Взято з : pandia.ru, с.
- Вайан А. (1952). *Руководство по старославянскому языку*. Москва.
- Горшкова К. В., Хабургаев Г. А. (1981). *Историческая грамматика русского языка*. Москва : Высш. школа.
- Дегтярев В. И. (1982). Собираемость и категория числа в славянских языках. *Вопр. языкознания*, 4, 92–101.
- Дегтярев В. И. (1984). *Категория числа в славянских языках (историко-семантическое исследование)* (Автореф. дисс. докт. филол. наук). Ленинград.
- Ермакова М. И. (1970). Двойственное число в серболужицких языках (на материале памятников XV – XVIII вв.). *Исследования по серболужицким языкам* (с. 44–110). Москва: Наука.
- Жолобов О. Ф. (1991). Древнерусские модификации “божественных dvandva” по материалам Успенского сборника XII-XIII вв. *Древнерусский язык домонгольской поры* (с. 193–211). Ленинград.
- Жолобов О. Ф. (2001). Древнеславянские числительные как часть речи. *Вопр. языкознания*. № 2, 94–110.
- Жолобов О. Ф. Типология двойственного числа и образ мира. *Языковая семантика и образ мира*. Взято з : mg70.kpfu.ru
- Жолобов О. Ф., Крысько В. Б. (2001). *Историческая грамматика русского языка: Двойственное число*. Москва : Азбуковник.
- Зализняк А. А. (1996). Новгородские берестяне грамоты. *Янин В. Я., Зализняк А. А. Новгородские грамоты на бересте* (с. 89-309). Москва.
- Иванов В. В. (1978). *Чет и нечет. Асимметрия мозга и знаковых систем*. М.осква : Сов. Радио.
- Иорданиди С. И. (1985). Формы именительного множественного существительных типа *горожанинъ, родитель, мытарь* в истории русского языка. *Общеславянский лингвистический атлас: Материалы и исследования. 1982* (с. 247–265). Москва.
- Иорданский А. М. (1960). *История двойственного числа в русском языке*. Владимир.
- Історія української мови. Морфологія (1978). К. : Наук. думка.
- Леви-Брюль Л. (1930). *Первобытное мышление*. М. : Атеист.
- Марков В.М. (1982). Заметки по истории русского языка. *Проблемы исторического языкознания*. Вып. 2. История русского языка: Среднерусский период (с. 39-48). Ленинград : Изд-во ЛГУ.
- Панфилов В. З. (1977). *Философские вопросы языкознания*. Москва : Наука.
- Пете И. (1981). Употребление числовых форм имен существительных, обозначающих парные предметы в русском и венгерском языках. *Studia Russica*. Budapest. N IV, 279–293.
- Ремнева М. Л. (2003). *Пути развития русского литературного языка XI – XVII вв.* Москва : Изд-во Моск. ун-та.
- Соболевский А. И. (1907). *Лекции по истории русского языка*. Москва.
- Степанова Л. Н. (2012). О семантической категории двойственности в русском языке. *Уч. зап. Таврического нац. ун-та им. В. И. Вернадского. Серия : Филология. Социальные коммуникации.* – Т. 25 (64), № 1, ч. 2, 56–63.
- Таранець В. Г. (2008). *Діахронія мови : Збірка статей*. Одеса : Друкарський дім.
- Тронский И. М. (1946). К семантике множественного числа в греческом и лагинском языках. *Уч. зап. ЛГУ. Сер. филол. наук*. В. 10, 53–72.
- Ходова К. И. (1971). *Падежи с предлогами в старославянском языке*. Москва : Наука.

- Шахматов А. А. (1957). *Историческая морфология русского языка*. М. : Учпедгиз.
- Шульга М. В. (1984). К истории морфологической координации е – і в русском склонении (формы двойственного числа). *Общеславянский лингвистический атлас: Материалы и исследования. 1981* (с. 228–252). Москва : Наука.
- Шульга М. В. (1985). К истории грамматического выражения значения парности в русском языке. *Общеславянский лингвистический атлас: Материалы и исследования. 1982* (с. 218–247). Москва : Наука.
- Cassirer E. (1956). *Philosophie der symbolischen Formen. T. I: Die Sprache*. Darmstadt.
- Elson M. J. (1987). An interpretation of the evolution of the Dual in South Slavic. *Wiener Slavistischer Almanach*. Bd. 19, 143–144.
- Humboldt W. von (1983). Über den Dualis (1827). *W. von Humboldt. Werke. Bd. 3: Schriften zur Sprachphilosophie*. Darmstadt.
- Lehmann W. Ph. (1988). “The divine twins” or “The twins... divine”? *Languages and cultures*. Berlin; New York; Amsterdam.
- Liukkonen K. (1973). Das Götterdvandva im Slavischen. Versuch einer Erklärung des sog. Genetiv-Akkusativs. *Scando-Slavica*. T. XIX, 249–253.

CONTEXTUAL FEATURES OF PERIPHRASES AND EUPHEMISMS

Mikayilova A. R.

azadamikailova@gmail.com

Azerbaijan University of Languages (Baku, Azerbaijan)

Дата надходження 10.11.2018. Рекомендовано до друку 27.02.2019.

У статті розглянуто контекстуальні особливості перифрази та евфемізмів. Як фігури заміщення, вони відіграють важливу роль у формуванні тексту. Використовуючи перифрази, підкреслюють характерні риси концепції, описаної в тексті. Основне завдання перифрази – увиразнити текст і довести особливість ідеї. Перифрази мають ширшу функціональність у літературі, публіцистичному стилі і розмовному мовленні. Носії мови завжди уникають неприйнятних, недоречних та таких, що викликають зніяковіття, слів і висловів для них самих або співрозмовників, тому часто використовують евфемізми. Страх, сором і огида – три основні чинники, які мотивують використання евфемізмів. Дослідження обох фігур заміщення показують, що вони мають велике значення для формування тексту.

Ключові слова: стилістичні особливості, вторинна номінація, фігури заміщення, перифраза, евфемізм.

This article deals with the contextual features of periphrasis and euphemisms. As figures of substitution, they play an important role in the formation of a text. The characteristic features of the concept described in the context are emphasized by using the periphrasis. The main goal of the periphrasis is to increase the expressiveness of the text and to prove the validity of the idea. Periphrasis has a broader functionality in literature, in journalistic style and in colloquial speech. Language users always avoid using words and expressions that are unpleasant, inappropriate or embarrassing for them, or those whom they speak. Euphemisms are often used for this purpose. Fear, shame and disgust are the three main factors that motivate the use of euphemisms. The study of both figures of substitution shows that they are of great importance in the formation of a text.

Key words: stylistic devices, secondary nomination, figures of substitution, periphrasis, euphemism.

Any element of the language has a certain meaning, but not all the meanings of the linguistic element can have stylistic importance. It is possible to distinguish means of expression and stylistic devices in stylistic semasiology. While speaking about the means of expression, figures of speech, i.e. different methods of secondary nomination are taken into account (Скребнев, с. 120).

The development of human competence leads to new concepts, which can come across in the language, particularly in its vocabulary. But if every new concept is expressed with a new word, then the vocabulary of the language will be extremely large which is beyond the ability of human memory to remember. Economy to the language means and analytical activity of human conscious lead to widespread use of secondary nomination, i. e. the use of existing words and word combinations for new concepts.

The secondary nomination is subject to a certain rule. The transfer of names generally depends on the similarity of two objects (real and imagined), for example: *Lamb – animal; lamb – docile.*

Secondary nomination is typical to paradigmatic (synonym, homonym) relations, and in many cases it is stylistically marked. In this aspect, stylistic – semasiological opposition may occur between the elements of different levels: word – word combination (*to love – to fall in love, to die – to sleep in the grave, to decide – to make a decision*), word combination-phrase (e. g. *a sceptical man – I'm from Missouri: you've got to show me*), phrase – phrase (e. g. *Everyone can make a mistake – Homer sometimes nods*), word – text (onion – *You use a knife to slice my head and weep beside me when I am dead*).

A text is not just succession of sentences, but it is a purposeful sequence which is based on the lexical, grammatical, logical and stylistic relationships. This sequence follows a special structural and semantic rules that lead to the pragmatic compliance. It is indisputable that antonyms, synonyms, hyponym-hyperonyms and homonyms among lexical means differ with their text-forming features. Periphrasis and euphemisms as figures of substitution play an important role in the formation of a text.

There have been a growth of scientific interest in pragmatic approach to stylistic problems: stylistic use of language units for communicative purposes in pragmatic aspect, involvement of broader range of contextual factors in stylistic analyses, research of definite word groups in different contexts, etc. According to A. Abdullayev everything with stylistic effect in the analysis of a text has the opportunity of pragmatic usage in the language (Abdullayev, c. 67).

Periphrasis with particular importance in terms of pragmatic quality is one of the stylistic figures of substitution which has a special part in the realisation of creative principles of literature. Periphrasis as a stylistic figure of substitution expresses the objects of reality in a descriptive way. It has expressive and evaluative character.

In his work "French Stylistics", Ch. Bally considers this term as a changed form of repetition. He explains the reason of the appearance of different types of repetitions as the authors' attempt to communicate with their listeners. Ch. Bally gives the following definition: "The expanded form of repetition of the idea is called periphrasis in terminology. This term should be understood as figurative expression of the same idea" (Балли, с. 126).

I. R. Galperin considers periphrasis as one of the means of secondary nomination from the point of view of nomination. "By performing definite qualities of a language, periphrasis realises its search for new names for the objects, and reflects the renomination of the objects and the events of the language. Such nomination which is the object's sole representative in the speech can be expressed figuratively" (Гальперин, с. 167).

The speakers' ability of the use of periphrasis is also based on their knowledge of synonyms of the language. There are repeatedly used periphrases that are synonyms to the words expressing the same object, for example: *a gentleman of the long robe – lawyer; my better half-wife*.

Periphrasis can be logical and figurative. Logical periphrasis with a descriptive expression is based on a logical relationship between any particular aspect of the denotation. There are two options here: 1) Any characteristic of the objects is used as a substitute for the entire object. For example: *weak / fair sex – woman, strong sex – man*. 2) A broader nomination is used to refer to a specific subject or personality. For example: *the instrument of destruction – a gunman, a guardian of public order – a policeman*.

Figurative periphrasis is based on metaphor and metonymy. For example, *root of evil, to tie the knot – to marry, gray-haired – old, young blood – enthusiast*.

...The porter went in the door, followed by the *gray-haired woman*, then came hurrying back (Hemingway, p. 92).

Periphrasis is usually found in literature which is regarded as a feature of personal style. For example: *Books were beyond her interest*. In the intuitive graces she was still crude (Dreiser, p. 4).

In this example, "Books were beyond her interest" can be used as "She was not interested in books" without any change in the meaning.

With the use of periphrasis in the context, the peculiarity and quality of the described concept are emphasized. The main task of the periphrasis is to increase the expressiveness of the text and to prove the validity of the idea. Periphrasis has a broader functionality in literature, publicist style, and in colloquial speech. For example:

She hunted out an unassuming restaurant and entered, but was disturbed to find that *the prices were exorbitant for the size of her purse*. A bowl of soup was all that she could afford, and with this quickly eaten, she went out again. It restored her strength somewhat and made her moderately bold to pursue the search (Dreiser, p. 20).

In this example, “the prices were exorbitant for the size of each purse” was used in the meaning of “expensive”. As you can see, the periphrasis enhances the power of the text.

According to the above-mentioned factors we may summarize that periphrasis:

1) it keeps the reader's attention focused on the main topic, and enriches the information. Periphrasis adds new meanings to existing information, enriches it with new details;

2) its main subjects are considered within the communication; participants of the communication, their knowledge and thoughts, social statuses and positions are key components of communicative conditions. Periphrasis provides an author's opinion on concrete conditions.

3) its text-forming function is that it facilitates the structural-semantic organisation of the text. Periphrasis provides structural-semantic relationship of the text.

...Returning I had to cross before the *looking-glass*; my fascinated glance involuntarily explored the depth it revealed. All looked colder and darker in that *visionary hollow* than in reality; and the *strange little figure* there gazing at me, with a white face and arms specking the gloom, and glittering eyes of fear moving where all else was still, had the effect of a real spirit (Bronte, p. 7).

In this example “visionary hollow” is figuratively used as the synonym of “looking-glass” and makes the sentence more colourful. “Strange little figure” is used to describe Jane, the main hero of the text.

Another way of making speech attractive and colourful is euphemisms. Euphemisms are the elements in the language system that differ from other words according to their definite features. Euphemisms are the means that help soften the meaning of a content, and transfer them into pleasing form. Their existence and use in the language are conditioned by the reduction of unpleasant, negative impact, and prevention of bad mood.

Language users always avoid using words and expressions which are unpleasant, inappropriate or embarrassing to them or to whom they are conversing. This censoring of language occurs primarily unconsciously through applying euphemistic expressions. The contribution of euphemisms to maintaining interpersonal interactions on safe grounds is undeniable. Fear, shame, and disgust are three principal factors motivating the use of euphemisms. People sometimes do not name the things, objects and concepts directly. This is particularly susceptible when the participants of the communication attempt to minimize the bad effects of the words and phrases they use. They try to keep away from any expression that may affect the fluency and understanding of the communication. The global community we live in shows a growing demand for the substitution of words when speaking on certain subjects. As we mentioned above, people, feeling that their words may sound rude and offensive, use their substitutes – euphemisms which are more gentle. They may seem very simple at first glance. In fact, this way of expression of words is convincing. In this case, euphemisms are viewed mostly from a social point of view in modern society. First of all, it is necessary to determine which social factors determine the selection of these substitutes. It is believed that the first euphemisms were more religious. Even in modern society, people from different cultures have had superstitious beliefs that words can attract negativity. For example, the name of some diseases: tuberculosis, cancer, cirrhosis, etc. Naming such diseases with euphemisms weakens their bad influence. For example, French ache – syphilis; cardiac incident, cardiac arrest, heart problem – heart attack; off your head, off your tree, off your trolley – mad. In terms of social life, more precisely, for speaking about death, religion, etc. people began to use euphemisms that are considered to have social features. High level of education and the development of society have created enormous opportunities for searching suitable negotiation techniques for almost all topics.

The history of euphemisms is related to social, economic and cultural factors. Thus words or phrases may be adopted differently by the public at different times, in various social, economic and cultural environments, and after some time they may lose their certain influence or be replaced by new ones. Such factors as region, its culture, tradition and location may have an important value in the formation of euphemisms. For example, in Azerbaijani culture, spouses did not use to call

each other by their names directly as a sign of respect for the elderly people. This rule has lost its influence over time. In today's globalized society there is no topic that is banned or not spoken.

Euphemisms can be divided into two parts for the purpose and reason of their usage. The first group includes the use of soft, pleasant, more polite words instead of partially rude and unpleasant words. There is no restriction here, and their use depends on the speaker's wish.

The second group includes the use of partially polite words instead of the words usage of which is inappropriate in the spoken language, in the public places, i.e. the words of the second group are close to taboo words.

The main difference between these groups are the followings:

The euphemisms of the first group have almost the same meaning with the words they replace. The content is the same either for the euphemistic word or for the word that they substitute, and both are easily understood. It is true that the euphemistic word is different from the word it substitutes for its structure, i.e. the words, phrases and even the sentences are not similar but the content is not misinterpreted, and it is easily understood. For example, when using "to go west, to expire, to depart, to decease, to join the majority, to go the way of all flesh, to pass away, to breathe one's last, to go to one's last reckoning, to kick the bucket" instead of "to die" the meaning keeps the same. The general content of "to die" can be expressed in different forms. There is no need for a dictionary to catch the meaning, and sometimes it is clear even without a text.

Mr. Reed had been dead nine years: it was in this Chamber he *breathed his last* (Bronte, p. 7).

However, the euphemisms of the second group differ from those of the first group for some reasons. Euphemism expressing the meaning of taboo word differs from the substituted word both for the form and the content. In particular, the meaning they express is different from each other, and there is no relationship between them. It is difficult to understand them without a specific explanation or without a context. For example, Latin words are used to express some parts of human body since it is considered impolite to use them directly. This keeps their names secret to some extent, and only professionals understand it.

Social, cultural, ethical and aesthetic views of society shape the positive and negative value of objects and events, and determine whether their names are appropriate for certain social conditions. In other words, social conditions have a direct impact on the use of words and promote the use of euphemisms for the words the usage of which is considered to be inappropriate. For example:

God – Lord, Heaven, goodness;

Dead – the deceased, the departed;

Starvation – undernourishment;

Poor people – less fortunate elements;

Euphemisms in literature may be synonymously used instead of useless repetition, in the function of cohesion and so on. For example:

The porter rang the bell, then knocked on the door, then he opened the door and went in. When he came back there was an *elderly woman* wearing glasses with him. Her hair was loose and half-falling and she wore a nurse's dress (Hemingway, p. 92).

...I heard her (Mrs. Reed) *sweeping away*; and soon after she *was gone*, I suppose I had a species of fit: unconsciousness closed the scene (Bronte, p. 9).

B. Warren made a model which is based on the idea that "novel contextual meanings", i.e. new meanings for words in a particular context, are constantly created in language. This creation is rule-governed and the acceptability of new meanings depends on, for example, the strength of ties between the novel term and its referent, whether the novel term is considered to be of lasting value, i.e. the referent has no other name, or if the novel term is a "desirable alternative" (Warren, p. 130). This is the situation that results in the creation of euphemistic terms. B. Warren gives four devices for euphemism formation, the fourth of which is called "Semantic innovation" In this case, a "novel sense for some established word or word combination is created," (ibid., p. 133).

How sad to be lying now on a sick bed, and to be in danger of dying! This world is pleasant – it would be dreary to be called from it, and to have to go who knows where? (Bronte, p. 47).

In this example the features that euphemism performs in a text include: to reduce monotonous repetition, have humorous effect, describe characters more vividly.

The research of both figures of substitution shows that they are of great importance in the formation of a text. One of the peculiarities of having knowledge about the language is the ability of a speaker or a writer to use these figures of substitution, i.e., to express the thoughts in different ways without any change in the content. The peculiarity and quality of the objects and events are emphasized in the context or communication where they are described by periphrasis and euphemism. The main purpose of using these stylistic devices is to increase the expressiveness of the text, and to prove the authenticity of the images, ideas and conditions.

References

- Abdullayev A. (1999). *Text, Meaning and Understanding: A communicative–cognitive approach*. USA, University of Minnesota : Alpha Print.
- Dijk Teun A. Van (1980). *Text and Context: Explorations in the Semantics and Pragmatics of Discourse*. United Kingdom : Longman Group.
- Lyons J. (1981). *Language, Meaning and Context*. London.
- Warren, B. (1992). “What euphemisms tell us about the interpretation of words”. *Studia Linguistica*, 46/2.
- Балли Ш. (1961). *Французская стилистика*. Москва : Государственное издательство иностранной литературы.
- Гальперин И. Р. (1958). *Очерки по стилистике английского языка*. Москва : Изд-во литературы на иностранных языках.
- Лингвистический энциклопедический словарь* (1990). Москва : Советская энциклопедия.
- Скребнев Ю. М. (1975). *Очерк теории стилистики*. Горький.
- Взято з: https://www.researchgate.net/publication/285627889_Social_and_Cognitive_Implications_of_Using_Euphemisms_in_English.
- Bronte Ch. (1995). *Jane Eyre*. New York : Random House Value Publishing.
- Dreiser Th. (1987). *Sister Carrie*. New York.
- Hemingway E. (1976). *A Farewell to Arms*. Moscow : Progress publishers.

СХІДНОСЛОВ'ЯНСЬКІ ФІТОНІМИ-ЗАПОЗИЧЕННЯ ГРЕЦЬКОГО ПОХОДЖЕННЯ

Пащенко О. М.

kafrosukr@gmail.com

Київський національний лінгвістичний університет

Дата надходження 26.11.2018. Рекомендовано до друку 27.02.2019.

У статті втілено намір описати історію семантичних змін східнослов'янських фітонімів-запозичень грецького походження. Східнослов'янські назви рослин розглянуто як результат семантичних змін у структурі праїндоевропейських та праслов'янських основ. Встановлено лексико-семантичні групи аналізованих основ і визначено шляхи формування на їхній базі східнослов'янських назв рослин. Це дало можливість визначити спільні мотивуючі динамічні моделі семантичних перетворень праїндоевропейських праформ на різних етапах їх розвитку.

Ключові слова: фітоніми, східнослов'янські назви рослин, грецькі запозичення, семантична деривація, діахронічна модель семантичних змін, індоєвропейські корені.

The article is intended to describe the history of the semantic changes of the East Slavonic botanical borrowings of Greek origin. The East-Slavonic names of plants are considered as the result of semantic changes in the structure of the Proto-Indo-European and Proto-Slavonic foundations. In this work the lexical-semantic groups of the analyzed bases are established and the ways of formation of the East-Slavonic names of plants on their base are determined. It also provided to identify common motivating dynamic models of semantic transformations of the Proto-European old forms at different stages of their development.

Key words: botanical names, East Slavonic plant names, Greek borrowings, semantic derivation, diachronic model of semantic changes, Indo-European roots.

Одним із складників лінгвістичного дослідження є проблема запозичення іншомовної лексики, яка займається порівняльним вивченням мов та мовних груп. Запозиченим чи споконвічним є виділене слово, з якої мови чи мовної групи воно прийшло, причини і способи запозичення, виділення та опис тематичних груп іншомовних слів, що охоплюють найбільш суттєві сторони життєдіяльності людини і зумовлюють її побут та навколишнє природне оточення: ландшафт, рослинний світ, предмети побуту та ін. – ось низка найбільш загальних питань, що розв'язувалися та розв'язуються дослідником при розробленні цієї проблеми.

У мовознавчій науці достатньо повно досліджено розвиток окремих мов, а також вплив певних мов та поширення їх на інших територіях. Наприклад, високий рівень науки, культури в Стародавніх Греції та Римі вплинув на розвиток та поширення ботанічної науки в Європі, а отже, і формування флористичної термінології в лексичних системах (Насовіч, 1983, с. 41). Біологічна термінологія як з генетичного погляду, так і з погляду семантики та її структури відзначається неоднорідністю, що залежить від джерела походження. На початку її формування найвиразніше виявляється вплив грецької та латинської мов. Засвоєння біологічних назв грецького походження відбувалося до прийняття християнства, внаслідок безпосередніх торгово-економічних зв'язків східних слов'ян з Грецією та її колоніями на Чорноморському узбережжі. Пізніший етап засвоєння термінів грецького походження припадає на XV – XVII ст. у зв'язку із запровадженням у школах грецької мови як одного з основних предметів навчання. Їх потік не припиняється і після XVII ст., що пов'язане з подальшим інтенсивним розвитком західноєвропейської науки. Запозичення в цей час відбуваються здебільшого через посередництво інших європейських мов: німецької, польської, французької (Симоненко, 1991, с. 21).

Досліджуючи закономірності становлення ботанічних назв, увага науковців була зосереджена на семантиці фітонімів (Шамота, 1985, с. 148), на семантичних моделях їхнього утворення (Дзензелівський, 1969, с. 155), семантичній деривації (Зализняк, 2001), формуванні української

ботанічної номенклатури (Сабодаш, 1996; Черниш, 202; Шамота, 1985), формуванні української біологічної термінології (Симоненко, 1991), назвах лікарських рослин (Калько, 2003) та ін.

Мовознавці зробили значний теоретичний та практичний внесок у розвиток зіставного аспекту вивчення назв рослин, зокрема латинської та російської фітонімічної лексики (Забинкова, 1958), болгарських та російських ботанізмів (Зайковская, 1997), було досліджено українсько-західнослов'янські лексичні паралелі (Дзензелівський, 1969), праїндоевропейські лексичні реконструкції і слов'янську етимологію (Болдирев, 1997; 1999), запозичення з західноєвропейських мов тощо.

За значної кількості ґрунтовних наукових праць слід зауважити, що на сучасному етапі її розвитку все ще бракує досліджень, у яких детально аналізуються регулярні семантичні транспозиції в діяхронічному аспекті, залишаються недостатньо дослідженими проблеми семантичних змін запозичених фітонімів індоєвропейського походження, зокрема з грецької мови.

Актуальність обраної теми зумовлено необхідністю поглиблення й систематизації даних етимологічних досліджень щодо східнослов'янських фітонімів – запозичень грецького походження.

Метою дослідження є встановлення шляхів формування архаїчних груп лексики сучасних східнослов'янських мов – назв рослин грецького походження.

Завдання підпорядковані меті:

– встановити шляхи запозичення східнослов'янської фітонімічної номенклатури з грецької мови;

– визначити діяхронічні моделі семантичних змін праїндоевропейських основ (коренів), до яких зводяться сучасні східнослов'янські назви рослин грецького походження.

Назви рослин грецького походження доцільно розглядати за етапами їх семантичного розвитку в мові, яка є джерелом запозичення. За цим принципом встановлено такі моделі формування семантики фітонімів-елінізмів: **дія** → **назва за дією**; **ознака** → **назва за ознакою**; **місце** → **назва за місцем**; **рослина** → **рослина**; **рослина** → **рослина**. Більшість назв прийшла у східнослов'янські мови двома шляхами: через посередництво латинської мови з французької або польської; через посередництво старослов'янської мови.

До підгрупи, що було утворено за семантичною моделлю **дія** → **назва за дією**, зумовленої актуалізацією елемента “дія”, входить 21 віддієслівна назва рослин. Східнослов'янські назви: укр. *алтея* “рожа, *Althaea L.*”, [*алтей, альтей*] “тс.”; рос. *алтей, алтея* через латинське посередництво були запозичені з грецької *ἄλθαϊών* “лікую, зміцнюю”, *ἄλθοαι* “заліковую, заживаю” (Мельничук, 1982, I, с. 62). Для формування назви базовою є інтегральна сема “дія”, що трансформувалася ще у грецький період у гр. *ἄλθαία* “вид мальви”, тобто в назву рослини. Оскільки названа рослина має лікувальні властивості, семантичний розвиток її назв у східнослов'янських мовах відбувався за моделлю **дія** → **назва за дією**.

Укр. *анемона* “*Anemone L.*”, рос. *анемон, анемона*; білор. *анемона* була запозичена з французької мови від гр. *ἀνεμώνη* “анемона”, пов'язаного з *ἀνεμος* “вітер” та “дихає”. На думку авторів ЕСУМ (Мельничук, 1982, I, с. 73), “грецька назва зумовлена тим, що час цвітіння рослини збігається з періодом вітрів, або тим, що тонке стебло її хитається від будь-якого вітру”. Отже, інтегральна сема “дія” поступилася місцем потенційній семі “суб'єкт дії”. Схематично цей процес виглядає як **дія** → **назва за дією**.

Аналогічним чином відбувався семантичний розвиток назв рослин укр. *евкаліпт* “*Eucalyptus L.*”; рос. *эвкалипт*; білор. *эўкаліпт*, які були засвоєні з новолатинської ботанічної номенклатури. Нлат. *eucalyptus* було утворено в 1788 році французьким ботаніком Лерітьє де Брютелем, від грецького *εὖς* “добрий” та *καλύπτω* “обгортаю, укриваю, ховаю”, спорідненого з дірл. *selim* “ховаю”, двн. *helan* “приховувати, покривати”, гот. *huljan* “покривати” (праїндоевроп. *kel- “ховати”) (Мельничук, 1985, II, с. 156). Назву рослина одержала за властивістю зберігати пелюстки закритими навіть під час цвітіння. У схематичному вигляді цей процес можна передати так: **дія** → **назва за дією**.

Назви рослин укр. *нарцис*, “Narcissus L.” [нарциз] “тс.”; рос. *нарцисс*; білор. *нарцыс*, походять від гр. νάρκισσος “нарцис”, що пов’язане з дієсловом ναρκάω “ціпенію, закладаю” з огляду на заспокійливу дію рослини (Черных, 1998, I, с. 559; Симоненко 1991, 4, с. 7, 20). Тут також можемо відзначити, що із цього виводиться такий принцип розвитку семантики: **дія → назва за дією**.

Досліджуючи наступні утворення фітонімічних назв, ми переконуємося, що головна модель **дія → назва за дією** має ряд модифікацій: **тварина → дія → назва за дією** та **тварина → суб’єкт дії → об’єкт дії → назва за об’єктом**. Східнослов’янські назви укр. *естрагон* “острогін, естрагон, Artemisia dracunculus L.”; рос. *эстрагон*, білор. *естрагон* “тс.”, зводяться до гр. δράκων “дракон” (Мельничук, 1985, II, с. 171; Фасмер, 1987, IV, с. 522). Можна припустити, що назва тварини стала основою для називання рослини, яка завдає подразнень слизовій оболонці, залишаючи відчуття опіку. Зміна актуалізованих схем у структурі зооніма δράκων має таку послідовність: **тварина → дія → назва за дією**. За іншим підвидом головної моделі розвивалося значення укр. [дріяква] “цикламен, альпійська фіалка, Cuscuta menephoraceum L.”; рос. *дряква*, *дряква* “тс.”, що є запозиченням з польської мови: п. drąkiew “ліки, вживані проти отрути; загоююча мазь”. Значення назви цієї рослини зводять до гр. δηριακά “протиотрута, засіб від укусу отруйних змій”, утвореного від δηριακός “належний до диких чи отруйних тварин”, похідного від δήρ “звір”; праслов. *zvǣrǫ “звір, дика тварина”; праіндоевроп. *ǵh₂wǣr- “дикий” (Мельничук, 1985, II, с. 25, 131; Фасмер, 1987, I, с. 546). Семантичне значення сформувалося шляхом чергування актуалізованих сем від назви отруйної тварини до назви рослини, що має протиотруйну дію: **тварина → суб’єкт дії → об’єкт дії → назва за об’єктом**.

Спільним семантичним компонентом назв підгрупи, що було утворено за моделлю **ознака → назва за ознакою**, є форма, яка лягла в основу номінацій рослин у грецькій мові. Усі ці назви було утворено за подібністю форми позначуваних рослин до тварини або рослин. До цих фітонімів належать укр. *платан* “чинара, Platanus L.”; рос.; білор. *платан* “тс.”, що через французьке посередництво (фр. platane) були запозичені з латинської мови; лат. platanus “тс.” походить від гр. πλάτανος “явір, платан, чинара” (букв. “дерево з широкою кроною”), похідного від πλατύς “широкий, просторий”; праслов. *plastǫ “пласт”; праіндоевроп. *plōt- // *pāl̥t- // *plēt- “розлогий, широкий, плоский” (Мельничук 2004, IV, с. 428, 431). Мотивуючою ознакою назви *платан* стала його форма. Це означає, що процес формування фітоніма *платан* відбувся за моделлю: **форма → назва за формою**. Фітоніми, утворені за моделлю **форма → назва за формою**, мають окремі варіанти цієї моделі: **рослина → форма частини рослини → назва за формою; рослина → форма плоду → назва за формою плоду**.

За підмоделлю **рослина → форма частини рослини → назва за формою** розвинулося значення назв рослин грецького походженням укр. *акація* [вакація, акація] “тс.”; рос. *акация*; білор. *акацыя* “тс.” (Мельничук, 1982, I, с. 55; Грубачев, 1974, I, с. 58). Грецьке ’акі “колючка” видозмінилося у гр. ακακία “мімоза, жовта акація та через німецьку та латинську мови було запозичено у східнослов’янські мови. Отже, для утворення цих фітонімів важливим складником була потенційна сема “частина рослини”, тобто *колючка*, форма якої мотивувала назву рослини.

За цією самою моделлю було утворено такі назви рослин: укр. *канупер* “Tanacetumbalsamita L.”; [канупір, кануфер, калупір, калуфер, карупіль, карупір] “тс.”, [канупирпільний] “шавлія лучна”; рос. *калуфер* “канупер”; білор. *кануфер*, [калуфар] “гвоздики”. Вони походять від гр. καρύοφυλλον “гвоздики”, букв. “горіховий лист” (Мельничук, 1985, II, с. 366), тобто в основу їхнього найменування покладено форму листка горіха. Отже, формування семантики цих назв здійснювалося в послідовності: **частина рослини → форма частини рослини → назва за формою**. Значення фітонімів наступного ряду розвивалося за підмоделлю **рослина → форма плоду → назва за формою плоду**: укр. *орхідея* “південна трав’яниста рослина”, *обхідні* “Orchidaceae”; рос. *орхидея*; білор. *архідэя*, що є запозиченням з латинської наукової номенклатури: лат. Orchideae (пізніше Orchidaceae), утворено від orchis “орхідея”, що сходить

до гр. ὄρκις “ядро” (Мельничук, 2004, IV, с. 216). В основу терміна покладено форму бульб рослини, що нагадує ядро. Модель семантичного розвитку цих назв відповідає моделі: **рослина → форма плоду → назва за формою плоду**. Другим підвидом моделі **форма → назва за формою** є: **птах → форма → назва за формою**.

Від гр. ῥέβανος “журавель”, що походить з праіндоєвроп. *ger- “хрипко кричати” та праслов. *žeravъ “журавель”, через латинське посередництво було запозичено такі назви рослин: укр. [геранія] “Geranium L.”; герань, [геранія, граня] “тс.”; рос. герань, гераний [ерань, ирань]; білор. герань “тс.” (Георгиев, 1971, I, с. 536; Мельничук, 1982, I, с. 497). Спосіб найменування в цьому разі досить прозорий: рослина дістала свою назву через подібність її плодів до дзьоба журавля. Можна припустити, що семантичний розвиток цих назв відбувався за моделлю: **птах → форма частини його → назва за формою**.

Від гр. ἀστήρ, -ἔρος “зірка” походить німецьке Aster “айстра”, що запозичено сучасними східнослов’янськими мовами у вигляді укр. айстра “Aster L.”, [астер], астра, [гайстер, гастра, ястер] “тс.”; рос. астра, астер (XVIII ст.); білор. астра (Мельничук, 1982, I, с. 54; Фасмер, 1987, I, с. 94). Встановлено, що утворення цих назв здійснювалося на базі подібності до зірки, тобто вони були мотивовані формою рослини. Цей процес передається такою моделлю: **предмет → форма → назва за формою**.

До підмоделі **колір → назва за кольором** можемо зарахувати 11 лексем. Східнослов’янські назви укр. крокіс “шафран, Stocus L.; медунка м’якенька; нагідки лікарські”, [кракіс] “нагідки лікарські; сафлор красильний; медунка м’якенька”, [крокіш], “тс.”, “медунка лікарська”, [крокізь] “нагідки лікарські”, [крокіши, круків, крукуши] “тс.”, [крокос] “сафлор красильний; енотера дворічна”, крокус “шафран; медунка м’якенька”; рос. крокус “шафран”; білор. крокус “тс.”, кракос “нагідки” було запозичено, очевидно, в давньоруський період з грецької мови (форми укр. крокос, крокіс; рос. заст. крокос; білор. кракос), а пізніше через польське і німецьке посередництво з латинської мови, що сходить до гр. κρίκος “крокус”. Враховуючи, що всі позначені рослини подібні за кольором їхніх квітів, припускаємо, що в основі їх найменування лежить колір рослин. Описаний процес можемо зобразити таким чином: **рослина → колір → назва за кольором**. З певною вірогідністю можемо віднести до цієї моделі підмодель **предмет → колір → назва за кольором**, яка відповідає назвам рослин укр. маргаритка “стокротка, Bellis L.”; рос. маргаритка; білор. маргарытка, що є запозиченнями з французької мови (фр. marguerite “стокротка ромашка”) через лат. margarita “перлина”. Цей ряд назв зводиться до гр. μαργαρίτης “тс.”, “вид рослини”, пов’язаного з μάργαρον “перлина” (Мельничук, 1995, III, с. 101, 391). Відомо, що перлина та ромашка мають світлий, білий колір. Тому саме ця ознака (схожість із кольором перлини) послужила підставою для номінації цих рослин.

Наступним варіантом моделі **ознака → назва за ознакою** може служити схема **смак → назва за смаком**, оскільки назви смаків являють собою ознакову сутність. За цією моделлю розвинулося семантичне значення таких східнослов’янських назв: укр. лакриця “солодка, Glycyrrhiza L.”, [лакриця] “солодка щетиниста”, [лакричник] “тс.”, локриця “солодка”, [люкреція] “солодка гола”, [лякориця] “тс.”, “солодка техниста”; рос. лакрица “солодка”, лакричник; білор. лакрыца, лакрычнік. Як відомо, перелічені назви рослин були запозичені з німецької мови. Німецька назва lakritze “тс.” походить від лат. liquiritia (lacritia) “солодкий корінь”, що зводиться до гр. γλυκύριζα “тс.” Модель розвитку семантичного значення виглядає таким чином: **ознака → назва за ознакою (смак → назва за смаком)**.

За моделлю **місце → назва за місцем** було утворено всього чотири східнослов’янські фітоніми: укр. петрушка “Petroselinum Hoffm.”, [петруха] “дика морква клинолиста”; рос. петрушка; білор. Пятрушка “тс.”, які через польське посередництво були запозичені із середньовісньонімецької мови. Свн. petersilje “петрушка” походить від лат. petroselinum “тс.”, що зводиться до гр. πέτροσελίβιον “гірська (скельна селера)”, утвореного з основ слів πέτρα “скеля” та σελίβιον “селера” (Мельничук, 2004, IV, с. 362). Таким чином, у ролі мотиватора назв групи петрушка у грецькій мові виступила назва місця зростання, що дозволяє зафіксувати модель утворення назв рослин: **місце → назва за місцем**.

За основними моделями *рослина* → *рослина*, *рослина* → *рослина*₁, утворилися східнослов'янські фітоніми укр. *паприка* “перець, Piper L.”, [*паприга*] “тс.”, [*поприга*] “стручковий перець однорічний” [*поприга*] “перчице”, [*паприга*] “дурман звичайний”, *попер* “перець”; рос. *паприка*; білор. *папрыка* “тс.” є запозиченням з угорської мови. Угорська назва *parrika* “паприка” походить від схв. *паприка*, яке через лат. *piper* зводиться до гр. *πίπερι* (< *πέπερι*) “перець” (Мельничук, 2004, IV, с. 285; Miklosich, 1886, с. 270). У процесі міграції через угорську та латинську мови грецька назва рослини зазнала звуження назви на видову, набувши значення “різновид перця”, що можемо показати схемою: *рослина* → *рослина*₁.

Від латинської назви *rarūgus* “папірус”, що походить від гр. *ραργυρος* “болотяна рослина”, яка через румунську назву *raruḡă* “рогоз, комиш, очерет” та молдавську мови (папурэ “рогоз”) утворила сучасні фітоніми укр. [*папора*] “вид рогози”, [*папура*] “рогоз” (Мельничук, 2004, IV, с. 284; Фасмер, 1987, III, с. 291). Їхній семантичний устрій пройшов два етапи свого формування: *рослина* → *рослина*₁, де *рослина*₁ означає видовий різновид рослини.

Дещо фонетично видозмінилися українські назви рослин [*пасуля*] “квасоля, Phaseolus L.”, [*пасоля*, *пасулі*, *пасулина*] “тс.”, які були запозичені з угорської мови. Угорська назва *paszuly* “квасоля” походить від схв. *пасуль* [*фасуль*], джерелом якого є нгр. *φασούλι* “тс.” (Мельник, 2004, IV, с. 312; Фасмер, 1987, IV, с. 187). Семантичний розвиток назви цієї рослини не зазнав семантичних змін: *рослина* → *рослина*.

Грецьким запозиченням гр. *πετροσέλινον* “петрушка” є український фітонім [*патранжай*] “петрушка, Petroselinumsativum Hoffm.” (Мельничук, 2004, IV, с. 316), який, пройшовши через румунську та латинську (лат. *petroselinum* “тс.”; рум. *pătrunjel* “тс.”) мови, зберіг своє первинне значення “петрушка”, розвиток семантичного значення якого схематично виглядає так: *рослина* → *рослина*.

Східнослов'янські назви фітонімів укр. *мушмула* “південне дерево або куц з грушоподібними плодами, Mespilus L.”; рос. білор. *мушмула* “тс.”, що, пройшовши етап запозичення через турецьку мову (тур. *mismula* “тс.”), походять від нгр. *μούσμουλο* < гр. *μούσπουλον*, *μέσπιλον* “мушмула” (Мельничук, 2000, III, с. 545), тобто в цій підгрупі фітонімів не відбулося семантичних змін, що можна зобразити схемою: *рослина* → *рослина*.

Таким чином, шлях запозичення тієї чи іншої назви рослини у східнослов'янські мови не впливає на характер адаптації їхньої семантичної структури в цих мовах, що знайшло вияв у схожості властивих їм моделей семантичних трансформацій (*дія* → *назва за дією*; *тварина* → *дія* → *назва за дією*; *тварина* → *суб'єкт дії* → *об'єкт дії* → *назва за об'єктом*; *ознака* → *назва за ознакою*; *рослина* → *форма частини рослини* → *назва за формою*; *рослина* → *форма плоду* → *назва за формою плоду*; *птах* → *форма* → *назва за формою*; *рослина* → *форма його частини* → *назва за формою*; *предмет* → *форма* → *назва за формою*; *рослина* → *колір* → *назва за кольором*; *смак* → *назва за смаком*; *місце* → *назва за місцем*; *рослина* → *рослина*; *рослина* → *рослина*₁).

Література

- Болдирев Р. В. (1997). Слов'янська етимологія і семантичні трансформації лексичних орієнталізмів. *Проблеми зіставної семантики*. К. : КДПУ. 44–47.
- Болдирев Р. В. (1999). Праіндоевропейські лексичні реконструкції і слов'янська етимологія. *Система і структура східнослов'янських мов*. К. : Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова. 119–124.
- Български етимологичен речник* (1971–2002). Съст. В. И. Георгиев, И. Заимов, Ст. Илчев. София : БАН. Т. 1–6.
- Гамкрелидзе Т. В. (1977). Лингвистическая типология и индоевропейская реконструкция. *Известия АН СССР*. № 3, 195–200.
- Дзєндзелівський Й. О. (1969). *Українсько-західнослов'янські лексичні паралелі*. К. : Наук. думка.

- Етимологічний словник української мови: В 7-ми т. (1982–2004).* – К. : Наук. думка. Т. 1-4.
- Забинкова Н.Н. Некоторые вопросы современной ботанической терминологии и принципы составления латино-русского словаря. – Л.: Наука, 1958. – 45 с.
- Зайковская Т. В. (1997). Растения в языковой картине мира русских, румынских и болгарских. *XII Международный симпозиум по психолингвистике и теории коммуникации “Языковое сознание и образ мира”*. Москва.
- Зализняк А. А. (2001). Семантическая деривация в синхронии и диахронии. *Вопр. языкознания*. 2, 13–26.
- Калько В. В. (2003). *Когнітивно-онимасіологічний аналіз назв лікарських рослин в українській мові* (Автореф. дис. канд. філол. наук. Одеса.
- Насовіч І. І. (1983). *Слоўнік беларускай мовы*. Мінськ : Білор. держ. ун-т.
- Подольян І. Е. (2000). *Національна специфіка семантики фітонімів в українській, англійській та німецькій мовах* (Автореф. дис. канд. філол. наук). Київ.
- Сабадош І. В. (1996). *Формування української ботанічної номенклатури*. Ужгород : Ужгор. держ. ун-т.
- Симоненко Л. О. (1991). *Формування української біологічної термінології*. К.: Наук. думка.
- Фасмер М. (1986–1987). *Этимологический словарь русского языка*. М. : Прогресс. Т. 1–4.
- Черниш Т. О. (2002). До питання про структуру історико-етимологічного гнізда праслов. *кур-: праслов. *куръг(ь) та його континуанти в слов'янських мовах. *Мовні і концептуальні картини світу*. 6 (2), 284–288.
- Черных П. Я. (1998). *Историко-этимологический словарь русского языка*. М. : Русский язык. Т. 1–2.
- Шамота А. М. (1985). *Назви рослин в українській мові*. К. : Наук. думка.
- Этимологический словарь славянских языков: Праславянский лексический фонд (1974-2002)*. М. : Наука. 1–29
- Brückner A. (1974). *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Warszawa: Wiedza Powszechna.
- Miklosich F. (1886). *Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen*. Wien.

ДИНАМІКА ФОРМ СЛОВОТВОРЕННЯ В ЯПОНСЬКІЙ МОВІ: ІСТОРИКО-ТИПОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Пирогов В. Л.

fareast.knlu@i.ua

Київський національний лінгвістичний університет

Дата надходження 26.01.2019. Рекомендовано до друку 27.02.2019.

У статті розглянуто особливості розвитку японської мови з моменту зародження держави (прибл. IV ст.) і до теперішнього часу на тлі складних процесів трансформації свідомості японців у контексті культурної та ментальної дихотомії “свій – чужий” під впливом чинника писемності, яка, будучи запозиченою від китайців, пройшла кілька історичних етапів адаптації до умов японських національних реалій, і продовжує видозмінюватися і справляти істотний вплив на сучасну культуру і менталітет японців в світлі нових викликів часу, зокрема глобалізації.

Ключові слова: японська мова, історія японської мови, японська писемність, китайська ієрогліфіка, китайська мова, модель “свій – чужий”, словотвірні моделі, онне читання, кунне читання, йодзідзюкуго, гайрайго, васейейго, консюго.

The paper focuses on the development of the Japanese language from the moment of the Japanese state emergence (about the 4-th century AD) up to the present day followed by the complex processes of cultural and mental transformation of the Japanese people in the context of “own-alien” dichotomy which appeared as a result of borrowing the Chinese writing that went through several historical stages of adaptation to the national linguistic realities, and is continuing to evolve making essential impact on the modern culture and mentality of the Japanese people particularly in the light of new challenges, such as globalization.

Key words: Japanese language, the history of the Japanese language, Japanese writing, Chinese characters, Chinese language, “own-alien” word-formation model, on-yomi, kun-yomi, yojijukugo, gairaiigo, waseieigo, konshugo.

Попри те, що Японія і японці вважаються генетично відокремленими від решти світу, їм неодноразово доводилося стикатися із зовнішнім впливом, зокрема сприймати і засвоювати норми та стереотипи чужих культур і мов, при цьому зберігаючи свою національну цілісність, ідентичність і самобутність, і разом з тим, удосконалювати свою власну мову і культуру, внаслідок чого, врешті-решт, сформувалася надзвичайно своєрідна і унікальна мова, яку можна загалом охарактеризувати як синкретичну – японо-китайську – з домішками, на сучасному етапі, лексики європейських мов, переважно англійської. В останні десятиліття алгоритм мислення японців змінюється, пристосовуючись до умов нового історичного формату (що відповідає синхронічному типу мислення), при цьому японська писемність значною мірою зберігає традиційну форму, яка відповідає переважно архаїчному типу мислення. В результаті виникають об'єктивні культурно-психологічні суперечності і водночас з'являється необхідність пошуку виходу із цієї складної ситуації, ймовірно, шляхом подальшого реформування існуючої системи письма, створення більш адекватної системи письмових знаків, які б відповідали імперативам сучасної суспільно-культурної парадигми. Отже, **актуальність** дослідження поставленої проблеми полягає в тому, що таке дослідження дає можливість виявити особливості механізмів процесу словотворення в сучасній японській мові з огляду на багатовіковий історичний досвід її історичного розвитку і зробити прогноз на майбутнє.

Мета статті – проаналізувати процес історичного розвитку словоформ у японській мові, диференційованих за принципом “свій – чужий”, на тлі динаміки системи національного письма під впливом як лінгвальних, так і екстралінгвальних чинників.

Мета конкретизується в таких **завданнях**: розробити загальну періодизацію розвитку системи японського письма та встановити її зв'язок з розвитком словотвірних моделей японської мови; розкрити і проаналізувати способи адаптації китайських ієрогліфів до лексико-граматичного формату японської мови на ранньому етапі формування синкретичної китайсько-японської мови; виявити особливості лексичної інтерференції при поєднанні китайських ієрогліфів з японськими лексемами і утворенні фонетично і семантично опозиційних пар “он-кун”; дослідити зв'язок між процесом диверсифікації форм писемності і дериватизацією словотвірних моделей у японській мові на різних етапах її історичного розвитку; виявити чинники, які протидіють втраті національної автентичності японської мови в умовах історичного впливу з боку інших мов і культур; зробити прогноз розвитку сучасної системи японського письма та її можливого впливу на процес подальшої дериватизації словотвірних моделей японської мови.

Методи дослідження: для досягнення поставленої в статті мети й завдань використано комплексну інтегративну методіку дослідження, що охопила методи порівняльно-історичного, етимологічного аналізу, методи діахронічного та синхронічного аналізу, метод зіставного аналізу китайських і японських графолексем, елементи структурного методу, а також методи дистрибутивного та компонентного аналізу.

Проблема взаємодії мови і писемності з огляду моделі “свій – чужий” у японській мові постійно привертає увагу лінгвістів (Алпатов В. М., Косарев В. Д., Маєвський Е. В., Пирогов В. Л., Черевко К. Е., Вежбицька А., Іенага С., Хедленд Д. та ін.). Учені намагаються з'ясувати чинники, які впливали на механізми її дії в різних історичних умовах і, зокрема, на сучасному етапі, з метою виявлення тенденцій подальшого розвитку японської мови і писемності.

Динаміка форм словотворення в японській мові в широкому історичному контексті може бути методологічно правильно інтерпретована лише за умови її трактування в плані дихотомії “ієрогліфічне – буквено-фонетичне письмо”, і більш конкретно, з погляду дихотомічних відмінностей між японською і китайською мовами, з одного боку, на момент їх історичного зіткнення (приблизно V – VII ст.), а також у процесі подальшого синкретичного розвитку японської мови і писемності протягом більше десяти століть аж до початку епохи Мейдзі (1886 р.), а з другого боку, на переломі другого і третього тисячоліть у період широкої інтернаціоналізації японської мови і культури в умовах глобалізації.

Японська культура внаслідок різних історичних і географічних причин є надзвичайно самобутньою. Для неї властива особлива сила “привласнення чужих форм”. На землі є мало культур, які б були здатні так само, як японська, сприймаючи досвід інших, чужоземних культур, залишатися самими собою (Ієнага, 1972, с. 13).

Передусім хотілося б особливо підкреслити, що дослідження будь-яких аспектів і явищ, пов'язаних з японською мовою, навряд чи можуть мати успіх без урахування її ієрогліфічності, зокрема, без урахування особливостей ієрогліфічного характеру японської писемності і відповідно факту її впливу на спосіб мислення японців (Пирогов, 2014а, с. 103).

Мислення японців піддавалося періодичній реструктуризації впродовж усієї історії становлення і розвитку їхньої цивілізації. І кожного разу в моменти кардинальних трансформацій культури одним з важливих, якщо не головним, чинником була писемність, яка виконувала функцію особливого засобу організації та впорядкування їхнього мислення, врівноваження і згладжування об'єктивних суперечностей (Пирогов, 2014, с. 76–83).

Слід підкреслити, що без суворої диференціації письмового та усного аспектів, за абсолютної переваги першого, на ранньому етапі взаємодії цих мов розібратися в тих особливих процесах, які мали місце в японській мові в період зародження писемності надзвичайно складно, якщо не сказати – неможливо. З цього приводу американська лінгвістка і сходознавець Lidiya Liu (1995) задається питанням, чи справді різноструктурні мови є несумірними? І робить такий висновок: “... люди різних культур не завжди, якщо взагалі розуміють один одного. І одним з найсерйозніших бар'єрів для розуміння є дихотомія “ідеографічне – буквено-фонетичне письмо” (с. XV).

Важливо зауважити, що писемність організовує, впорядковує і структурує мислення, робить його більш точним і стандартним і тому справляє істотний вплив на формування менталітету носіїв, їхню культуру і духовність. У зв'язку з цим варто зазначити, що китайська ієрогліфічна писемність відрізняється від будь-якої буквено-фонетичної тим, що відображає передусім змістовний аспект мови (Софронов, 1979, с. 157).

Одним з головних результатів запозичення китайської ієрогліфіки стало, як уже зазначено, синкретичне злиття двох мов – японської та китайської з утворенням нової, унікальної мови (яп. 緩和調和对, kanwa-choowatai, “китайської і японської мови в їхньому гармонійному поєднанні”), що не має аналогів у світовій історії (Пирогов, 2008, с. 181).

Загальна періодизація історії еволюції системи японського письма:

- Раннє Середньовіччя (古代, V – X ст.).
- Середньовіччя (中世, X – XVI ст.).
- Новий етап (近世, XVI – XIX ст.).
- Новітній етап (近代, 1868 – 1945 рр.).
- Сучасний етап (現代, 1945 – 1980 рр.).
- Поточний етап (平成時代, 1990-й р. по т. ч.).

Далі наводиться порівняння двох варіантів поетичного тексту в стилі *вака* (和歌, жанр японської середньовічної поезії), взятих відповідно з найдавніших японських літописів “Кодзікі” і “Ніхонсёкі”, а також їх сучасне написання, латинська транскрипція і переклад українською, англійською та російською мовами:

Текст з “Кодзікі”:

夜久毛多都伊豆毛夜幣賀岐都麻基微爾夜幣賀岐都久流
やくもたついつもやへがきつまごみにやへがきつくる
曾能夜幣賀岐衷
そのやへがきを。

Текст з “Ніхонсёкі”:

夜句茂多菟伊弩毛夜霸餓岐菟磨語味爾夜霸餓枳都俱盧
やくもたついつもやへがきつまごみにやへがきつくる
贈酒夜霸餓岐廻
そのやへがきを。

Сучасний текст:

八雲立つ出雲八重垣妻籠に八雲垣作るその八重垣を
やくもたついつもやへがきつまごみにやへがきつくるそのやへがきを。

Латинська транскрипція:

Yakumotatsu izumoyaegaki tsumagomini yaegakitsukuru sono yaegaki wo

Переклад:

Укр.: В Ідзумо, де вісьмома пасмами хмари встають, покої у вісім огорож, щоб дружину вкрити, покої у вісім огорож спорудив, так, ті покої у вісім огорож! (Пер. В. Л. Пирогов).

Англ.: The many-fenced palace of Idumo # Of the many clouds rising – # To dwell there with my spouse ## Do I build a many-fenced palace: # Ah, that many-fenced palace! (Liu, 1995, с. 57).

Таким чином, за кожним ієрогліфом закріпилися подвійні читання: чужі, пристосовані, китайські і власні, японські. Перші отримали назву он-доку, або он-йомі, а другі – кун-доку, або кун-йомі.

Читання он-йомі, або он-доку, китайське, онне читання ієрогліфів (音読み) називають також сіно-японським, або японським варіантом китайського озвученого слова, записаного ієрогліфом.

Слід зазначити, що при запозиченні китайських ієрогліфів часто виникали труднощі з передачею тонального наголосу, а також з відтворенням китайських складів, які в більшості випадків закінчувалися приголосними. Тому при адаптації до японської мови онні читання

доповнювалися другим складом, або морфемою, оскільки китайські слова, що позначалися ієрогліфами, були в основному короткими. Зокрема, додавалася подовжена голосна першої морфеми або один з наступних складів: く (“ку”), き (“кі”), つ (“цу”), ち (“ті”), або ん (“н”) – як склади, що імітують середньокитайські кінцеві голосні.

Читання *кун-йомі*, або *кун-доку*, японське, або *кунне* читання ієрогліфів (訓読み) відповідає власне японській фонетичній нормі читання слів, які відображаються ієрогліфами. Іншими словами, це читання китайських ієрогліфів на японський лад.

Читання *дзю-бако* (重箱, складні коробочки) і *юто* (湯桶, ємність для води або sake) є комбінованими читаннями, коли в одному й тому самому слові ієрогліфи в порушення правила “они – до онів, куні – до кунів” одні компоненти слова читаються *по-ону*, а інші – *по-куну*. Наприклад, 金色 кін'іро (он + кун), “золотистий колір”; 空手道 карате (кун + кун + он), “мистецтво карате” (Маевский, с. 11–13).

Читання *нанорі* (名乗り) використовується в іменах власних і топонімах. Так, наприклад, ієрогліф 三 (онне читання – “сан”, кунное – “міцу”) часто читається в іменах як *дзо*, хоча таке його читання не зафіксовано в жодному сучасному японському словнику. Часто ієрогліфи 安 і 良, що використовуються в іменах власних, читаються відповідно як *а* і *ра* і фіксуються в словниках як такі, що мають читання *нанорі* (Капул, 1990, с. 523).

Читання *гікун* (儀訓) не має прямого стосунку ні до кунів, ні до онів окремих ієрогліфів, а передає зміст усього сполучення в цілому. Наприклад, сполучення 一寸 можна прочитати як *іссун* (тобто, “один сун (дюйм)”), однак насправді відповідає одному слову *тётто* (“трохи”). Крім того, читання *гікун* часто трапляються, поряд з *нанорі*, в японських іменах.

Читання *атедзі* (当て字) актуалізується завдяки використанню ієрогліфів за фонетичною або семантичною ознакою, виходячи зі звучання і значення слова в цілому без урахування етимологічного зв'язку ієрогліфа з певною лексичною одиницею.

Приклади використання *атедзі* за категоріями:

Запозичені географічні назви, імена власні, антропонімів: 印度 *Індо* (India / Індія /), 仏蘭西 *Фурансу* (France / Франція /), 伊太利亜 *Ітарія* (Italy / Італія /), 亜米利加 *Амеріка* (America / Америка /) тощо.

Іноземні слова: 歌留多 *карута* (karta / карта /), 珈琲 *ко:хі:*

(coffee / кава /), 加加阿 *какао* (coco / какао), 乾酪 *чі:дзучі — з* (cheese / сир /) 牛酪 *бата:* (butter / масло /) 麵麴 *пан* (pan / хліб), 扁桃 *а:мондо* (almond / мигдаль / тощо).

Японські слова: 石蓴 *аоса* (морський салат); 緑鳩 *аобато* (білогрудий зелений голуб); 馬酔木 *асебі, асібі* (чагарник японська / рід вічнозелених низькорослих чагарників /); 覆盆子 *іміго* (полуниця), 天ふら *тєн фура* 天麩羅 *темпура* (темпура, риба, овочі, приготовлені в клярі) тощо.

Японські слова, що не мають ієрогліфічного написання, для яких ієрогліфи були підібрані за змістом: 大人 *отона* (“дорослий”), 今年 *котомі* (“у цьому році”), 田舎 *інака* (“село”) тощо.

Лексика останньої категорії, що утворює досить велику групу в японській мові, отримала назву *дзюкудзікун* (熟字訓), характеризується тим, що читання ієрогліфів присвоюється всьому поєднанню, і не можна визначити, яка частина слова відповідає якому ієрогліфу, при цьому ієрогліфи, якими записується слово, що не мають з ним безпосереднього етимологічного зв'язку, але збігаються за змістом. Наприклад, 麦酒 *бі:ру* (beer / пиво /), 土産 *міяге* (сувенір), 台詞 *серіфу* (текст ролі) тощо.

Одним з перших лінгвістичних винаходів японців, що знадобився для адаптації їхньої мови до запозиченої в китайців писемності, була *манйогана* (万葉仮名, тимчасові знаки, застосовані в поетичній антології “Манйосю”) – своєрідна система письма, в якій кожен склад давньояпонської мови записувався будь-яким із цілого ряду ієрогліфів, що мали аналогічне з ним читання.

Манйогана

Звук	Латинізована транскрипція	Ієрогліфи
あ	a	阿、安、英、足
い	i	伊、怡、以、異、已、移、射、五
う	u	宇、羽、于、有、卯、烏、得
え	e	衣、依、愛、榎
お	o	意、憶、於、應
か	ka	可、何、加、架、香、蚊、迦
き	ki(1)	支、伎、岐、企、棄、寸、吉、杵、來
	ki(2)	貴、紀、記、奇、寄、忌、幾、木、城
く	ku	久、九、口、丘、苦、鳩、
け	ke(1)	支、伎、岐、企、棄、寸、吉、杵、來
	ke(2)	貴、紀、記、奇、寄、忌、幾、木、城
こ	ko(1)	古、姑、枯、故、侯、孤、児、粉
	ko(2)	己、巨、去、居、忌、許、虛、興、木
さ	sa	左、佐、沙、作、者、柴、紗、草、散
し	si	子、之、芝、水、四、司、詞、斯、志、思、信、僂、寺、侍、時、歌、詩、師、紫、新、旨、指、次、此、死、事、准、磯、為
す	su	寸、須、周、酒、州、洲、珠、数、酢、栖、渚
せ	se	世、西、齊、勢、施、背、脊、迫、瀬
そ	so(1)	宗、祖、素、蘇、十
	so(2)	所、則、曾、僧、增、憎、衣、背、苑

Йодзідзюкуго (四字熟語) – особлива форма японських фразеологізмів китайського походження, які мають форму ієрогліфічних фреймів, що складаються з чотирьох морфем. *Йодзідзюкуго* є переконливим прикладом ієрогліфотворчості, що доводить основоположну роль ієрогліфіки у словотворчому процесі як у китайській, так і в японській мовах. Варто звернути увагу на те, що в японській мові існують дублети “*йодзідзюкуго* – граматично й синтаксично розгорнуті фразеологізми”, що є майже абсолютними синонімами за винятком того, що перші мають марковану стилістику, властиву китайським моделям, а другі є цілком автентичними і відповідають японським фразотвірним моделям. Наприклад:

以心伝心 (*ісін-денсін*) = 心を以って心に伝う (*когоро о мотте когоро ні цутану*) – букв. “[Передавати думки] від серця до серця” (коли взаємна прихильність і ласка набагато красномовніші за слова);

一長一短 (*іччю-іттан*) = 一利あれば一害あり (*ітірі ареба, ітігаі арі*) – букв. “Якщо є позиток, є й збиток” тощо.

Васейкандзі (和製漢字/国字) з погляду гафосемантичних будівельних елементів, що використовуються, схожі на сучасні лексичні одиниці *васейейго*: і в першому, і в другому випадку створюються слова із запозичених китайських графоморфем:

Приклади васейкандзі:

Васейкандзі	Читання	Український відповідник
躰	сіцуке	тіло + красивий = виховання, дисципліна
鯨	сяті	риба + тигр = кит-каساتка
辻	цудзі	дорога + хрест = перехрестя
鯛	івасі	риба + слабкий = <i>івасі</i>
峠	тоге	гора + верх і низ = гірський перевал
働く	хатараку	людина + рухатися = працювати

Наступний історичний етап сприйняття японцями чужої мови і чужої культури пов'язаний з *гайрайго* (外来語) – запозиченнями з європейських мов, які, як і слова китайської мови, мали свою письмову форму запису, що кардинально відрізняється від китайської, і дихотомічно їй протилежні. Зокрема, це система буквено-фонетичного запису слів на основі складової абетки *катакана*. Приклади: パソコン (pasokon): англ. personal computer, マイク (maiku): англ. microphone, リモコン (rimokon): англ. remote controller, ワープロ (wapuro): англ. word processor тощо.

Васей-ейго (和製英語) – японські псевдоангліцизми, тобто такі слова, які не існують в англійській мові, але побудовані з англословних морфем.

Приклади *васейейго*:

Васейейго	Структура	Англійський відповідник	Український відповідник
オフィス レディー-/OL	англ. office + lady	female office worker	жінка-службовець
コンセント-	англ. consent	electrical outlet (амер.) / power point (брит.)	електророзетка
アフターサービス	англ. after + service	after sales service	післяпродажне обслуговування

Крім того, в останні роки в японській мові з'явилася нова категорія слів, які поєднують у собі елементи *ваго* і *гайрайго*, наприклад, 消しゴム *кесі-гому* (гумка), 電子レンジ *денсі-рендзі* (електроплита), ビニール袋 *біні:ру-бако* (вініловий пакет) тощо. Ця лексична категорія має назву *консюго* (混種語), тобто гібридних лексем, або просто т. зв. лексичних “гібридів”.

Узагальнюючи вище викладене, можна зробити такі висновки. Важливу роль у японській мові завжди відігравали і відіграють такі чинники, як соціальна ієрархічність, культурна сумісність та етикетні норми (наприклад, увічлива мова *кейго* тощо), і саме вони були однією з головних причин виникнення опозиційних пар “он-кун”, зумовили необхідність створення складових абеток *катакана* і *хірагана*, спричинили виникнення лексичних одиниць *гайрайго*, а згодом їх деривативних форм – *васейейго* і *консюго*. На підставі цього можна зробити прогноз щодо шляхів виходу зі складної ситуації, яка склалася в Японії внаслідок використання доволі громіздкої і незручної системи письма, імовірно, завдяки подальшому її реформуванню, створенню більш адекватної системи письмових знаків, які б відповідали імперативам сучасної суспільно-культурної парадигми. При цьому важливо зазначити, що японська мова в процесі формування особливого історичного симбіозу з китайською, а згодом з англійською та іншими структурно протилежними мовами, не розчинилася в них, а зберегла свою автентичність завдяки створенню співіснуючих культурно вмотивованих опозицій. Для японської мови чинник культурної і ментальної відокремленості стосовно до всього чужого, зовнішнього є не формальним і поверхневим, а винятково змістовним і генетично вмотивованим. Тому, попри всі новітні тенденції розвитку словотвірних процесів у японській мові, стрижневою моделлю завжди залишатиметься модель “свій – чужий”.

Отримані результати утворюють основу для здійснення подальших розвідок з досліджуваної проблематики.

Література

- Иэнага С. (1972). *История японской культуры*. Москва : Прогресс.
 Капул Н. П., Кириленко В. Ф. (1990). *Словарь чтений японских имен и фамилий*. Москва: Рус. язык.

- Маевский Е. В. Идеография в японском языке [Электронный ресурс]. *Окно в Японию: Ассоциация японоведов России*. Режим доступе: http://ru-jp.org/yaponovedy_maevskiy_01r.
- Пирогов В. Л. (2008). Віддзеркалення особливостей філософсько-естетичного і мовного синкретизму “ваго-канго” у літературному творі середньовічної Японії “Цуредзурегуса”. *Східний світ*. Київ.
- Пирогов В. Л. (2014). Динаміка японської мови і писемності в контексті дихотомії «ієрогліф – вимовне слово»: порівняльно-історичний аспект. *Матеріали Шостої міжнародної науково-практичної конференції “Передові технології у галузі навчання японської мови”, 21–22 берез. 2014 р. / КНУ ім. Тараса Шевченка*. Київ.
- Пирогов В. Л. (2014). Еволюція китайської ієрогліфіки з огляду на дихотомію “логографічне – буквено-фонетичне письмо”: когнітивний та порівняльно-історичний аспекти. *Матеріали міжнародної науково-практичної конф. “Мова – література – мистецтво: когнітивно-семіотичний інтерфейс”*. Київ. нац. лінгв. ун-т. Київ.
- Софронов М. В. (1979). *Китайский язык и китайское общество*. Москва : Наука, Глав. ред. восточ. лит-ры.
- Liu Lidiya H. (1995). *Translingual Practice: Literature, National Culture, and Translated Modernity. China, 1900 –1932*. Stanford, CA: Stanford University Press.

ЛЕКСИКОГРАФІЧНІ ДЖЕРЕЛА

- Большой китайско-русский словарь* (1995). В 4-х т. (Т. 1-3). Москва: Наука.
- Японско-русский словарь иероглифов*. (1977). Москва: Рус. язык.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

- Kojiki* (1969) / transl. with an introduction and notes by Donald L. Philippi. – [Princeton, N.J.] : Princeton University Press.

МІЖНАРОДНІ МОВНО-ПРОФЕСІЙНІ КОНТАКТИ ЯК ЧИННИК ПОЯВИ ІНШОМОВНИХ ЗАПОЗИЧЕНЬ У ТЕРМІНОСФЕРІ НОВІТНІХ ТЕХНОЛОГІЙ

Стасюк Т. В.

stasyuktv@gmail.com

Дніпровський державний аграрно-економічний університет

Дата надходження 01.02.2019. Рекомендовано до друку 27.02.2019.

Стаття є черговим етапом вивчення термінологічної репрезентації ментальних категорій у мові спеціального призначення. У статті представлено механізми іншомовних запозичень у терміносфері новітніх технологій внаслідок міжнародних мовно-професійних контактів, здійснено спробу структурного аналізу мовно-професійних контактів у соціокогнітивній лінгвістичній парадигмі та систематизовано різні типи запозичених термінологічних одиниць: матеріальні буквальні запозичення (Lat-терміни, транслітеровані терміни, трансфоновані терміни); матеріальні трансформовані запозичення; Gr-Lat-терміни; змішані запозичення (гібриди з частковою морфемною заміною); буквальні кальки; трансформовані кальки; запозичення іншомовних абревіатур (Lat-терміни, Суг-терміни, букво-цифрні абротерміносимволи, змішані абротерміни, складноскорочені терміни, Lat-Lat-терміни, Lat-Суг-терміни, Суг-Суг-терміни).

Ключові слова: соціокогнітивне термінознавство, запозичення терміноконцептів, термінологічна репрезентація.

The article is the next stage in the study of the terminological representation of mental categories in a language for special purpose. The article presents the mechanisms of foreign term borrowings in high technology terminology as a result of international linguistic-professional contacts, makes an attempt to structurely analyse linguistic-professional contacts under the scope of sociocognitive linguistic paradigm and systematizes various types of borrowed terms: material literal borrowings (Lat-terms, transliterated terms, transphoned terms); material transformed borrowings; Gr-Lat-terms; mixed borrowings (partial morphine replacement hybrids); literal calques; transformed calques; borrowings of foreign abbreviations (Lat-terms, Суг-terms, letter-ciphered abro-terminosymbols, mixed abro-terms, acronymous, Lat-Lat-terms, Lat-Суг-terms, Суг-Суг-terms).

Key words: sociocognitive terminology, foreign term borrowing, terminological representation.

У сучасному мовознавстві, яке звернулося до вивчення мовних контактів, сформувалася окрема лінгвістична парадигма, що отримала назву “лінгвістики контактів” або “лінгвістичної контактології”. Вона вивчає процеси й результати контактування мов у конкретному геополітичному просторі за певних історичних та соціальних умов спілкування народів або окремих колективів (Мечковская, 2000 с. 12). Термін мовний контакт був запропонований А. Мартине, а уведений до широкого вжитку У. Вайнрайхом (1963, с. 148). Мовні контакти досліджували й досліджують Л. В. Беспала (2014, с.13–18), Т. В. Бридко (2011, с. 216–220), О. М. Гвоздяк (2011, с. 96–103), В. Р. Товстенко (2002, с. 283–285), О. Штурнак (2009, с. 119–130).

Проблеми термінологічної репрезентації різних фахових мов, вербалізації наукового й фахового знання, її залежності від соціального контексту вивчали Дж. Майкінг (2000, с. 94); М. Т. Кабре, Дж. Фелю (2001, с. 41–50); Дж. Морай (1993, с. 121), Ю. Махмуд (1986, с. 100–111), Б. Сміт (1996, с. 299)); С. Л. Мішланова (2003; 2011), М. Б. Казачкова (2008, с. 255), Ю. А. Грищенко (2006, с. 20), С. В. Постриган (2009, с. 14), В. Я. Юкало (2003, с. 207).

Актуальність розвідки зумовлена аналізом питання мовно-професійних контактів як взаємодії професійних спільнот, що здійснюється мовними засобами в певній професійно-комунікативній системі, та їх наслідків для сучасної терміносфери.

Метою статті є огляд концепцій мовно-професійних контактів у ракурсі соціокогнітивного термінознавства та з'ясування шляхів живлення й поповнення терміносфери через різні типи запозичення термінологічних одиниць.

Для реалізації мети дослідження було поставлено такі завдання: 1) представити науковий погляд на мовно-професійні контакти в межах соціокогнітивного термінознавства; 2) здійснити огляд шляхів запозичень термінологічних одиниць до терміносфери новітніх технологій.

Об'єктом дослідження стала сукупність термінологічних запозичень до сфери новітніх технологій, інтерпретована в соціокогнітивній лінгвістичній парадигмі.

Предметом дослідження став сучасний науковий дискурс та дискурс фахових мов (мов спеціального призначення).

Теоретичну базу розвідки склали концепції мовознавців, присвячені мовно-професійним контактам, професійному спілкуванню, поповненню мов для спеціальних цілей, науковій та професійній комунікації.

Соціокогнітивне термінознавство вивчає термін, його природу й функціонування в ракурсі соціолінгвістики, когнітивної лінгвістики, зокрема когнітивної семантики, й термінознавства. Цей напрям аналізує функціонування терміна в соціальному контексті та відбиття особливостей комунікації й інтерпретації світу в конкретних мовних формах.

Мовно-професійні контакти – це взаємодія професійних спільнот, що здійснюється мовними засобами в певній професійно-комунікативній системі, що є сукупністю умов спілкування, професійної спеціалізації учасників комунікації, характеристик мовних особистостей фахівців, цільності й потужності індивідуальних професійних лексиконів, які використовуються в тій чи іншій професійній спільноті. Найважливішим складником професійно-комунікативної системи є мовно-професійні характеристики учасників комунікації, рівень та інтенсивність контактів, насиченість спілкування термінологією та професіоналізмами.

Сучасний світ як сукупність інтернаціональних мовно-професійних спільнот стає відкритою професійно-комунікативною системою, що є середовищем формування наукової / професійної картини світу, яка утримує глобальний термінопростір. Така система реалізує мову спеціального призначення, наукове / професійне мислення в поєднанні з фаховими знаннями та професійними навичками людей. У таких умовах людська майстерність, освіта, підготовка, мотивація діяльності, знання фахівців, їхні інтелектуальні, творчі, комунікативні, власне мовні здібності є важливим рушієм формування та розвитку різних терміносфер.

Релевантними постають проблеми трудової міграції та міжнаціональних мовно-професійних контактів. Завдяки глобалізації багато компаній отримали змогу мінімізувати свої витрати шляхом перенесення виробництва в країни з дешевшою робочою силою. Національні ринки перестають бути замкненими та відокремленими. Потоки переміщення робочої сили, що виникають між ними, останнім часом набирають дедалі більших масштабів. Відбуваються якісні зміни в трудовій міграції, коли основу попиту на робочу силу становлять кваліфіковані спеціалісти, а працівники низької кваліфікації мігрують нелегально. Впроваджуються строгі програми відбору фахівців, які формують новий тип професіоналів, які прагнуть якісно виконувати виробничі завдання, вміють і хочуть професійно розвиватися, постійно підвищувати рівень своєї професійної компетенції, навчатися впродовж життя. Часто ці програми впроваджуються в чужих країнах з метою притягнення робочої сили.

Відтак, посилюється професійна міжсоціумна комунікація як обмін спеціальною інформацією між науковцями, фахівцями, професійними спільнотами, експертними групами. Наукова / професійна комунікація відбувається через іноземне працевлаштування, обміни фахівцями, закордонні наукові / професійні практики та стажування, міжнародний освітній обмін, роботу з перекладачами, роботу інформаційних агентств, прес-центрів, мереж радіо і телебачення, соціальні фахові мережі, вебінари, веб-форуми, блогінг, активність на веб-сайтах, міжнародні

конференції, симпозиуми, форуми, круглі столи, фестивалі, конкурси, економічні відносини, політичні міжнародні зв'язки тощо. Усе це є важливою передумовою поширення й поглиблення мовно-професійних контактів як взаємодії двох чи кількох мов у професійній сфері, що спричиняє суттєві зміни словникового складу й власне термінологічного фонду цих мов через запозичення термінопонять і терміноконцептів, різноманітні види лексичної інтерференції, конвергентний розвиток взаємодіючих мов, мовну асиміляцію. Так, зокрема, екстралінгвальні чинники появи іншомовних запозичень в українській термінології є ефективними лише за умови, коли вони знаходять підтримку у внутрішніх власне лінгвістичних тенденціях розвитку мови, до яких відносять такі: 1) потребу в номінації нового предмета / явища, заповнення мовної лакуни; 2) потребу в поповненні, а то й створенні певної лексико-семантичної групи, недостатньо представленої або відсутньої на певному етапі розвитку мови-реципієнта (лексична недостатність); 3) потребу в семантичному обмеженні питомого слова, усуненні його багатозначності; 4) наявність вищого ступеня термінологічної визначеності запозичуваного слова, яка склалася в мові-джерелі, порівняно з наявним питомим відповідником; 5) надання переваги у вживанні одного запозиченого слова замість описового звороту; 6) потребу в деталізації відповідного значення, розмежування його смислових відтінків шляхом закріплення їх за різними словами; 7) підлаштування мовної картини до мовних картин світу контактних народів; інтернаціоналізацію запозиченого слова в європейських мовах, його більшу семантичну виразність, більшу "термінологічність", ніж питомого. Проте основною причиною термінологічних запозичень дослідники вважають відсутність у рідній мові еквівалентного слова для нового поняття, предмета чи явища, що дедалі підвищує інтенсивність входження чужомовних термінологічних одиниць до термінологічних сфер.

У фаховій (науковій / професійній) мові сфери новітніх технологій репрезентовано різні типи запозичень термінів (термінопонять):

1) *матеріальні буквальні запозичення*:

• *терміни, запозичені латиницею*, напр.: *dial-up, firewall, in vitro, message, on-line, pixel, set-up, SMS, soft, web* тощо;

• *терміни, запозичені способом транслітерації* (побуквеного передавання), напр.: *скан-поінт* (англ. scanpoint), *атенюатор* (англ. attenuator), *косвікон* (англ. cosvicon), *диджикон* (англ. digicon), *бланкет* (англ. blanket), *супернатант* (англ. supernatant), *скін-ефект* (англ. scin-effect), *супорт* (англ. support), *імобілайзер* (англ. immobilizer), *беклог* (англ. backlog), *сенсор* (англ. sensor), *гамма-лазер* (англ. gammalaser), *дефлектор* (англ. deflector), *резонатор* (англ. resonator), *сайт* (англ. site), *інтрон* (англ. intron), *криопротектор* (англ. cryoprotector), *гібридер* (англ. gibrider), *трансаміназа* (англ. transaminase), *арбовірус* (англ. arbovirus), *джеренерик* (англ. generic), *клінч* (англ. klinch), *подкастинг* (англ. podcasting), *постинг* (англ. posting), *свопінг* (англ. swapping), *сервіс-пак* (англ. servicerack), *транкінг* (англ. trunking), *мейнстрім* (англ. mainstream), *драйвер-бренд* (англ. driver-brand), *моніторинг* (англ. monitoring), *клеймс* (англ. claims), *тренд* (англ. trend), *андерайтінг* (англ. underwriting), *даунсайзінг* (англ. downsizing), *аутсорсінг* (англ. outsoursing), *контролінг* (англ. controlling), *асесмент* (англ. assessment), *дилінг* (англ. dealing), *бенчмаркінг* (англ. benchmarking), *артефакт* (англ. environmentalism), *волютаризм* (англ. voluntarism), *аутсайдер* (англ. outsider), *слоган* (англ. slogan), *інтертекст* (англ. intertext);

• *терміни, запозичені способом трансфонації* (звукового передавання), напр.: *кліренс* (англ. clearance), *циркулятор* (англ. circulator), *амфібія* (англ. amphibia), *візор* (англ. visor), *дисипативна плазма* (англ. dissipativee plasma), *електронна епітаксія* (англ. electronepitaху), *коксова батарея* (англ. cokebattery), *газовий детандер* (англ. gasedetander), *ексфоціація* (англ. exfoliation), *трибологія* (англ. tribology), *темплет* (англ. template), *маніпулятор* (англ. manipulator), *бітова карта* (англ. bitchart), *кабестан* (англ. capstan), *вакуумна камера* (англ. vacuumchamber), *клонування* (англ. cloning), *синтетаза* (англ. synthetase), *ад'ювант* (англ. adjuvant), *ресорбція*

(англ. resorption), *антинейтрино* (англ. antineutrino), *магніострикція* (англ. magnetostriction), *абстиненція* (англ. abstinence), *імплізія* (англ. implosion), *іонізація* (англ. ionization), *гіпертекст* (англ. hypertext), *атрибут* (англ. attribute), *компресія інформації* (англ. information compression), *мультиплексор* (англ. multiplexer), *бренд-інновація* (англ. brand-innovation), *бренд-стратегія* (англ. brand-strategy), *компіляція* (англ. compiling), *модератор* (англ. moderator), *кліринг* (англ. clearing), *бізнес-інкубатор* (англ. business-incubator), *еко-ефективність* (англ. eco-efficiency), *аналіз ліквідності* (англ. liquidity analysis), *аналіз ризику* (англ. riskanalysis), *дисконт* (англ. discount), *вертикальна інтеграція* (англ. vertical integration), *спонсорство* (англ. sponsorship), *ідеограма* (англ. ideogram), *індексний арбітраж* (англ. index arbitration), *венчурний фонд* (англ. venture fund), *інсталяція* (англ. installment), *конгруентність* (англ. congruency), *веб-кет* (англ. web-KET), *абсентизм* (англ. absinthism), *біхевіоризм* (англ. behaviourism), *інтенція* (англ. intention), *сублімація* (англ. sublimation), *іміджологія* (англ. imagelogy) тощо;

2) *матеріальні трансформовані запозичення* (утворилися шляхом перетворення фрази на слово та слова на фразу), напр.: *втомлювальна довговічність [літака]* (англ. fatigue), *бортове радіоелектронне обладнання* (англ. avionics), *реактивна ракета* (англ. missile), *кевларовий шолом* (англ. helmet), *коліматорний приціл* (англ. aimpoint), *зчитування сигналів* (англ. readout), *фотодіод з фемтосекундним часовим розподілом* (англ. femtodiod), *кінцева точка кипіння* (англ. endpoint), *ахроматичний об'єктив* (англ. achromat), *ахроматичний стимул* (англ. stimulus), *з'єднувач-блокувальник* (англ. anchor), *блок формування* (англ. composer), *пульт оператора робота* (англ. console), *еталонний керуючий пристрій* (англ. master), *вібратор коливального руху* (англ. oscillator), *вузька смуга напilenня* (англ. track), *нитка, синтезована при реплікації ДНК* (англ. strand), *локалізація генів на хромосомі* (англ. mapping), *мембранні бульбашки з вантажем* (англ. cargo), *оптичний органічний барвник* (англ. sensibiliser), *штучне придушення коливань* (англ. dampening), *розділення молекулярного іона* (англ. dissociation), *конфігурація технічних засобів* (англ. hardware), *безкоштовне програмне забезпечення* (англ. freeware), *багатостововий ретранслятор* (англ. multitransponder), *глуха стіна будівлі для реклами* (англ. brandmower), *просування товару через розсилання інтернет-повідомлень* (англ. directmail), *оптовий покупець рекламного простору* (англ. mediabuyer), *яскравий рекламний елемент для привернення уваги* (англ. eyestopper), *операційний відділ банку* (англ. backoffice), *грантер* (англ. grantkeeper), *авторське право* (англ. copyright), *безперервний потік новин організації* (англ. backgrounder) тощо;

3) *запозичення інтернаціоналізмів*, що складаються з греко-латинських елементів, напр.: *аеронавігатор*, *аероіонізатор*, *авіатраса*, *авіасекстант*, *антидетонатор*, *відеотрейсер*, *гіротрон*, *аддитрон*, *дуопігатрон*, *клістрон*, *кроссатрон*, *ладдертрон*, *ледатрон*, *мікроелектрод*, *оротрон*, *синхроциклотрон*, *фототиратрон*, *суперкремнікон*, *суперхалнікон*, *фотогеліограф*, *фотодіод*, *аерогель*, *антикварк*, *антикогерер*, *кріогель*, *супрамолекула*, *автоколіматор*, *гіростабілізатор*, *полярископ*, *ортоскоп*, *віброізоляція*, *декодер*, *пневмоблок*, *віброграф*, *віброфон*, *аксонометр*, *актинограф*, *гістерезометр*, *гліптограф*, *гоніометр*, *діафаноскоп*, *каматограф*, *карбограф*, *керограф*, *лімніграф*, *одонтограф*, *олеограф*, *пікнометр*, *стереопланіграф*, *ферометр*, *флексорайтер*, *флюксметр*, *антиградієнт*, *антикатод*, *антистокс*, *мікрохвиля*, *реактанс*, *ферорезонанс*, *десубліматор*, *гіпервставка*, *гіперпосилання*, *гіпертекст*, *мультипроцесор*, *суперЕОМ*, *унікод*, *демодулятор*, *макроасемблер*, *мініасемблер*, *телетайпсетер*, *макроінжиніринг*, *мікроінжиніринг*, *синхроінжиніринг*, *синхроконтролінг*, *квзіконкуренція*, *мегаконтролінг*, *синхроконтролінг*, *аудіовізуалізація*, *метапозиція*, *субмодальність*, *аудіокоуч*, *відеоконференція*, *відеотьютор*, *девіатор*, *контрагент*, *макрорепрезентація*, *мікрокосм*, *медіаселер* тощо;

4) *змішані запозичення* (напівзапозичення, або гібриди, – терміни з частковою морфемною заміною, греко-латинським елементом), напр.: *автогальмо*, *пневмовантажник*, *пневмодвигун*, *пневмопрохідник*, *пневмохід*, *аеромаяк*, *аероміст*, *субсупутник*, *пневмокостюм*, *біодатчик*, *вібродатчик*, *аудіоплата*, *відеопідсилювач*, *медіаносій*, *гіпервставка*, *гіперпосилання*,

автоповідомлення, макросередовище, мікросередовище, квазіціна, гідрозатвор, електродвигун, мікродвигун, контрвідпружник, контрпривід, геліоустановка, геліовловлювач, аеромлин, геоустановка тощо;

5) буквальні кальки, наприклад: біполярне джерело живлення (англ. bipolar power supply), дифузійний резистор (англ. diffusion resistor), електронно-промінева літографія (англ. electron beam lithography), кільцевий накопичувач електронів (англ. electron storage ring), паливо бланкета (англ. blanket fuel), біогазів дїгестер (англ. biogas digester), нейтронний дифракційний метод (англ. neutron diffraction method), криохімічний синтез (англ. cryochemical synthesis), позаклітинний матрикс (англ. extracellular matrix), міжмолекулярна взаємодія (англ. intramolecular interaction), катодолумінесцентне волокно (англ. cathodoluminescent fiber), ахроматичний об'єктив (англ. achromatic objective), деривація сигналів (англ. signal derivation), фронт кристалізації (англ. crystallization front), ексимерний лазер (англ. excimerlaser), деструктивна інтерференція (англ. destructive interference), астроінерційна навігаційна система (англ. astro-inertial navigation system), балістична система гірокомпаса (англ. ballistic system of gyrocompass), газовий гідромотор (англ. gas gyromotor), аероцентрична хромосома (англ. acrocentric chromosome), адвентиціальна ембріонія (англ. adventitious embryony), барбіталовий буфер (англ. barbital buffer), інтерференція хроматид (англ. chromatidinterference), кон'югаційний синтез ДНК (англ. conjugational DNA synthesis), метод апікальних меристем (англ. method of apical meristems), соматична гібридизація (англ. somatic hybridization), експресія гена (англ. gene expression), внутрішньомолекулярне перегрупування (англ. intramolecular regrouping), баритовий крон (англ. barite crown), автоматична іонізація (англ. automatic ionization), діелектричний кристал (англ. dielectric crystal), антивірусна програма (англ. antivirus program), активний домен (англ. active domen), декларативна макроінструкція (англ. declarative macroinstruction), байт-орієнтований протокол (англ. bite oriented protocol), нейро-лінгвістичне програмування (англ. neurolinguistic programming), кейс-технологія (англ. case-technology), сенсорна адаптація (англ. sensor adaptation), генетична епістемологія (англ. genetic epistemology), білборд (англ. bill board), лайтбокс (англ. light box) тощо;

6) трансформовані кальки, зокрема: конструкція, чутлива до втомлюванісних пошкоджень (англ. fatigue critical construction), система електронно-променевого експонування (англ. electron beam exposur esystem), двошаровий фоторезист (англ. double photoresist), металокерамічне ядерне паливо (англ. cermet fuel), урановий паливний елемент в алюмінієвій оболонці (англ. aluminium-clad uranium), мікроскопія повільних електронів (англ. slow electron microscopy), вісь візуалізації (англ. aiming axis), об'єктив-апохромат (англ. apochromatically corrected lens), рідинний тахометр (англ. fluid-displacement tachometer), сервопідсилювач з силовою компенсацією (англ. force balance servo amplifier), автономна діагностика робота (англ. robot off-line diagnosis), дефлектор лазерного променя (англ. deflector of laser beam), підсилювач сигналів прискорень об'єкта (англ. accelerometer restoring amplifier), оптичний вимірювач кута відхилення (англ. declination optical measuring device), плазмїда з широким спектром хазяїв (англ. broad host range plasmid), умовно-летальна мутація (англ. conditional lethal mutation), клональне мікророзмноження (англ. clone microvegetation), абстрактна семантична мережа (англ. abstract semantic network), індикатор числа викликів (англ. demand meter), корпоративне волонтерство (англ. corporate volunteerism), підйомна сила брєнда (англ. brand leverage), метод векторів переваг (англ. superiority vectors), "спін-офф" підприємство (англ. spin-off enterprise), мінімальний блок візуалізації (англ. visualminimodule), електоральний механїзм (англ. electoral machine), кіберзагарбання (cybersquatting), взаємoadаптація (англ. mutual adaptation), акрилайт (англ. acryliclight), агресивність комунікації (англ. communication aggressivity) тощо;

7) запозичення іншомовних абрєвіатур, зокрема:

• запозичені звукові та літерні терміни-абрєвіатури, оформлені латиницею, напр.: AATS (англ. alternate aircraft take off system) – платформа на повітряній подушці для забезпечення злету

літаків з пошкоджених аеродромів, *AIDA* (англ. attention, interest, desire, action) – модель реклами на основі відповідних ментальних процесів, *BBB* (англ. bankers blanket bond) – комплексне зобов'язання банкірів, *BPR* (англ. black public relations) – чорний піар, *BPR* (англ. business process reengineering) – реінжиніринг бізнес-процесів, *BTL* (англ. below the line) – непряма реклама, *CPS* (англ. cost per sale) – оплата за продаж, *CPT* (англ. cost per thousand) – ціна за тисячу, *ECU* (англ. european currency unit) – європейська валютна одиниця, *HDI* (англ. human development index) – індекс людського розвитку, *IKG* (англ. in-kind gifts) – пожертвування у формі послуги чи товару, *IMC* (англ. international monetary conference) – міжнародна монетарна конференція, *IMM* (англ. index-matching material) – матеріал, що забезпечує узгодження показників переломлення, *IRR* (англ. internal rate of return) – внутрішня норма прибутку, *MMDA* (англ. money market deposit accounts) – фінансові ринкові депозитні звітності, *NLP* (англ. neuro linguistic programming) – нейролінгвістичне програмування, *SLA* (англ. social impact assessment) – оцінка соціального впливу, *СМТ* (англ. cadmium mercury telluride) – телурид кадмію-ртуті (вузькозонний напівпровідник) тощо;

- запозичені звукові та літерні терміни-аббревіатури, оформлені кирилицею, напр.: *АБТ* – автоматизація банківських технологій, *АТС* – автоматична телефонна станція, *ДОС* – дискова операційна система, *ЕОМ* – електронно-обчислювальна машина, *ТРД* – турбореактивний двигун, *РЛС* – радіолокаційна станція, *ПК* – персональний комп'ютер тощо;

- запозичені гібридні одиниці – аброторміносимволи, оформлені комбінацією букв та цифр, напр.: *Ar-32*, *Ka-20*, *Rob-10*, *Ram-1*, *SL-1*, *SL-2*, *Pu-238*, *U-233* тощо;

- запозичені змішані терміни-аббревіатури, утворені комбінаціями літер початку та середини слова багатоконпонентних і складноскорочених слів, напр.: *CLS* (англ. Clear Screen) – чистий екран, *FDB* (англ. Forwarding Database) – таблиця комутації, *GBIC* (англ. Gigabit Interface Converter) – конвертер гігабітного інтерфейсу, *HDW* (англ. hard ware) – технічне забезпечення, *IrDA* (англ. Infrared Data Association) – стандарти, що передають дані в інфрачервоному діапазоні світових хвиль, *ITV* (англ. interactive television) – інтерактивне телебачення, *PLPL* (англ. Plug and Play) – “увімкни й працюй” тощо;

- запозичені терміни, утворені поєднанням аббревіатури (латиницею) з іменником (латиницею), напр.: *DNR-system* (англ. digital noise reduction system) – система цифрового шумозаглушення, *ECR-heating* (англ. electron- cyclotron resonance heating) – нагрів у плазмі електронного циклотронного резонансу, *LFC-wing* (англ. wing with laminar flow control) – крило зі штучною ламінаризацією граничного шару, *SAGE-system* (англ. semi-automatic ground environment system) – комп'ютерна система координації даних з багатьох радарів для створення єдиного образу повітряного простору широкого сектора, *FM-range* (англ. frequency modulation range) – діапазон частотної модуляції тощо;

- запозичені терміни, утворені поєднанням аббревіатури (латиницею) з іменником (кирилицею), напр.: *АТТ-сайти* (англ. attachment site) – ділянки фагової та бактеріальної хромосом, рекомбінація між якими приводить до інтеграції або виключення фага, *AI-чип* (англ. artificial intelligence chip) – мікросхема системи штучного інтелекту, *CALS-технологія* (англ. continuous acquisition and lifecycle support) – інформаційна підтримка процесів життєвого циклу виробів, *CASE-засоби* (англ. computer-aided software engineering) – засоби програмної інженерії для проектування програмного забезпечення, *CASE-системи* (англ. computer-aided software engineering) – набір інструментів і методів програмної інженерії для проектування програмного забезпечення, *CD-спектр* (англ. circular dichroism spectra) – спектр кругового дихроїзму, *CID-камера* (англ. charge injection-device) – телекамера на базі приладів із зарядовою інжекцією, *СSM-композит* (англ. chopped strand mat) – композит на основі олігоефіракрилату та рубленої склопращі, *DIP-екстрактор* (англ. dual in-line package) – щипці для вилучення приладів у корпусах DIP з печатного вузла, *DSP-чип* (англ. digital signal processor) – мікросхема для систем

цифрового опрацювання сигналів, *EDA-комплекс* (англ. electron donor acceptor) – електронодонорноакцепторний комплекс, *FAQ-сторінка* (англ. Frequently Asked Question) – сторінка сайту із запитаннями, що надходять від користувачів найчастіше, *FOB-ціна* (англ. Free On Board) – ціна на вугілля на місці видобутку, *FT-IR-спектрометр* (англ. fourier transform infrared spectroscopy) – інфрачервоний фур'є-спектрометр, *FTP-клієнт* (англ. file transfer protocol) – програма для спрощення доступу до FTP сервера, *FTP-сервер* (англ. file transfer protocol) – стандартний протокол, призначений для передавання файлів по TCP-мережах, *HTML-документ* (англ. hyper text markup language) – документ, написаний стандартною мовою розмітки в Інтернет, *IDE-контролер* (англ. integrated drive electronics) – пристрій підключення пристроїв зберігання даних до комп'ютера, *IP-тунель* (англ. Internet protocol) – канал зв'язку між двома мережами, *RL-код* (англ. run-length) – код довжини пробігу сканувального променя за введення зображень, *SWOT-аналіз* (англ. strengths, weaknesses, opportunities, threats) – різнобічний бізнес-аналіз (за сильними / слабкими сторонами, можливостями, небезпеками) тощо;

• *запозичені терміни, утворені поєднанням абрєвіатури (транслітерованої або трансфонованої кирилицею) з іменником (кирилицею)*, напр.: *НПП-практик* (англ. NLP-practic), *ПДФ-файл* (англ. PDF file), *РГБ-режим* (англ. RGB-regime), *Сі-Пі-Ті-прайс* (англ. CPT price), *сі-пі-ю-кеш* (англ. CPU cash), *ХТМЛ-документ* (англ. HTML document), *РТФ-документ* (англ. RTF-document) тощо.

Отже, міжнародні мовно-професійні контакти спричиняють появу іншомовних запозичень у терміносфері новітніх технологій, які репрезентовано різними типами: 1) матеріальні буквальної запозичення (терміни, запозичені латиницею, терміни, запозичені способом транслітерації – побуквеного передавання, та терміни, запозичені способом трансфонації – звукового передавання); 2) матеріальні трансформовані запозичення (утворилися шляхом перетворення фрази на слово та слова на фразу); 3) запозичення інтернаціоналізмів, що складаються з греко-латинських елементів; 4) змішані запозичення (напівзапозичення, або гібриди, – терміни з частковою морфемною заміною, греко-латинським елементом); 5) буквальні кальки; 6) трансформовані кальки; 7) запозичення іншомовних абрєвіатур (запозичені звукові та літерні терміни-абрєвіатури, оформлені латиницею; запозичені звукові та літерні терміни-абрєвіатури, оформлені кирилицею; запозичені гібридні одиниці – абротерміносимволи, оформлені комбінацією букв та цифр; запозичені змішані терміни-абрєвіатури, утворені комбінаціями літер початку та середини слова багатокomпонентних і складноскорочених слів; запозичені терміни, утворені поєднанням абрєвіатури (латиницею) з іменником (латиницею); запозичені терміни, утворені поєднанням абрєвіатури (латиницею) з іменником (кирилицею); запозичені терміни, утворені поєднанням абрєвіатури (транслітерованої або трансфонованої кирилицею) з іменником (кирилицею).

Перспективою подальших досліджень у цьому напрямі є вивчення шляхів запозичення термінологічних одиниць до найактуальніших сфер сучасного життя з трактуванням особливостей відбиття інтерпретації світу носіїв мови-донора в структурі термінологічної одиниці мови-реципієнта, соціальної реалізації потенціалу таких одиниць.

Література

- Cabré M. T., Feliu J. (2001). Terminología y cognición. *II Simposio Internacional de Verano de Terminología*. 41–50. Barcelona.
- Mahmud U. A. (1986). Sociolinguistic determinants in terminology planning: the case of Mauritania. *Termia 84* : G. Rondeau & J.C. Sager, Girsterm, Québec, 100–111.
- Maurais J. (1993). Terminology and language planning. *Terminology: Applications in Interdisciplinary Communication*, eds. H.B. Amsterdam & Philadelphia, 111–126.
- Myking J. (2000). Sosioterminologi, ein modell for Norden? I terminologins tjänst. *Festskrift för H. Picht på 60-årsdagen*, eds. A. Nuopponen, B. Toft & J. Myking, Vaasan Yliopiston julkaisu, Vaasa, p. 94.

- Sager J. C. (1974). Classification and hierarchy in technical terminologies. *Informatics* 2. 25–27.04.1974, 73–85. New College Oxford, Horsnell.
- Smith B. D. (1994). Language choice and terminology for national development in Negara Brunei Darussalam. *Terminology*. Vol. 1. № 2, 291–301.
- Weinreich W. *Languages in Contact*. The Hauge : Mouton&Co.
- Беспала Л. В. (2014). Традиції та новації у вивченні мовних контактів. *Нова філологія*. № 62, 13–18.
- Бридко Т. В. (2011). Теорія мовних контактів з точки зору мовної варіативності. *Вчені записки Таврійського національного університету ім. В. І. Вернадського. Серія “Філологія. Соціальні комунікації”*. Т. 24 (63), № 3, 216–220.
- Гвоздяк О. М. (2011). Мовні контакти як суттєвий чинник збагачення словникового складу. *Сучасні дослідження з іноземної філології*. 9, 96–103.
- Гришенкова Ю. А. (2006). *Юридический термин как языковой и социокультурный феномен (на материале немецкого языка семейного права)*. Ярославль.
- Казачкова М. Б. (2008). *Профессиональный язык как отражение профессиональной культуры: на материале русского и английского вариантов профессионального языка авиации* (Дисс. канд. філол. наук). Казань.
- Мечковская Н. Б. (2000). *Социальная лингвистика : Пособие для студентов гуманитар. вузов и учащихся лицеев*. Москва: Аспект-Пресс.
- Мишланова С. Л. (2011). Семиотические аспекты терминологизации. *Вестник Челябинского государственного университета*, № 24. Филология. Искусствоведение, вып. 57, 40–43.
- Мишланова С. Л. (2003). Термин в медицинском дискурсе : Образование, функционирование, развитие (Дисс. докт. філол. наук). Москва.
- Постриган С. В. (2009). *Усталені словосполучення в німецькому юридичному інституційному тексті: лінгвокультурологічний та комунікативно-прагматичний аспекти* (Автореф. дис. канд. філол. наук). Київ.
- Товстенко В. Р. (2002). Мовні контакти та явище двомовності. *Культура народів Причорномор'я*. 32, 283–285.
- Штурнак О. (2009). Мовні контакти як об'єкт вивчення (Огляд літератури). *Теле- та радіожурналістика*. 8, 119–130.
- Юкало В. Я. (2003). *Мовні стереотипи в комунікаціях лікаря* (Дис. канд. філол. наук). Київ.

ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ КОМУНІКАТИВНОЇ ТАКТИКИ ПІДБАДЬОРЕННЯ В НІМЕЦЬКОМОВНОМУ ДІАЛОГІЧНОМУ ДИСКУРСІ

Франко О. Б.

deutsch.tran@knlu.edu.ua

Київський національний лінгвістичний університет

Дата надходження 10.10.2018. Рекомендовано до друку 27.02.2019.

Стаття присвячена дослідженню реалізації комунікативної тактики підбадьорення в німецькомовному діалогічному дискурсі. На основі аналізу фактологічного матеріалу проаналізовано особливості її застосування на завершальному етапі діалогічного дискурсу з метою здійснення спонукального мовленнєвого впливу на адресата.

Ключові слова: діалогічний дискурс, емпатія, комунікативна ситуація, комунікативна тактика підбадьорення, спонукальний вплив.

The article is devoted to the research of the implementation of the communicative tactics of encouragement in the German-language dialogic discourse. On the basis of the analysis of the factual material, the peculiarities of its application at the final stage of the dialogic discourse are analyzed in order to induce a spontaneous speech effect on the addressee.

Key words: dialogical discourse, empathy, communicative situation, communicative tactics of encouragement, inductive influence.

Спілкування, як процес із використанням різноманітних стилістично маркованих мовленнєвих висловлень та різноступеневих засобів мовленнєвого впливу, стосується всіх складників міжособистісної інтеракції, залучає значну кількість комунікантів, має своїм результатом різноманітні впливи на його учасників. Володіння стратегіями й тактиками в процесі здійснення комунікації – це свідчення підготовленості мовця та його компетентності, які виявляються під час здійснення мовленнєвого акту. Правильний вибір стратегій і тактик у різних ситуаціях спілкування, спрямованих на досягнення поставлених перед комунікантами завдань у діалогічному дискурсі, зумовлює успішність / неуспішність міжособистісної інтеракції.

Стратегії й тактики вже неодноразово привертали до себе увагу багатьох науковців (Андреева, 2009; Селіванова, 2008, с. 607–609), а також були об'єктом вивчення дискурсів різної комунікативної спрямованості (Иссерс, с. 84–89; Козяревич, 2006; Малая, 2008; Піщікова, 2003; Овсієнко, 2013; Фадеева, 2000; Франко, 2010; Веck, 2007 та ін.), однак все ще залишаються актуальними, якщо розглядати їх крізь призму конкретної комунікативної ситуації на матеріалі німецькомовного діалогічного дискурсу.

Грунтовне дослідження оцінної мовленнєвої діяльності та встановлення типології аксіологічних стратегій і тактик у контексті німецькомовного художнього діалогічного дискурсу представлено в дисертаційному дослідженні Л. О. Овсієнко (2013). Та, хоча дискурсивні та прагматичні характеристики ситуацій підбадьорення розглядалися в багатьох наукових розвідках сучасних вітчизняних та зарубіжних учених, специфіка реалізації підбадьорення як комунікативної тактики в німецькомовному діалогічному дискурсі залишилася не дослідженою.

Метою цієї статті є визначення комунікативної тактики підбадьорення й висвітлення специфіки її застосування комунікантами в німецькомовному діалогічному дискурсі. **Матеріалом** для дослідження слугували фрагменти німецькомовних діалогічних дискурсів, вилучених шляхом суцільної вибірки з романів німецьких авторів.

Аналізуючи німецькомовний діалогічний дискурс, спостерігаємо, що йому властивий емоційно-експресивний контакт його учасників та взаємне сприйняття ними комунікативної

ситуації. Формування цього типу дискурсу залежить не лише від того, як взаємодіють його компоненти, пов'язані з партнерами комунікації (їхніми комунікативними ролями та досвідом), з темою і предметом спілкування, важливою є також і сама комунікативна ситуація. Тактики мовленнєвого спілкування організують конкретні мовленнєві дії, що мають на меті досягнення впливу на іншого комуніканта на певному етапі спілкування. Найхарактернішими особливостями діалогу, за твердженням українського вченого-мовознавця Ф. С. Бацевича, є швидкий обмін репліками без їх попереднього обмірковування та їхня смислова взаємозалежність; лаконічність реплік; їх ситуативна залежність, використання “відпрацьованих” у мовленні штамів; зорове і слухове сприйняття учасників діалогу; важливість інтонації, тембру тощо (2011, с. 77). Необхідно також зазначити, що саме в діалогічному мовленні найяскравіше відбувається вираження почуттів мовців, які вербалізуються безпосередньо в їхніх висловленнях. Як відомо, певний план майбутньої вербальної комунікації будується на епістемологічній основі про мовленнєвий акт, комунікативну взаємодію (з урахуванням мотивів і мети мовця і слухача, їхніх вербальних і невербальних дій), а також усієї ситуації загалом (Иссерс, 2008, с. 95). Комунікативні тактики виконують функцію способів здійснення стратегії мовлення: вони формують діалогічну взаємодію, групуючи і чергуючи відтінки розмови – оцінку, радість, горе, сумнів тощо (Бацевич, 2009, с. 121). У спеціальній науковій літературі загально визнана типологія тактик спілкування відсутня. Комунікативні тактики, що застосовуються в діалогічному дискурсі, зумовлені комунікативними намірами його учасників. Їхня взаємодія формує канву комунікативно-стратегічного розвитку спонукального процесу в напрямі до успішної реалізації комунікативної мети. Залежно від того, чи мовленнєва взаємодія спрямована на раціональну або емоційну сферу, виділяють тактики раціонального впливу, тактики раціонально-емоційного впливу і тактики емоційного впливу, до яких зокрема і належить тактика підбадьорення. Тактика підбадьорення, як така, що часто застосовується ініціатором, організує його конкретні мовленнєві дії, які мають на меті досягнення впливу на іншого комуніканта на певному етапі спілкування.

Емпатія як феномен тісно пов'язана з емоційно-вольовими характеристиками особистості комуніканта. У сучасній науково-прикладній палітрі досліджень з психології є ціла низка праць, які розглядають емпатію або у світлі когнітивного напрямку (інтелектуальний процес пізнання іншої людини через пізнання її особистісних якостей), або як емоційний (емоційний стан здатності співпереживання іншій особі), і навіть діяльнісний (активна взаємодія та сприяння іншим особам). Емпатія визначається як специфічна емоційна реакція однієї людини на емоційний стан іншої людини і вважається засобом спілкування і впливу (Козяревич, 2006, с. 23). Ф. С. Бацевич констатує, що в психологічній літературі розрізняють: 1) емоційну емпатію, що базується на механізмах проєкції та наслідування моторних і афективних реакцій іншої людини; 2) когнітивну емпатію, яка ґрунтується на інтелектуальних процесах (порівняння, аналогія тощо); 3) предикативну емпатію, що проявляється як здатність людини передбачити афективні реакції іншого в конкретних ситуаціях; 4) співпереживання чи переживання суб'єктом тих самих емоційних станів, які відчуває інша людина через ототожнення з нею, і співчуття – переживання власних емоційних станів із приводу почуттів іншого (2009, с. 167–168).

Актуалізація тактики підбадьорення в комунікативній ситуації, яка базується на співпереживанні суб'єктом тих самих емоційних станів, які відчуває інша людина через ототожнення з нею, і співчуття – переживання власних емоційних станів із приводу почуттів іншого, зумовлюється її дискурсивною значущістю. Комунікативна тактика підбадьорення має динамічний характер, що забезпечує реагування на ситуацію, і ґрунтується на мовленнєвих уміннях та комунікативній компетенції комуніканта виявляти співпереживання. В дискурсивному плані підбадьорення як окремий мовленнєвий акт характеризується низкою специфічних рис. Основними передумовами застосування тактики підбадьорення в німецькомовному діалогічному дискурсі є наявність “мікропресупозиції” – спільного знання комунікантів про конкретну

ситуацію, у межах якої відбувається спілкування. Другою передумовою є наявність у адресанта почуття емпатії, що лежить в основі його бажання здійснити акт підбадьорювання. Третьою передумовою успішної реалізації акту підбадьорення є попереднє оцінювання адресантом стану адресата.

Розглянемо на якому етапі спілкування та в який спосіб реалізується тактика підбадьорювання в гармонійній комунікативній ситуації німецькомовного діалогічного дискурсу.

Основна ілюкція підбадьорення в гармонійній комунікативній ситуації є прямим спонукання до дії. Іntenція мовця є більш раціональною, хоч не можна сказати, що емоції тут відсутні взагалі: мова може йти лише про нижчий рівень емоційного навантаження. На основі різного характеру ілюктивної сили виділяють два види мовленнєвого акту підбадьорювання – емпатійний і раціональний (Козяревич, 2006). Будь-який мовленнєвий акт або висловлення в контексті спонукання спирається чи то на емоційний стан адресата, чи то на раціональну змістовність. Перевагу чи то емоційному, чи то раціональному надає ініціатор спонукального процесу, відстежуючи мовленнєві реакції адресата. Цілком природним є для ініціатора спонукання спрямувати свої комунікативні зусилля саме на той концептуальний блок, який активізується в його свідомості ще до початку ситуації мовлення як такий, що потребує більшої уваги. Ефективний спонукальний процес будувється ініціатором не тільки на раціональних елементах, але й на зверненні до емоційної сторони особистості адресата. Необхідний одночасний вплив на розум та почуття, звернення лише до свідомості людини є “малоефективним методом впливу на її поведінку” (Диев, 1990, с. 133). Розподіл емоційної інтенсивності в міжособистісному дискурсі коливається залежно від понять, до яких апелюють. Аналізуючи розвиток мовленнєвих дій у дискурсах, виокремлених нами з німецькомовних художніх творів, спостерігаємо тенденцію до нерівномірності розподілу емоційного навантаження на одиниці тексту та його співвіднесеність із значущістю для учасників комунікативного процесу понять, що криються за цими одиницями.

Наведемо фрагмент дискурсу з роману Е. М. Remarque “Liebe deinen Nächsten”, у якому його ініціатор Керн спонукає свою кохану Рут продовжити лікування в лікарні, тоді як він сам задля безпеки переїде до іншої країни. Намагаючись переконати її в цьому, він застосовує тактику підбадьорення у своїх наступних мовленнєвих кроках.

Фрагмент дискурсу:

Ruth, sagte er: Wir wollen an alles denken. Wenn du gesund bist und ich sollte nicht mehr hier sein, oder man schiebt dich ab – lass dich nach Genf an die Grenze schicken. Wir wollen abmachen, dass wir uns dann nach Genf postlagernd schreiben. Wir können uns so immer wiedertreffen. Genf, Hauptpostlagernd. Wir werden auch dem Arzt unsere Adressen schicken, wenn ich geschnappt werde. Er kann sie dann immer dem ändern geben. Er hat mir versprochen, es zu tun. Ich werde durch ihn alles hören und dir durch ihn alle Nachrichten geben. Wir sind so ganz sicher, dass wir uns nie verlieren werden.

Ja, Ludwig, flüsterte sie.

Sei nicht ängstlich, Ruth. Ich sage dir das nur für den schlimmsten Fall. Es ist nur dafür, wenn man mich erwischt. Oder wenn sie dich nicht einfach aus dem Krankenhaus entlassen. Ich glaube bestimmt, dass sie dich entlassen, ohne dass die Polizei etwas erfährt, und dann fahren wir einfach zusammen weiter.

Und wenn sie etwas erfährt?

Man kann dich nur zur Grenze schicken. Und da warte ich auf dich. In Genf, Hauptpost. – Er sah sie zuversichtlich an (LDN).

Отже, є кілька чинників, які протиставляють акт підбадьорювання іншим директивним актам: це почуття самого мовця, що виникає в результаті ментальної оцінки стану адресата і емпатії, викликаной цим станом. Адресант Керн здійснює оцінку не лише на основі “найближчих”

фактів, але й на основі своїх знань про загальну життєву ситуацію, у якій вони разом з адресаткою перебувають. Тактика підбадьорення, яку застосовує Керн на завершальному етапі спілкування з Рут – *“Wenn du gesund bist. Sei nicht ängstlich, Ruth. Ich sage dir das nur für den schlimmsten Fall”*, – зумовлена різним ступенем емпатичного проникнення мовця в емоційну сферу адресата та варіативністю мовних засобів, за допомогою яких вона передається.

Розподіл емоційної інтенсивності в наступному діалогічному дискурсі, фрагмент якого наведено нижче, коливається не тільки залежно від понять, до яких апелюють його учасники, а й від надзвичайних обставин, у яких реалізується спонукальний процес.

Актуалізація тактики підбадьорення в комунікативній ситуації наступного фрагмента зумовлена її дискурсивною значущістю. Комунікативна тактика підбадьорення має динамічний характер, що забезпечує реагування на ситуацію, у якій відбувається. Ефективність наведеної комунікативної ситуації прямо пропорційна рівню взаєморозуміння між комунікантами – Гельмутом та Петером. Під досягненням взаєморозуміння маємо на увазі те, що обсяги інформації, як поданої в повідомленні адресантом, так і декодованої адресатом, збігаються. Така комунікативна ситуація можлива лише тоді, коли в комунікантів максимально широка пресупозиція. Місцем розгортання дискурсу є поле бою.

Фрагмент дискурсу:

Wegener schlug die Augen auf. Er sammelte Kraft, um zu sprechen, und als es soweit war, tastete er nach Hasslicks rechter Hand, die auf seiner Brust lag. “Peter...” “Halt die Klappe, Helmut! In einer halben Stunde bist du richtig verbunden, und morgen früh liegst du in einem russischen Feldlazarett”.

“Nimm meine Papiere...” “Warum?” “Damit Irmi, damit meine Frau nicht Witwe wird”. “Danke, Peter”, flüsterte Hellmut. “Du bist ein Pfundskamerad”. “Alles überflüssig. Du wirst durchkommen, Hellmut. Verdammt nochmal!” (GE).

Комунікативна ситуація розвивається надзвичайно швидко, тому що непередбачено змінилися її внутрішні умови: одного з учасників (Гельмут) смертельно поранено. Однак навіть за таких умов йому як ініціаторові не вдається переконати адресата (Петер) забрати його документи. Реакційний мовленнєвий крок адресата означає незгоду, і тому адресант змушений продовжити комунікативний процес, удаючись до пояснень та до використання аргументаційної тактики *“Damit Irmi, damit meine Frau nicht Witwe wird”*, а також комунікативної тактики підбадьорення *“Alles überflüssig. Du wirst durchkommen, Hellmut. Verdammt nochmal!”* у цілісному спонукальному процесі. Такій тактичній організації сприяє близька соціальна дистанція між комунікантами (Вегенер і Петер потоваришували на фронті) та надзвичайні обставини (смертельна загроза), що дозволяють адресантові надати ситуації мовлення значної міри директивності. Однак без пояснення мотивів свого бажання (перед від'їздом на фронт Вегенер одружився і не хоче, щоб його дружина стала вдовою) адресант не зміг би спонукати адресата до такого вчинку.

Емоції, як відомо, організують та спрямовують поведінку людини, а тому апеляція до емоцій є могутнім стратегічним засобом. Так, наприклад, ініціатор комунікативної ситуації Іво Занднер у наступному фрагменті діалогічного дискурсу розпочинає спілкування з адресаткою – своєю дружиною Іріс з успішного емоційного зачину. Семантичне наповнення та ситуативне вживання його висловлень здатні “зачепити” певні істотні сторони особистості адресатки. Наведемо фрагмент дискурсу:

“Ich möchte dich so gerne mit diesen Dingen verschonen, Iris, aber du bist der einzige Mensch, der mir jetzt noch helfen kann. Wenn du willst, natürlich nur” “Du weißt, dass ich alles für dich tun würde, Ivo” “Wirklich alles?” “Ja ” (GP).

Здебільшого висловлення ініціатора Іво спрямовані на емоційне сприйняття адресаткою поняття “дружньої допомоги”. Мовленнєвим ходом на початку комунікативної ситуації *“Du bist der einzige Mensch, der mir jetzt noch helfen kann”* (“Ти єдина людина, яка мені тепер

ще може допомогти”) адресант, апелюючи до свідомості Іріс, намагається спрямувати її подальшу поведінку – примусити її допомогти йому у важкій фінансовій ситуації. Відповідь Іріс “*Du weisst, dass ich alles für dich tun würde, Ivo*” є визначальною в реалізації нею комунікативної тактики підбадьорення.

Як свідчить наведений у статті аналіз різних комунікативних ситуацій німецькомовного діалогічного дискурсу, складниками комунікативної тактики підбадьорення в цілісному спонукальному процесі є комунікативний досвід ініціатора та його комунікативний намір, адже саме на їх основі формується комунікативна спонукальна стратегія ініціатора дискурсу. Стратегії і тактики мовленнєвого спілкування втілюються в мовленнєвих актах, які визнаються “енергетичними рушіями” повідомлень, що формують дискурс як найзагальнішу категорію спілкування. Комунікативна тактика підбадьорення в німецькомовному діалогічному дискурсі – це зумовлені спонукальною стратегією мовленнєві кроки, які сукупно дають змогу досягти головної комунікативної мети. У межах однієї стратегії можна застосувати кілька тактик, що у свою чергу забезпечує гнучкість комунікативного процесу та підвищує вірогідність досягнення комунікативної мети.

Література

- Андреева, В. Ю. (2009). *Стратегии и тактики коммуникативного саботажа* (Автореф. дис. канд. філол. наук). Курск.
- Бацивч, Ф. С. (2009). *Основи комунікативної лінгвістики*. Київ: Видавничий центр “Академія”.
- Бацивч, Ф. С. (2011). *Вступ до лінгвістичної прагматики*. Київ: Видавничий центр “Академія”.
- Диев, В.С. (1990). Рациональное решение: подходы и проблемы. *Язык и социальное познание*. (с. 123-136). Москва: Наука.
- Иссерс, О. С. (2008). *Коммуникативные стратегии и тактики русской речи: монография*. [5-е изд.]. Москва: Изд-во ЛКИ.
- Козяревич, Л. В. (2006). *Вербальні й невербальні засоби емпатизації діалогічного дискурсу (на матеріалі англійської прози ХХ століття)* (Дис. кандидата філол. наук). Київ.
- Малая, О. Ю. (2008). *Реалізація мовленнєвих стратегій ввічливості у дискурсі німецькомовних інтернет-форумів* (Автореф. дис. канд. філол. наук). Харків.
- Піщикова, К. В. (2003). *Стратегії домінування в аргументативному дискурсі: гендерний аналіз (на матеріалі англійської мови)* (Автореф. дис. канд. філол. наук). Харків.
- Овсієнко, Л. О. (2013). *Типологія аксіологічних стратегій і тактик у німецькомовному художньому діалогічному дискурсі* (Автореф. дис. канд. філол. наук). Київ.
- Селіванова, О. О. (2008). *Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми: підручник*. Полтава: Довкілля-К.
- Фадеева, Е. В. (2000). *Стратегии и тактики конфликтного дискурса (на материале современного английского языка)* (Автореф. дис. канд. філол. наук). Киев.
- Франко, О. Б. (2010). *Спонукальний дискурс (на матеріалі німецькомовних художніх творів ХХ ст.): навчальний посібник*. Київ: Видавничий центр КНЛУ.
- Beck, K. (2007). *Kommunikationswissenschaft*. Konstanz: UVK Verlagsgesellschaft.

Джерела ілюстративного матеріалу

- GP: Kernmayr Hans G. (1981). *Geliebte Patientin*. München: Wilhelm Heyne Verlag.
- GE: Kosalik G. Heinz. (1991). *Eine glückliche Ehe*. München: Bertelsmann Verlag, GmbH.
- LDN: Remarque E.M. (1984). *Liebe deinen Nächsten*. Köln: Kieperheuer Witsch.

КОНВЕРСАЦІЙНІ СТРАТЕГІЇ КОНФЛІКТНОГО ДИСКУРСУ: КОМУНІКАТИВНО-ПРАГМАТИЧНИЙ АСПЕКТ

Черненко О. В.

ukrum2013@gmail.com

Київський національний лінгвістичний університет

Дата надходження 10.12.2018. Рекомендовано до друку 27.02.2019.

Статтю присвячено розгляду та аналізу основних конверсаційних стратегій конфліктного дискурсу з погляду динаміки розгортання його схематичної моделі, зокрема на завершальному етапі конфліктної мовленнєвої взаємодії. Її мета – встановити основні комунікативно-прагматичні стратегії ведення конфліктної мовленнєвої взаємодії та з'ясувати особливості використання мовленнєвих тактик комунікантів у межах різних стратегій з урахуванням прагматичного чинника як найбільш значущого серед соціально-психологічних чинників, що впливають на характер ведення конфліктної мовленнєвої взаємодії.

Ключові слова: конфліктний дискурс, завершальна фаза конфліктного дискурсу, конверсаційні стратегії, іллокутивна мета, перлокутивний ефект, комунікативні стратегії і тактики, невербальні компоненти комунікації.

The article focuses on the main communicative peculiarities of conflict discourse representing the final phase in conflict interaction and the main conversational strategies analysis as an important conflict discourse investigation problem. Its objective is to define and analyse the peculiarities of communicative tactics usage in the main conflict strategy framework. The scope of the paper is defined as focusing on communicative factor which plays a determining role in discourse analytical studies. Pragmatic factors by which the conflict communication can be initiated, escalated and terminated are reviewed.

Key words: conflict discourse, final conflict interaction phase, conversational strategies, illocutionary force, perlocutionary effect, communicative strategy and tactics, non-verbal means of communication.

Унаслідок швидкої еволюції суспільного життя центральною одиницею наукових досліджень виступає людина та її участь у суспільних процесах, зокрема проблема ефективних засобів ведення комунікативної діяльності, у тому числі і конфліктної. Суб'єктивні аспекти учасників соціальної взаємодії та їх утілення в мовній діяльності людини набувають актуальності в лінгвістичних дослідженнях, зокрема з урахуванням *прагматичного чинника*, пов'язаного з використанням мови в процесі *комунікативної діяльності*, а також досягненням комунікантами певних прагматичних цілей. Вибір мовленнєвих одиниць у конфліктному дискурсі визначають інтенція та мотиви мовця, у зв'язку з чим постає питання про їх лінгвістичний статус та функціональні особливості, які досліджує теорія мовленнєвих актів та *теорія дискурсу*. Зокрема, з'ясовуються закономірності функціонування когнітивного складника різних типів дискурсу, аналізуються стилістичні, конверсаційні, невербальні та інші види стратегій з метою підвищення ефективності семантичної інтерпретації тексту, досліджується вплив ситуативних та соціально-психологічних чинників на побудову висловлень у різних типах мовленнєвої взаємодії, простежується зв'язок вербальних і невербальних засобів вираження думки з певними типами мовленнєвих актів для ефективної інтерпретації текстових макроструктур, визначається питання комунікативної компетенції мовців (Кармин, 1999; Сідак, 2009; Юшковець, 2008; Rubin, 1981).

Сучасні мовознавчі студії фокусують увагу на інтеграційний підхід у вивченні різних типів дискурсу, зокрема поєднання комунікативно-прагматичного та лінгвокогнітивного підходу дозволяє повніше інтерпретувати комунікативні інтенції мовця, розкрити мовні та невербальні особливості розгортання комунікативних ситуацій, у тому числі й в умовах конфліктної мовленнєвої взаємодії (Дейк, 1988; Gruber, 1996; Thomas, 1990).

Конфліктний дискурс, як інтегративний феномен (Черненко, 2008, с. 115), характеризується конфронтаційною дискурсивною стратегією, представленою в суперструктурі тексту, а також зумовлений дисгармонізацією відносин учасників конфлікту, включає також ієрархічну схематичну структуру, що дозволяє проаналізувати характер конфліктної мовленнєвої взаємодії в динаміці, на послідовних стадіях, або фазах, розгортання конфліктної комунікації. Етапи розгортання конфліктного дискурсу мають нелінійний характер і складаються з п'яти загально визнаних етапів, або фаз, з варіативним характером їх перебігу (Черненко, 2008; Thomas, 1990; Rubin, 1981). Це фаза латентного конфлікту, або передконфліктний етап, – фаза потенційного конфлікту, інцидент як безпосередній початок конфліктних мовленнєвих дій, коли на перший план виходить об'єкт конфлікту, ескалація як фаза розгортання конфліктної мовленнєвої взаємодії, кульмінація – зрілість, або пік конфлікту, усвідомлення комунікантами потреби в розв'язанні конфлікту, а також фаза завершення конфлікту як кінцевий етап, припинення конфліктних комунікативних дій з позитивними чи негативними наслідками, за допомогою врегулювання, усунення, розв'язання або затухання конфліктної ситуації, визначається більшістю дослідників як його обов'язковий складник; це розв'язка, яка може містити як продуктивні так і контрпродуктивні наслідки, а також включає в себе такі складники: а) компонент здійснення активних вербальних / невербальних дій учасників конфлікту, б) компонент фіксації результатів / наслідків конфлікту Анципов; Гіршина; Кармин; Фадеєва; Фролова; Черненко; Юшковець). Реалізація завершення конфліктної мовленнєвої взаємодії залежить від типу ситуації, що склалася в результаті конфлікту, – погодження, роз'єднання або примирення мовців. Прагматичний складник завершальної фази конфліктного дискурсу характеризується: а) іллокутивною метою як сукупністю комунікативних інтенцій мовців та перлокутивним ефектом як результатом / наслідком конфліктної мовленнєвої взаємодії персонажів. Реалізація прагматичних цілей учасників конфлікту досягається за допомогою комунікативних стратегій і тактик, які можуть зазнавати змін на різних етапах конфліктної мовленнєвої взаємодії залежно від динаміки розгортання конфліктного дискурсу.

Необхідність розкриття та аналізу основних комунікативно-прагматичних типів завершення конфліктного дискурсу, а також дослідження основних конверсаційних стратегій і тактик, які застосовують мовці для реалізації певних комунікативних інтенцій зумовила **актуальність** цієї статті.

На основі аналізу емпіричного матеріалу нам вдалося визначити типи завершення конфліктного дискурсу за ситуативною ознакою, тобто за типом ситуації, що склалася наприкінці конфліктної мовленнєвої взаємодії, в основі якої лежить тип комунікативної мети мовців – гармонізація, дисгармонізація або псевдогармонізація стосунків комунікантів. Це примирення, роз'єднання і погодження комунікантів, а також підтипи, що належать до вищезазначених типів ситуацій. Конфлікт за типом “примирення” (за кількісними підрахунками проаналізованого фактичного матеріалу становить 9 % від загальної кількості прикладів завершального конфліктного дискурсу) завершується:

– “розв'язанням конфлікту” – вирішення проблеми, що розділяє співрозмовників, і на основі цього повна або часткова гармонізація їх відносин;

– “залагодженням” – один з комунікантів за допомогою м'яких тактик впливу на співрозмовника залагоджує конфлікт, щоб не допустити його подальшої ескалації.

Конфлікт за типом “погодження”, або “conflict settlement” за термінологією Дж. Рубіна (Гришина, 2003, с. 205), становить 37 % від загальної кількості прикладів завершального конфліктного дискурсу і завершується:

– “урегулюванням конфлікту”, або медіацією, – в усуненні протиріч між опонентами бере участь третя сторона, як за згоди учасників конфлікту, так і без їхньої згоди;

– “пригашення конфлікту” – проміжний варіант між “затуханням” і “залагодженням”, спостерігається видимість мирного, позитивного розв’язання конфлікту, але частково напруженість відносин лишається.

Конфлікт за типом “роз’єднання” становить 54 % від загальної кількості прикладів завершального конфліктного дискурсу та може завершуватися:

– “насиллям” – коли конфлікт завершується фізичним насиллям або вербальною агресією;

– “затуханням конфлікту” – це тимчасове припинення протидії при збереженні основних ознак конфлікту: суперечностей та напружених відносин; конфлікт переходить з “явної” форми у “приховану”;

– “переростанням у другий конфлікт” – у відносинах сторін виникає нова суперечність або спалахує стара, при цьому зміна об’єкта конфлікту може і не відбутися.

Розглянемо приклад комунікативно-прагматичного типу завершення конфліктної мовленнєвої взаємодії за типом “роз’єднання” комунікантів:

...Sue Ann stared at her mother, horrified. The ashes from Donna Jo’s cigarette were falling all over Elizabeth. She grabbed the baby away from her.

Before Donna Jo could say anything, Ralph appeared in the doorway, angrily pulling on his clothes, heading for the front door. “Ralph, where you goin’?” Donna Jo shouted.

Ralph didn’t bother to look at her or stop. “Out!” he shouted.

“Don’t bother!” Sue Ann heard herself yell. “Elizabeth and me are leaving!”

She held on to Elizabeth and marched down the hall to their room. She slammed the door shut and stopped (Steel, 1999, с. 68).

Конфлікт між Сью Енн та її мамою ґрунтується на недовірі до доньки, але Сью Енн уважає, що сама має право вирішувати, який догляд для її дитини є добрим, а який поганим. Конфлікт завершується деструктивно, демонстрацією протесту й незгоди з діями матері, вираженими вербально *Don’t bother!, Elizabeth and me are leaving!* і підкріплені невербальними кінесичними засобами комунікації *She slammed the door*. Відбувається “затухання” або “пригашення” конфлікту, конфлікт завершено, але проблему не розв’язано, залишаються суперечності та напруга між учасниками конфлікту.

Отже, завершення конфліктної мовленнєвої взаємодії може реалізовуватися в трьох основних напрямках залежно від ситуації, що склалася в результаті конфлікту – примирення, роз’єднання або погодження комунікантів. Примирення учасників конфлікту досягається через залагодження або розв’язання конфліктної ситуації і має на меті гармонізацію стосунків учасників конфлікту. Комунікативно-прагматичний тип “роз’єднання” реалізується через такі форми соціального контексту як переростання в інший конфлікт, насилля або затухання, з іллокутивною метою дисгармонізації стосунків мовців. Іллокутивна мета псевдогармонізації відбувається в ситуації погодження стосунків учасників конфлікту через врегулювання чи пригашення конфліктної мовленнєвої взаємодії заради збереження видимості залагодження конфлікту. Важливу роль відіграє при цьому вибір мовленнєвих стратегій і тактик, що ними послуговуються комуніканти у вищезазначених типах завершення конфліктного дискурсу.

За П. В. Зернецьким, комунікативно-конверсаційна стратегія визначається як сукупність певних мовленнєвих дій, спрямованих на досягнення комунікативної мети, певним чином творчу реалізацію мовцем плану побудови своєї мовленнєвої поведінки що має на меті досягнення глобальної прагматичної мети спілкування (1992, с. 40), а тактика – як гнучке використання мовцем наявних у нього вербальних та невербальних умінь побудови мовленнєвого ходу відповідно до плану реалізації мовленнєвих дій з метою досягнення іллокутивної мети в спілкуванні, яке обмежене певними рамками мовленнєвої взаємодії залежно від ситуативного контексту, що включає вербальні та невербальні реакції на свій мовленнєвий хід (1992, с. 38).

У кожному з установлених комунікативно-прагматичних типів завершення конфліктного дискурсу комуніканти послуговуються *конверсаційними стратегіями* як певними когнітивними процесами, через які мовець співвідносить свої ілюктивні цілі з їх мовним вираженням, а також *тактиками*, які є конкретним мовленнєвим утіленням стратегії. Відповідно до комунікативної ситуації орієнтованості на себе, що передбачає застосування конфронтаційних конверсаційних стратегій, або орієнтованості на інших, де визначальним чинником є кооперативність, виділяють такі конверсаційні стратегії, як суперництво, співробітництво, компроміс, пристосування, поступка (Thomas, 1990, с. 102), які на фінальному етапі розгортання конфліктного дискурсу ми розглядаємо як стратегії виходу з конфлікту. При цьому *суперництво*, є конкурентною стратегією та полягає в нав'язуванні протилежній стороні вигідного для себе рішення і відповідно контрпродуктивного вирішення конфліктної мовленнєвої ситуації. *Співробітництво* передбачає пошук такого рішення, яке б задовольняло обидві сторони і є проблемно-вирішуючою або продуктивною стратегією. *Компроміс* розглядається як бажання опонентів завершити конфлікт частковими поступками, які мінімізують втрати сторін. Компроміс також належить до одного зі способів конструктивного або продуктивного розв'язання конфлікту. Залежно від кількісних та якісних характеристик поступок, здійснених кожним з учасників конфлікту, компроміс може бути симетричним або асиметричним (Анцупов, 1999, с. 478). *Поступка* визначається як примусова або добровільна відмова від боротьби чи повна відмова від своїх позицій. Стратегія *уникнення* належить до різновиду конверсаційної стратегії поступки, яка є спробою учасників конфліктної мовленнєвої взаємодії вийти з конфлікту з мінімальними втратами. Зазначена стратегія реалізується, як правило, за допомогою невербальних комунікативних дій, а також у результаті невдалих спроб реалізації своїх інтенцій за допомогою інших конверсаційних стратегій.

Реалізація стратегічних задумів учасників конфліктної комунікації відбувається за допомогою певних мовленнєвих тактик, які відображені безпосередньо в мовленнєвих ходах комунікантів. Приміром, конверсаційна *стратегія суперництва* реалізується через тактики фізичного насилля, психологічного насилля (образи, грубість, приниження, диктат та ін.), демонстративних дій, іронії та фіксації своєї позиції; *стратегії співробітництва та компромісу* втілюються за допомогою тактик виправдання, вибачення, демонстрації вини, самозвинувачення, схвалення дій мовця, фіксації позиції, доброзичливості, пошуку компромісу, пояснення та переконання; *стратегії пристосування й поступки* реалізуються мовцем за допомогою тактик виправдання, вибачення, відмови, поступки, самооборони, обіцянки, психологічного насилля (маніпуляції, образи) та ін. Проілюструємо сказане на прикладі:

Bob Jonas sat down behind his desk and folded his hands atop the empty blotter. "You are on probation, Miss Stuart," he said matter-of-factly. "Another mistake like this one, and you're out."

Shelby jumped up. "You can't do this for me!" she snapped. *"I handle every million-selling author you have –"*

"The ones I still have, don't you mean?" he asked pleasantly. "Believe me, Miss Stuart, if it wasn't for people like Maria Martin and Valerie St John, you wouldn't be getting this second chance. But they're valuable authors, and I can't afford to take the chance of them leaving with you. So I'm telling you this instead: *be thankful you still have your job. Mess it up one more time – lose Maria Martin or Valerie St John, or anyone else, and you're gone.*" He pushed the bestseller list off the desk into the wastebasket with a contemptuous finger. *"Good day, Miss Stuart."* (Cronin, 1979, с. 59).

Цей приклад ілюструє реалізацію конверсаційної стратегії суперництва за допомогою тактик психологічного насилля, зокрема погрози: *Another mistake like this one, and you're out* переконання *be thankful you still have your job. Mess it up one more time – lose Maria Martin or Valerie St John, or anyone else, and you're gone*, демонстративних дій: *Good day, Miss Stuart*, підсилених невербальним кінетичним показником *folded his hands atop the empty blotter*. Боб Джонас

намагається розв'язати конфлікт з позицій власного авторитету та влади, незважаючи на спроби Шелбі досягнути продуктивного розв'язання конфліктної ситуації через реалізацію конверсаційної стратегії пристосування, демонструючи тактики виправдання та маніпуляції суспільною думкою про неї, як цінного співробітника *I handle every million-selling author you have*. Дискурсивний етап завершення конфліктної мовленнєвої взаємодії характеризується також порушенням Принципу співробітництва П. Грайса, зокрема Максими кількості через повторення однотипної інформації *You are on probation, Miss Stuart," he said matter-of-factly. "Another mistake like this one, and you're out."*

Процес конфліктного спілкування передбачає участь як мінімум двох комунікантів, отже, незважаючи на результат конфліктної взаємодії, що засвідчує реалізацію певної конверсаційної стратегії застосування різноманітних тактик у динаміці розгортання конфліктного дискурсу різняться залежно від ілюкутивної мети кожного з учасників конфлікту. Наведемо такий приклад:

Isabel fought for control and lost.

"It's not my mother that's the problem, David. It's you," she hissed. "And, by the way, I haven't heard from you for over two weeks, and while I can certainly spend the rest of my life without ever needing to set eyes on you again, your daughters, uncountably, don't feel the same way. They love you and miss you. And you can't even be bothered to ring..."

"I've been busy setting up the new business. I had to go to Germany. I'm just back. You know how it is," he protested.

"Oh, I know. What's her name? Heidi? Bettina?"

"Jesus!" David said in exasperation. "You always shift the conversation around to that, don't you?"

"And why do you think that is, David? I know exactly what you're like when there's something, or someone, new on the horizon. I know the signs. And no new business ever keeps you that enthralled" (Kelly, 1988, p. 172).

Тоді як Ізабель застосовує конверсаційну стратегію суперництва через маніпулятивні (*They love you and miss you. And you can't even be bothered to ring*) та конфронтаційні тактики (*Oh, I know. What's her name? Heidi? Bettina?, I know exactly what you're like, I know the signs*), Девід намагається залагодити конфлікт, застосовуючи стратегію компромісу через тактики виправдання втілені в таких мовленнєвих ходах: *I had to go to Germany, I'm just back. You know how it is*. Однак перемагає стратегія суперництва і конфлікт завершується за комунікативно-прагматичним типом "загукання".

Конверсаційна стратегія уникнення може бути проілюстрована за допомогою прикладу завершальної фази конфліктного дискурсу, конфлікту між чоловіком, який прагне відновити стосунки, і жінкою, яка не хоче цих стосунків через те, що він покинув її багато років тому:

She couldn't talk any longer. Spinning, hurrying across the long expanse of clipped grass to the front door, she fumbled for her key. In only seconds he caught up with her. But she gave him no time to say good night or to question her about the cryptic verdict of her words.

"It's all right," she said and opened the door only enough to pass the slender frame of her body through its portal. "I'll call you soon."

The door shut with solemn finality (Shaw, p. 196).

У цьому прикладі продемонстровано застосування мовцем конверсаційної стратегії уникнення, якою завершується конфлікт. При цьому жінка послуговується тактиками демонстративних дій: *she said and opened the door only enough to pass the slender frame of her body through its portal*, обіцянки: *I'll call you soon*. Невербальний кінесичний показник *The door shut with solemn finality* слугує підсилювальним елементом для розкриття семантики конфлікту та ілюструє завершення конфлікту за типом "роз'єднання".

Реалізація прагматичної інтенції нанесення моральної шкоди мовцю відбувається, зокрема, через стратегію суперництва і відповідно тактик психологічного насилля, приниження,

диктат, тощо. У випадку асиметричних соціальних ролей та відносин відбувається демонстрація однією з конфліктуючих сторін стратегії уникнення та пристосування, що демонструє такий приклад:

... "You've upset your mother terribly," he said in a voice filled with accusation, denying any part he may have played in the upset. "I don't want you to say anything to Noelle. You're going away. That's all she needs to know. You'll be back in six months. I'll take you to the convent myself tomorrow morning. Pack your bags, Maribeth." The tone of his voice told her he meant business, and she felt her blood run cold.

"What'll I tell Noelle?" Maribeth could hardly squeeze the words out. She was breathless with the grief of leaving her little sister.

"Tell her you're going away to school. Tell her anything but the truth. She's too young to know about this." Maribeth nodded, numb finally, too grief-stricken even to answer (Lee, 2007, с. 78).

Завершальна фаза конфліктного дискурсу демонструє асиметричні соціальні ролі "батько та донька", де авторитарне владне рішення демонструє батько, який вирішив відправити вагітну доньку народжувати в монастир, щоб дитину віддали на всиновлення. Він використовує тактику фіксації своєї позиції, вживає констативи, короткі стверджувальні речення *You'll be back in six months. I'll take you to the convent myself tomorrow morning*, ін'юнктив *Pack your bags, Maribeth*. Невербальний проксемічний компонент комунікації *The tone of his voice told her he meant business* вказує на його холодне ставлення до доньки а також засвідчує її емоційний стан *and she felt her blood run cold, Maribeth could hardly squeeze the words out*. Дівчина не має сил боротися, у завершальній стадії конфлікту вона змушена прийняти стратегію пристосування до обставин, які вона не може змінити, застосовуючи тактики поступки, демонстрації покори, що здебільшого відбиваються в невербальних засобах комунікації *Maribeth nodded, numb finally, too grief-stricken even to answer*.

Беручи до уваги різноманітність застосовуваних комунікантами тактик, а також вплив різноманітних чинників на перебіг, розгортання та динаміку конфліктного дискурсу, серед яких виділяють психологічний, ситуативний, особистісний, гендерний, лінгвокультурний та інші екстралінгвальні чинники, тактики, що їх використовують мовці у процесі конфліктної мовленнєвої взаємодії можна згрупувати таким чином:

1) за ступенем ситуативного, психологічного та особистісного впливу – *жорсткі, м'які та нейтральні*;

2) за способом прагматичного впливу, інтенційного характеру – *прямі* (що використовуються відповідно до стратегій), *двозначні* (які застосовуються в різних типах конверсаційних стратегій, наприклад, сарказм, обман) та *приховані* (маніпулятивно-виправдовувальні, приховані образи) тощо.

Проілюструємо сказане на прикладі:

"No! Dogs breed diseases! And you all know perfectly well how delicate my health is!" She looked far from delicate just then, as she stood in the center of the room, a vision of exquisite fury.

"Perhaps if it lives in the kitchen...Perhaps then..." He looked hopefully at his wife, as she strode to the door and pulled it open.

"You always give in to her, Konstantin, don't you?"

"Darling, perhaps Grandmama would keep it at her house".

He looked hopefully at his mother and she smiled, secretly enjoying the storm. "I'd be quite willing to have him," the Countess offered.

"Very well," Konstantin felt he had found the perfect solution, but the door slammed with a resolute bang, and he knew he wouldn't see his wife again until the next morning (Lee, 2007, с. 35).

Конфліктна мовленнєва ситуація, що склалася, нараховує трьох учасників. Чоловік намагається реалізувати компромісну стратегію, застосовуючи при цьому м'які тактики особистісного впливу, робить паузу, використовує кільцевий повтор *Perhaps... Perhaps then*,

що демонструє його душевний та емоційний стан хвилювання та нерішучості. Графиня підкреслює своє іронічне ставлення до конфліктної ситуації: *"I'd be quite willing to have him," the Countess offered.*

Дружина намагається реалізувати конверсаційну стратегію суперництва, використовуючи маніпулятивну тактику впливу, але зрозумівши, що конфліктне питання буде вирішено третьою особою, демонструє свою незгоду за допомогою невербального кінесичного комунікативного компонента *the door slammed with a resolute bang.*

Таким чином, у конфліктному дискурсі, зокрема на його завершальному етапі, учасники конфлікту застосовують цілу низку конверсаційних стратегій і тактик, як продуктивних, так і контрпродуктивних, залежно від іллокутивної мети, яка може змінюватися в процесі розгортання конфліктної мовленнєвої взаємодії. На основі аналізу фактичного матеріалу вдалося встановити певні комунікативно-прагматичні типи завершення конфліктного дискурсу, а також сукупність дискурсивних стратегій і тактик, застосовуваних комунікантами на різних етапах конфліктного спілкування.

Міжособистісний конфлікт в англomовному дискурсі характеризується певними комунікативними інтенціями, що реалізуються через різні типи конверсаційних стратегій, зокрема стратегія суперництва втілюється за допомогою тактик фіксації своєї позиції, фізичного насилля та психологічного насилля (образи, погрози, грубість, приниження, диктат у міжособистісних стосунках, звинувачення, вимоги, докори); стратегія компромісу та співробітництва реалізується за допомогою тактик виправдання, вибачення, демонстрації вини, схвалення дій співрозмовника, переконання, пояснення; стратегія пристосування та уникнення реалізується за допомогою тактик відмови, поступки, обіцянки, демонстрації покори, психологічного насилля (образи, маніпуляції), вибачення, виправдання та ін.

Перспективою подальшого дослідження вважаємо аналіз гендерного складника в конфліктному дискурсі, моделювання лінгвоконцептуального простору завершальної фази конфліктної мовленнєвої взаємодії, а також дослідження інших етапів конфліктного дискурсу в ракурсі їх лінгвокультурної специфіки вияву в англomовному соціумі.

Література

- Анцупов, А. Я., Шипилов А. И. (1999). *Конфликтология*: учебн. для студ. высших уч. завед. Москва: Юнити.
- Гришина, Н. В. (2003). *Психология конфликта*. Санкт-Петербург: Питер.
- Дейк, Т. А. ван, Кинч, В. (1988). Стратегии понимания связного текста. *Новое в зарубежной лингвистике*. Вып. 23. Когнитивные аспекты языка. (с. 180-205). Москва.
- Жельвис, В. И. (1995). Некоторые эмоциогенные особенности инвективного общения. *Язык и общение*. (с. 161-169). Волгоград: Перемена.
- Зернецкий, П. В. (1992). *Речевое общение на английском языке*. Киев: Лыбидь.
- Кармин, А. С., Аллахвердова, О. В. (1999). *Конфликтология*: учебн. для студ. высших уч. завед. Санкт-Петербург: Лань.
- Климинская, С. Л. (2010). *Лингвостилистические средства реализации стратегий и тактик убеждения в аргументативном дискурсе* (Автореф. дисс. канд. филол. наук). Москва.
- Лавріненко, І. М. (2011). *Стратегії і тактики зміни комунікативних ролей у сучасному англomовному кінодискурсі* (Автореф. дис. канд. филол. наук). Харків.
- Семенюк, А. А. (2007). *Гендерні та вікові особливості кооперативної мовленнєвої поведінки в сімейному дискурсі (на матеріалі сучасної англійської мови)* (Автореф. дис. канд. филол. наук). Донецьк.
- Сідак, О. О. (2009). Мовленнєві тактики дискурсивної стратегії руйнації іміджу публічної особи (на матеріалі англomовного газетного дискурсу). *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*, 48, 206-209.

- Славова, Л. Л. (2006). Комунікативні стратегії та тактики у сучасному масмедійному політичному дискурсі: зіставний аспект (на матеріалі українських та американських Інтернет-джерел). *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*, 27, 116-117.
- Фадеева, Е. В. (2000). *Стратегии и тактики конфликтного дискурса (на материале совр. англ. яз.)* (Автореф. дис. канд. філол. наук). Київ.
- Фролова, И. Е. (2003). Системные основания определения конфликтного дискурса. *Вісник Харківськ. нац. ун-ту ім В. Н. Каразіна*, 609, 114-119.
- Черненко, О. В. (2008). *Лінгвокогнітивні та прагматичні особливості дискурсивного втілення завершальної фази конфліктної взаємодії (на матеріалі англомовної прози ХХ століття)* (Дис. канд. філол. наук). Київ.
- Юшковець, І. А. (2008). *Комунікативні стратегії і тактики в політичному дискурсі канцлерів ФРН (на матеріалі урядових заяв і політичних виступів)* (Автореф. дис. канд. філол. наук).
- Gamble, T. K., Gamble, M. (1987). *Communication works. New Second edition*. New York: Random House.
- Gruber, H. (1996). *Streitgespräche, Zur Pragmatik einer Diskursform*. Opladen.
- Thomas, K. W., Kilmann, R. H. (1990). Thomas-Kilmann conflict mode instrument. XICOM.
- Rubin, R. (1981). Ideal Traits and Terms of Address for Male and Female College Professors. *Journal of Personality And Social Psychology*, 41, 964-974.

Джерела ілюстративного матеріалу

- Clary, S. A. (1988). *The Duchess and the Devil*. New York: Zebra Books.
- Cronin, A. J. (1979). *Hatter's Castle*. Moscow: Foreign languages publishing house.
- Kelly, C. (1988). *She's the One*. London: Headline.
- Lee, J. (2007). *I Want to Keep my Baby*. New York: A Signet book.
- Steel, D. (1994). *The Gift*. New York: A Dell book.

ФОНЕТИЧЕСКАЯ ИНТЕРФЕРЕНЦИЯ В НЕМЕЦКОЙ РЕЧИ НОСИТЕЛЕЙ АЗЕРБАЙДЖАНСКОГО ЯЗЫКА

Адъшева С. А.

a-yshag@rambler.ru

Азербайджанский университет языков

Дата надходження 19.12.2018. Рекомендовано до друку 27.02.2019.

Стаття присвячена дослідженню німецько-азербайджанських інтерференційних явищ в галузі фонологічних систем порівнюваних мов. Підкреслено, що інтерференція рідної і нерідної мов породжує досить складне мовне явище, яке вимагає особливої уваги дослідників. Автором відзначено, що проблема інтерференції виявляється в ділянках вокалізму і консонантизму рідної і нерідної мов. Зіставне вивчення інтерферон даних порівнюваних мов не лише дозволяє пояснити причину виникнення фонетичних помилок, але й забезпечує учнів знаннями, необхідними для ефективного подолання таких помилок.

Ключові слова: склад, звукова система, синтагматика, консонантизм, вокалізм, просодія, сприйняття мовлення, мова, фонетика, фонологія, артикуляційна база, інтерференція, фонетичні помилки.

The article deals with the investigation of german-azerbaijani interference phenomenon in the phonological systems of the compared languages. It is mentioned in the article, that interference which is observed in native languages and non-native languages creates a very complicated phenomenon, and it demands a special attention of the investigator. The author notes, that interference shows itself in the vowel system and consonant system of native and non-native languages. The comparative study of interference phenomenon on the materials of the compared languages shows not only the causes of the appearance of honetic errors, but also supplies language learners with necessary knowledge to correct the given errors profitably.

Key words: syllable, sound system, syntagmatics, prosody, consonantism, vocalism, speech perception model, language, phonetics, phonology, articulation base, interference, phonetic errors.

Изучение явлений фонетической интерференции в аспекте современной лингвистики обусловлено необходимостью всестороннего изучения языковых связей. Основой любого устного речевого взаимодействия выступает актуализация звуковой системы конкретного языка. Фонетический строй представляет собой форму существования системы естественного языка, которая дает возможность функционирования языка в человеческом коллективе. По определению Ч. С. Тулеева, “фонетика как материальная экспликация языковой системы обеспечивает принадлежность человеческого языка к высшей форме семиотической системы, причем системы открытого характера, поддающейся влиянию, воздействию со стороны других семиотических систем” (2010, с. 3). Называя человеческую речь “континуумом акустически неоднородных звуков”, Ф. Я. Вейсялли (2009) отмечает, что “игнорирование материальной стороны языка приводит к неизбежному реляционному объяснению функций языковых элементов, что само по себе атомистично, так как нет отношений вне определенных физических субстратов” (с. 10).

Безусловно, овладение произносительной нормой любого языка, родного или иностранного, должно начинаться с постановки правильного произношения. А важность произносительных навыков для осуществления успешного общения не вызывает сомнения. По мнению Е. И. Пассова (1991), при обучении иноязычному произношению необходимо учесть следующие положения: 1) произносительные характеристики речи (нарушение произносительных норм препятствует общению); 2) произносительная сторона речевой деятельности характеризуется своими параметрами: акустическим, моторным и смысловоразличительным.

Следует отметить, что развитие языковых контактов, связанное с общим процессом глобализации, обуславливает появление новых форм функционирования, а также механизмов взаимодействия немецкого языка с азербайджанским языком. Проблема языковых контактов относится к широко разрабатываемым общелингвистическим проблемам. По мнению Ф. Я. Вейсялли, “при любом контакте языков ... обнаруживаются сходные и отличительные черты, последние известные в литературе под названием “контрасты” (2009, с. 296). В условиях тесного контакта немецкого языка с азербайджанским языком сегодня в лингвистической науке возрастает роль сопоставительно-лингвистических исследований. Именно в русле сопоставительного исследования становится возможной задача осуществления сравнения и сопоставления разноразличных языков для выработки практических рекомендаций лингводидактического характера по обучению немецкому языку с учетом родного языка обучаемого, в одной стороны, и по развитию стратегий восприятия акцентной речи на слух, с другой.

Овладение произносительными навыками неродного языка формирует фонетический компонент иноязычной речевой компетенции. При освоении иноязычного произношения учащиеся всегда воспринимают звучание чужой речи сквозь призму фонетической системы родного языка. Л. В. Щерба (1958) подчеркивал, что при восприятии чужих звуков слушающий может слышать не всё, что произносится, а воспроизводить не произнесенные звуки, а то, что он ожидал услышать в силу сложившихся навыков артикуляции родного языка.

Исходя из подобных рассуждений, Н. С. Трубецкой рассматривал фонологическую систему языка, “как сито, через которое просеивается все сказанное” (1960, с. 59). При этом, по словам А. А. Реформатского, основной задачей является преодоление влияния фонологической системы родного языка: “главная трудность при обучении произношению чужого языка – не овладение чужим, а борьба со своим. Для овладения чужим надо, прежде всего, оттолкнуться от своего” (1970, с. 508). В иноязычной речи наш слух выплавливает, прежде всего, то, что имеется в нашем родном языке. Звуки, которых отсутствуют в фонологической системе родного языка, мы стараемся сравнить с более или менее похожими звуками. Фонологический слух влияет и на то, как воспринимаются звуки неродного языка, и на то, как они артикулируются.

По мнению многих лингвистов, при освоении иноязычного произношения взаимосвязанные процессы слушания и говорения находятся под влиянием родного языка учащихся. Неизбежность такого взаимодействия, наличие как благоприятного влияния уже имеющегося опыта в пользовании родным языком, так и тормозящего воздействия слухопроизносительных навыков родного языка отмечается многими лингвистами. Так, академик Л. В. Щерба писал, что “... вновь усваиваемый язык претерпевает то или иное влияние первого языка”, так как “изучаемый язык воспринимается в рамках и категориях родного” (1958, с. 6–7).

В отличие от азербайджанского языка, признак долготы и краткости является дифференциальным для системы гласных фонем немецкого языка. Например, /e:/ и /ɛ/ в словах /ve:zən/ и /vesən/. Носители азербайджанского языка делают ошибки при произношении немецких гласных, потому что их языковое восприятие не замечает долготы немецких гласных, и этот признак получает у них неверную фонологическую интерпретацию. Противопоставление долготы / краткость в немецком языке является фонологическим признаком гласных фонем. Замена в слове долгого гласного кратким недопустима, так как ведет к изменению или искажению слова.

Чуждый азербайджанскому консонантизму звук, как немецкий [pf], не переносится на азербайджанскую “почву”. Перенос позиционных закономерностей родного языка на изучаемый обычно обуславливает наиболее яркие черты фонетической интерференции. А согласный звук /t/ азербайджанцы, обучающиеся немецкому произношению, произносят как сочетания двух согласных. В речи азербайджанцев согласный звук /R/ звучит как

переднеязычний раскатистый согласный. В конце слов немецкие звонкие согласные звуки не подвергаются оглушению, что является грубым нарушением немецкой произносительной нормы. Так как по произносительной норме современного немецкого языка звонкие согласные в ауслауте не допустимы. Подобное произношение, в первую очередь, обусловлено произносительной нормой азербайджанского языка.

Следует отметить, что в процессе обучения неродному языку трудности представляют не только реализации фонем, отсутствующих в фонологической системе родного языка, но и те сочетания, которые не характерны родному языку. Например, носители азербайджанского языка при обучении немецкому языку, разлагают немецкие дифтонги /ae/, /ɔø/, /ao/ на составляющие и реализуют их, как правило, как сочетание “/a/, /ɔ/ + согласный /j/” или как “сочетание гласных /a/ + /o/”.

По определению Ф. Я. Вейсялли, “изучение фонологических моделей языка имеет большое значение для преподавания неродного языка, поскольку контрасты имеются не только в системах, но и в сочетательных свойствах фонем каждого из языков, которые подчинены в каждом языке своим закономерностям. Поэтому выявление контрастов, связанных с фонотактическим строением каждого из контактирующих языков, является очередной насущной задачей контрастивной фонологии” (2009, с. 286).

Рассмотрение основных типов слога-ритмической структуры немецких слов при их произнесении носителями азербайджанского языка, позволяет выделить некоторые отличия в сочетательных системах сравниваемых языков, вызывающие многообразные явления фонетической интерференции в их речи. Анализ языкового материала позволяет установить, что основные черты типологического характера слога в немецком языке отличаются от характеристик слога в азербайджанском языке: тяжелые консонантные сочетания в начале и конце слога, наличие преимущественно закрытого типа слога и возможность сонанта выступать в качестве слогового ядра находятся под запретом в звуковой системе родного языка азербайджаноязычных билингвов. Например, трехчленное сочетание согласных фонем в пределах одного слога или морфемы в азербайджанском языке не допустимо, в то же время оно является характерным для синтагматической организации слога в немецком языке. Поэтому носители азербайджанского языка при обучении немецкому произношению сталкиваются с огромными трудностями в реализации таких немецких сочетаний, как /mpfst/ и /Rtstl/ в словах /kämpfst/ /ärztlich/ /ernst/.

В немецком языке в сочетании согласных фонем нет ограничений. Однако в начальной позиции слова (анлауте) двучленные консонантные сочетания мало встречаются. В подобных сочетаниях второй член сочетания в основном выступают сонанты /l/, /r/. Например: /Blatt/, /Bruder/, /Björling/, /plage/, /pneumatisch/, /prüfen/, /trinken/, /Glaube/, /pflegen/. В конечной позиции слова эти сочетания выступают как двуморфемные, например, /Abt/, /treibt/, /Ast/, /manch/, /Mensch/, /Dank/, /singt/. В немецком языке в начале слова трехконсонантные сочетания встречаются, например: /Splitter/, /sprechen/, /streiten/, а в конце слова трехконсонантные сочетания часто встречаются, например: /Obst/, /piepst/, /pumpt/, /milcht/, /horcht/, /klopfst/. В азербайджанском языке скопление согласных в пределах одного слога нехарактерно. Лишь в заимствованных словах можно встретить слоги по модели /C+C+Г/ или /C+C+C+Г/.

Следует отметить, что подобные консонантные сочетания не характерны для синтагматики азербайджанского языка и, естественно, они вызывают определенные произносительные отклонения. Носители азербайджанского языка при обучении немецкому произношению вставляют в интерконсонантные положения в дву-, трехконсонантных сочетаниях вокалический элемент, точнее, вокалоид, так как в их родном языке скопление согласных звуков в одном слоге не допустимо, например: /bRɛmzəl/, /ʃnɛl/ и т. д. В немецком языке сочетания согласных реализуется с так называемым вокалоидом, например: /biremz/, /firizo:/, /ʃnɛl/ и т. д.

В современном немецком языке звонкие ненапряженные представлены своими полнозвонкими вариантами только в позиции между гласными или между сонантом и гласным, например, произношение [b] в словах “aber” (*amma*), “im Buch” (*kitabda*).

Кроме того, отклонение в речи азербайджанцев наблюдается не только на сегментном уровне, оно встречается и на просодическом уровне, т. е. азербайджанцы, при произношении немецких слов обычно склонны переносить ударение на последний слог слова, так как в их родном языке оно фиксируется на последнем слоге. Этот случай можно объяснить намерением говорящих приспособить просодическую модель слов немецкого языка к просодической модели азербайджанского языка, например: /tu: t ə/. Иногда носители азербайджанского языка, обучающиеся немецкой речи, переносят ударение на неударные префиксы, например: /feRIeɾə Rt/ вместо /feRIeɾəRt/ и т. д.

Кроме того, изменения акустической характеристики немецкого слова могут быть вызваны также производными от слоговой системы различиями в акцентно-ритмической системе сравниваемых языков: 1) в отличие от азербайджанского языка, где ударение носит слабоцентрализующий характер, немецкий – это язык ярко выраженного акцентного типа, имеющий градации по степени выделенности; 2) в противоположность немецкому тактосчитающему ритму, в речи носителей азербайджанского языка прослеживается тенденция к слогосчитающему типу ритмической организации, что проявляется в малой компрессии и вариативности длительности безударных слогов.

Изучение фонетической интерференции при контактировании разносистемных языков позволяет предсказать зоны появления интерференции, исходя из теоретических представлений о механизме фонетической интерференции как результата взаимодействия фонетических навыков. Фонетические нарушения отражают языковую компетенцию, развитую в процессе овладения несколькими языками. Особенности звуковой системы неродного языка в данный момент могут также провоцировать появление фонетических погрешностей.

Таким образом, стоит добавить, что высокий уровень фонетической интерференции даже при грамматической и лексической грамотности высказывания может привести к различным искажениям, а в отдельных случаях психологически свести общение к нулю. При изучении иностранного языка нельзя полностью исключать использование родного языка на занятиях. Необходимо обращать внимание учащихся на различие между звуками, которые на первый взгляд кажутся похожими, а также на другие особенности языка: особенности расстановки ударений и другие.

Литература

- Тулеева, Ч. С. (2010). *Типологические черты фонетико-фонологических систем немецкого и кыргызского языков* (Автореф. дисс. д-ра филол. наук). Алматы.
- Вейялли, Ф.Я. (2009). Еще раз о минимальной единице членения речевого потока. *Seçilmiş əsərlər*, I c. (с. 10–20). Баку: Мутарджим.
- Пассов, Е. И. (1991). *Коммуникативный метод обучения иноязычному говорению*. 2-е изд., испр. Москва.
- Вейялли, Ф. Я. (2009). Билингвизм и проблемы контрастивной фонологии. *Seçilmiş əsərlər*, I c. (с. 296–297). Баку: Мутарджим.
- Щерба, Л. В. (1958). *Избранные работы по языкознанию и фонетике*. Т. 1. Ленинград.
- Трубецкой, Н. С. (1960). *Основы фонологии*. Москва.
- Реформатский, А. А. (1970). Фонология на службе обучения произношению неродного языка. *Из истории отечественной фонологии: Очерк; Хрестоматия*. (с. 506–515). Москва.
- Вейялли, Ф. Я. (2009). Задачи контрастивной фонологии в обучении неродному языку. *Seçilmiş əsərlər*, I c. (с. 286–287). Баку: Мутарджим.

ПРОБЛЕМЫ, СВЯЗАННЫЕ СО СТИЛИСТИЧЕСКИМИ СИНОНИМАМИ В ХУДОЖЕСТВЕННОМ ПЕРЕВОДЕ

Гусейнова Н. И.

a-yshar@rambler.ru

Азербайджанский университет языков (Азербайджан, Баку)

Дата надходження 19.12.2018. Рекомендовано до друку 27.02.2019.

У статті відзначено, що художній переклад за своєю складністю та особливостями відрізняється від інших різновидів перекладу. Художній переклад поєднує деякі риси інших різновидів перекладу. Саме за допомогою художнього перекладу зразки національної літератури перекладено іноземними мовами, а зразки іноземної літератури – рідною мовою. У художньому перекладі перекладач виконує творчу роботу і збагачує мову новими словами і висловами. Процес художнього перекладу – не легка справа, і однею з таких труднощів пов'язана з правильним використанням синонімічних рядів. У статті також вказано на розбіжності у класифікації синонімів у лінгвістичній літературі.

Ключові слова: художній переклад, синонімічний ряд, різновиди синонімів, стилістичні синоніми, лексика, лексичний, лексична категорія.

In the article, it is mentioned that, literary translation differs from other types of translation for its complexity and for its surroundings. Literary translation joins in itself most peculiarities of other types of translation, too. It is just the literary translation by the help of which, it is possible to translate national literature pieces into foreign languages, and the works in foreign languages into native language. In literary translation, the translator carries out a creative job and enriches the language with new words. In the article, it is also noted, that literary translation is not an easy job and one of the difficulties is connected with the matter of synonymic row. In the given article, it is also mentioned that there is a divergence of viewpoints in the classification of synonyms in linguistics.

Key words: literary translation, synonymic row, types of synonyms, stylistic synonyms, vocabulary, lexical, lexical category.

Известно, что художественный перевод по своей сложности и особенностям отличается от других видов перевода. Одновременно художественный перевод объединяет некоторые черты других видов перевода. Художественный перевод носит двусторонний характер. С помощью художественного перевода можно перевести образцы национальной литературы на иностранный язык, а образцы иностранной литературы – на родной язык. Каждое переведенное произведение показывает мастерство переводчика. Учитывая все уровни языка, переводчик выполняет творческую работу, и это, безусловно, обогащает язык новыми выражениями и словами. Понятно, что этот процесс является нелегким. Одна из таких трудностей связана с правильным употреблением синонимических рядов.

Синонимы, составляющие весомую часть лексики любого языка и являясь одним из основных классов слов, как лексические единицы сохраняют своеобразные признаки языка. Проблема синонима в лингвистике не нова и проблемы, связанные с синонимами, все время были в центре внимания лингвистов. В XVII – XVIII вв. впервые с проблемами синонимов всерьез стали заниматься французские ученые. Их работы послужили толчком в исследовании данного вопроса.

Некоторые лингвисты к синонимам, создающим семасиологические проблемы, относились по-разному и разделили их на лексические и грамматические, другие же ученые выделяли стилістические и лексические синонимы. Среди лексикологических синонимов выделяли также лексические и фразеологические синонимы. По стилістическим особенностям лексические

синонимы разделялись на идеографические и стилистические. Э. Рисель отмечает важность выборов слов для точного выражения мысли и подчеркивает в правильном отборе слов особую значимость синонимов. Придерживаясь этой точки зрения, Э. Рисель синонимические слова группирует следующим образом: общеязыковой и контекстуальные синонимы (*Gemeinsprachliche und kontextuale Synonyme*), полные и неполные (или обязательные и относительные синонимы) (*vollständige und unvollständige Synonyme*), последние исследователь распределяет на идеографические и стилистические (*idiografische und stilistische Synonyme*). Стилистические синонимы, считающиеся необходимыми для стилистики, по определению Э. Риселя, служат точному и конкретному выражению мысли. По Э. Риселю, они также усиливают эмоциональную силу воздействия языка, повышают экспрессивность выражений (Riesel, 1963).

Относительно классификации стилистических синонимических единиц существуют и другие мнения. С. Любнер и С. Ванк разделяют синонимы на две основные группы – полные и относительные синонимы. По С. Любнеру, полные синонимы, удаляясь от семантических вариантов и семантических различий, сливаются в единое целое, например: */Samstag-Sonnabend/* (*şənbə – воскресенье*), *Cousin-Vetter* (*əmioğlu – племянник*).

Относительные синонимы же, по мнению С. Любнера, – это разделение двух лексем на несколько семантических вариантов, например: */Karte-Eintrittskarte/*, */Karte-Postkarte/*, */Landkarte/*, */Kreditkarte/*, */Fahrkarte/*. С. Любнер, как и другие лингвисты, в синонимических рядах подчеркивает важность семантического соответствия и равнозначности (Lübner, 2003).

Е. Брекле (1972) однозначные, или эквивалентные, слова называет синонимами. По его определению синонимические варианты, как оттенки одного цвета, могут различаться между собой. Вслед за некоторыми лингвистами, Е. Брекле синонимы называет родственными словами и при их определении опирается на исследование Дудена (*Duden Synonymwörterbuch*).

Несмотря на то, что синонимы являются семантически близкими или сходными, нельзя их считать соответствующими для всех ситуаций употребления. Эффективность речевого воздействия прямо зависит от правильного выбора и употребления соответствующего варианта из синонимического ряда, например:

/schleichen/ – /schlurfen/ – /schreiten/ (*sürünmək – yavaş – yavaş yerimək – addımlamaq*);
/wandeln/ – /trotteln/ – /wandern/ (*gəzmək – fırlanmaq – gəzintiyə çıxmaq*);
/marschieren/ – /stapfen/ – /gehen/ (*addımlamaq – gəzmək – yerimək – addım atmaq*);
/huschen/ – /eilen/ – /hasten/ (*qaçmaq – cummaq – daban almaq – dabanına tüpürmək – əkilmək – götürülmək – sivişquluya dəm vermək*);
/laufen/ – /spurten/ – /sprinten/ (*qaçmaq – güllə kimi qaçmaq – ildırım sürət ilə qaçmaq – daban basa qar qaçmaq*);

/stürmen/ – /rennen/ – /sauen/ (*atılmaq – sıçramaq – hoppanmaq – vaz atmaq*);
/jagen/ – /rasen/ – /flitzen/ (*ovlamaq – seyd etmək – qovalamaq – rədd etmək – uzaqlaşdırmaq*) и т. д.

Как видно, эти примеры приведены из материалов двух языков. Однако ознакомление с немецко-азербайджанским словарем показывает, что эти слова в анализируемых языках выражают не одно, а сразу несколько значений. Если подобные слова, с одной стороны, показывают богатство языка, то, с другой стороны, требуют от переводчика высокого мастерства, чтобы точь в точь отобразить богатство переводимого языка.

Слова, входящие в синонимические ряды, обладают дополнительными, специфическими, функциональными, нормативно-стилистическими и экспрессивными значениями.

С. Абдуллаев (2013) рассматривает синонимы как способ передачи точности и лаконичности, селекции и взаимозаменяемости, а также эксперименты выражения и т. д. По мнению С. Абдуллаева, синонимичные слова, как средство отражения неточности и неадекватности, придают размытость значениям языковых единиц и доводят их значения или до максимума,

или же минимуму. Синонимы уточняют мысли, выводят за пределы нейтрального, усиливают представления об объекте и обеспечивают вариативное и разнообразное выражение мысли, сопоставляя лексико-семантические варианты, создают равновесие, смягчают разные позиции и отношения, отклоняют нежелательные моменты и детали.

Иногда даже самый богатый синонимический ряд не сможет удовлетворить требованиям переводчика. В подобных случаях переводчик опирается на искомое значение синонимического ряда, соответственно художественно-стилистическим условиям создает индивидуально-стилистические синонимы, например:

/Als Kürbeleiter, die Hand oben am Griff, dem einfachsten Zaumzeug, drehe ich mich beschwerlich die Treppe hinab; unten aber steigt mein Kübel auf, prächtig, prächtig; Kamele, niedrig am Boden hingelagert, steigen, sich schüttelnd unter dem Stock des Führers, nicht schöner auf. Durch die festgefrorene Gasse geht es in ebenmäßigem Trab; oft werde ich bis zur Höhe der ersten Stockwerke gehoben; niemals sinke ich bis zur Haustüre hinab. Und außergewöhnlich hoch schwebte ich vor dem Kellergewölbe des Händlers // (əlimlə onun tay qulpundan, ən sadə yüyənindən tutub pilləkənlə enirəm; aşağıda ləyənim şahə qalxır, gözəl, gözəldən də gözəl; yerdə uzanmış dəvələr köşəkçinin şallağı atında çırpınıb bu cür gözəl qalxmırlar. Buz bağlamış küçələrlə löhrəmləyib yolumuza davam edirik; tez-tez birinci mərtəbə hündürlüyündə şahə qalxırıq. Kömürçünün evinin qabağında göyü qalxıb cövlan edirəm).

В данном отрывке переводчик Ч. Курбанлы, пользуясь синонимическим рядом, одновременно создает и индивидуально-стилистические синонимы. Например, как мы знаем, в немецком языке слово */aufsteigen/* выражает следующие значения: 1) *qalxmaq* (подняться); *törətmək* (порождать); 2) *uçub qalxmaq* (взлетать, подняться). Однако переводчик переводит его как */şahə qalxmaq/*. *Der Führer* – 1) руководитель, главарь; 2) проводник, командир, начальник. Переводчик, кроме названных значений, употребляет его и в значении “*köməkçi*” (помощник). Переводчик глагол */schweben/* переводит как */cövlan etmək*. Однако глагол */schweben/* выражает и другие значения: 1) */asilmaq/*, */sallanmaq/* (висеть, повисать); 2) *süzmək* (havada) (париться в воздухе), */uçmaq/* (летать) и др. С помощью данных примеров становится ясно, что переводчик с целью сохранить колорит и дух оригинала не ограничился лексическими единицами и в итоге создал удачный перевод.

По словам Н. М. Шанского, “синонимия – источник и изменчивость стилистики”.

Из исследования становится ясно, что синонимы, как лексико-семантическая категория слов, обогащает и художественный язык. Синонимы, создавая семантические оттенки, усиливает воздействующую силу выражения и способствуют логической и эмоционально-экспрессивной окрашенности речи.

В лингвистической литературе проблема синонимии не нова. Синонимы составляют наиболее загадочную группу слов лексического уровня языка. Они и по своим денотатам, и по понятиям очень близки между собой и именно поэтому синонимы разделяются на два класса:

1) денотативные синонимы (разные слова, употребляемые для наименования одного и того же денотата), например: */ağ-bəyaz/*, */qırmızı-al.../*;

2) сигнификативные синонимы (разные слова, употребляемые для обозначения одного и того же понятия или же его разные семантические оттенки): */qara-əsmər-siyah-şəvə/*, */qəhvəyi-şabalıdı-kəhər/*. Общей семой для слов */şabalıdı/* и */kəhər/* является выражение темно-коричневого цвета, однако одно из этих слов обозначает цвет волоса человека, другое же называет цвет лошади.

Г. С. Щур (1974) синонимию называет синхронным явлением и атрибутом речи и рассматривает ее как функционально-инвариантными группы, т. е. как группы слов, обладающих общими особенностями или функционально близкими элементами. В отличие

от других лингвистов Г. С. Щур синонимический ряд отличает от семантического поля. По мнению Г. С. Щура, в языке существует такие группы элементов, которые носитель языка относит к синонимам. Слова, относящиеся к одной группе, обладают общими и взаимозаменяемыми особенностями. Подобные черты возникают от их функциональной общности. Признавая стабильность некоторых синонимических групп, автор подобную группу относит к диахронии. Отличая синонимическую группу от семантического поля, Г. С. Щур подчеркивает, что интерпретация синонимов как семантического поля не искусственна, но нельзя считать ее закономерной. И для синонимов, и для элементов указанного поля за основу принимается их общезначимость. Однако для синонимов характерны их функциональная общность и дифференциальные признаки, что позволяет их определить как функционально-инвариантные группы.

По мнению С. Абдуллаева (2013), появление новых синонимов, расширение смелого употребления раздвигает существующие семантико-прагматические границы слов-знаков. По С. Абдуллаеву, синонимы одновременно отражает как сильную, так и слабую стороны языка. Синонимы, скорее, обеспечивают различие, разнообразное и вариативное выражение мысли. Таким образом, синонимичность как проявление асимметрического дуализма является основным источником лингвистической энергии слова и в целом может быть объяснена как нечетные количественные множества.

Литература

- Abdullayev, S. (2013). *Qeyri-səlis dilçilik təcrübəsi*. Bakı.
- Brekle, E. H. (1972). *Semantik*. München, Wilhelm Fink.
- Löbner, S. (2003). *Semantik*. Berlin. New York: Verlag "Walter de Gruyter".
- Riesel, E. (1963). *Stilistik der Deutschen Sprache*. Moskau, Verlag "Hochschule".
- Щур, Г. С. (1974). *Теория поля в лингвистике*. Москва: Наука.
- Шанский, Н. М. (1989). *Стилистика русского языка*. Ленинград: Просвещение.

МЕТОДОЛОГІЯ АНАЛІЗУ ФОНЕМНОЇ СТРУКТУРИ СЛОВОФОРМ ГОТСЬКОЇ МОВИ

Парк С.

sieun0725@gmail.com

Київський національний лінгвістичний університет

Дата надходження 16.02.2019. Рекомендовано до друку 27.02.2019.

Статтю присвячено обґрунтуванню теоретичних засад дослідження моделей фонемної структури словоформ у готській мові. Для виявлення сполучуваності фонем використовувався метод дистрибутивного аналізу. Метод кількісного аналізу застосовано для визначення абсолютної частоти канонічних форм та абсолютної частоти фонем у словоформах. Для з'ясування функціонального навантаження фонем та класів фонем у різних позиціях (ініціальній, медіальній та фінальній) словоформ використовувався метод позиційного аналізу. Усі кількісні підрахунки, здійснені в нашому дослідженні, є вихідним матеріалом для статистичного аналізу.

Ключові слова: словоформа, фонема, структура, дистрибуція, сполучуваність, метод, абсолютна частота, функціональне навантаження, кількісний аналіз, статистичний аналіз.

The article aims at theoretical foundations in the research of the Gothic word-forms phonemic structure. To determine the combinability of phonemes the method of distributional analysis was used. The method of quantitative analysis was used to determine the absolute frequency of the canonic forms and the absolute frequency of phonemes in the word-forms. The method of positional analysis was used to reveal the functional load of phonemes and classes of phonemes in different positions (initial, medial and final). All quantitative calculations made in our study are the source for statistical analysis.

Key words: word-form, phoneme, structure, distribution, combinability, method, absolute frequency, functional load, quantitative analysis, statistical analysis.

Положення про те, що лексика є не просто множиною елементів, а впорядкованою множиною взаємозалежних і взаємозумовлених елементів, тобто систему (Уфимцева, 1962, с. 10), має бути підтверджено не лише граматичними і семантичними, але й фонологічними критеріями. “Дослідження системи фонем будь-якої мови включає в себе кілька аспектів, серед яких основними є: а) встановлення системи фонем; б) вивчення законів їх сполучуваності між собою, виявленні ролі кожної фонем у створенні одиниць вищих рівнів – морфем, слів; дослідження фонемної структури останніх; вивчення законів функціонування системи фонем у мовленні: місце і вага кожної фонем чи групи фонем у потоці мовлення, їх інформаційне навантаження” (Перебийніс, 1970, с. 3). **Актуальність дослідження** зумовлена загальною тенденцією сучасного порівняльно-історичного і типологічного мовознавства до пояснення фонемних, морфемних і лексичних відповідностей між мовами спільністю їхнього походження і загальними тенденціями розвитку мовних підсистем, у тому числі й фонологічної, закладених ще в період спільноіндоєвропейської мовної єдності. Недослідженість механізмів і шляхів формування фонемних оболонок значущих мовних одиниць підсилюється нагальною потребою встановлення в рамках кінемної теорії закономірностей і обмежень у комбінаториці фонем, а також і в міжфонемній синтагматиці первинних фонологічних одиниць при формуванні словоформ готської мови. **Об’єктом дослідження** є словоформи готської мови, зареєстровані в усіх готських манускриптах.

Огляд науково-теоретичної літератури з фонології виявив, що питання встановлення фонемних систем розробляються в мовознавстві з 30-х років ХХ ст. Найпоширенішими методами у встановленні фонемних інвентарів є метод мінімальних пар (Трубецкой, 1960;

Bloch, 1953), метод дистрибутивного аналізу (Блумфільд, 2002; Глison, 1959; Bloch, 1942, 1953; Harris, 1951) та операторний метод (Шаумян, 1962). Мовознавці здійснювали опис фонематичних систем мов у термінах диференційних ознак (Якобсон, 1962; Chomsky, 1991; Kenstowich, 1994; Ladefoged, 1982), кінем (Васько, 1997; Plotkin, 2008). Питання сполучуваності фонем у діахронії та на різних синхронних зрізах у морфемах і словах із застосуванням методів статистичного аналізу вивчалися у працях вітчизняних і зарубіжних лінгвістів (Васько, 1997, 2006, 2007; Гороть, 1984; Перебийніс, 1967, 1970; 2002, 2014; Плоткин, 1967; Слипченко, 1974; Субота, 2012; Joos, 1942; Kruisinga, 1943; Rauch, 2003; Sigurd, 1965; Trnka, 1968; Vennemann, 1988). **Метою статті** є представлення методології дослідження фонемної структури словоформ готської мови, а її **завданням** – дослідження того, як застосовувати методи для аналізу фонемної структури словоформ готської мови.

У нашому дослідженні для досягнення вірогідності висновків, які є результатом аналізу фонемної структури словоформ готської мови, генеральною сукупністю є корпус усіх словоформ, зареєстрованих у всіх готських манускриптах. Усі готські словоформи являють собою однорідний стосовно до досліджуваних одиниць масив матеріалу. Лінгвістична однорідність забезпечується: 1) хронологічними рамками створення текстів – переклад Біблії здійснювався в IV ст. н. е.; 2) жанровою обмеженістю (однорідністю) – усі тексти біблійні; до генеральної сукупності не залучалися словоформи готських рунічних написів та корпус словоформ кримсько-готської мови. З іншого боку, до нашої вибірки внесено словоформи Готського календаря та Купчих з Неаполя та Арецо. Хоча вказані тексти не належать до біблійних за змістом, лексика цих манускриптів є такою самою, як у Старому та Новому Заповітах і Коментарі до Євангелія від Іоанна.

Тексти готських писемних пам'яток, основним з яких є текст Готської Біблії (переклад з давньогрецької фрагментів чотирьох Євангелій і трьох глав книги Неемії) та Коментар до Євангелія від Іоанна, викликають певні труднощі в реконструкції мовної системи. Переклад Біблії, який здійснено в IV ст. н. е., приписують вестготському єпископу Вульфільі, який є творцем готського алфавіту. Всі мовознавці сходяться на тому, що оригінальні рукописні готські тексти IV століття не збереглися, а ті, які дійшли до нашого часу, є переписаними з оригінальних текстів у VI – VIII століттях. Стосовно часу написання окремих манускриптів, які збереглися і дійшли до нас, серед лінгвістів, які займаються вивченням готських рукописів, думки розходяться (Ebbinghaus, 2003; Friedrichsen, 1939; Jellinek, 1926; Marchand, 1973; Plotkin, 2008). Тому для аналізу фонемної структури словоформ готської мови, зареєстрованих у всіх готських манускриптах, насамперед необхідно встановити систему фонем і систему фонематичних опозицій на тому синхронному зрізі, коли ці тексти укладалися, тобто на IV ст. н. е. У зв'язку з тим, що готська писемна традиція перервалася у VIII ст. н. е., завдання нашого дослідження полягає в діахронічній вивідності системи фонем і системи фонематичних опозицій готської мови із спільногерманської.

Спільногерманська фонологічна система склалася в результаті дії і складного сплетіння факторів ще у спільноіндоевропейську епоху, а також тенденцій, які виникли після розпаду індоевропейської мовної єдності і стабілізації тих конститутивних ознак, які були покладені в основу спільногерманської мови (Мейє, 1938; Макаєв, 1962, с. 5; Bennett, 1980; Coetsem, 1990; Edgerton, 1962; Hirt, 1921; Jellinek, 1926; Lehmann, 1955a, 1955b; Moulton, 1954; Nielsen, 2002; Polomé, 1972; Rauch, 2003, р. 11–12; Udolph, 2002; Vennemann, 1983, 1988; Voyles, 1992).

У нашому дослідженні ми, як і більшість фонологів, які досліджують германські мови (Васько, 1997; Гороть, 1984; Парашук, 1989; Плоткин, 1967; Слипченко, 1974; Субота, 2012; Kruisinga, 1943; Trnka, 1968), виходимо з того, що фонемна будова значущих одиниць різних рівнів є не просто механічним об'єднанням приголосних і голосних фонем, а способом організації фонем, структурою, що має певні закономірності, обмеження і заборону на сполучуваність

фонем; довжину у фонемах (кількість фонем, що структурують мовні одиниці); розподіл фонем по різних позиціях в межах морфем, словоформ; здатність (валентність) фонем синтагматично об'єднуватися з іншими фонемами.

На думку Є. Куриловича (2000), “історично на формальний облік морфем могли впливати два фактори: 1) функціональні (семантичні) зміни, що спричинюють зміни основи деривації; 2) зміни фонетичної системи, що зумовлюють появу нових структурних законів” (с. 83). У процесі розпаду спільногерманської мовної єдності, окремі групи мов, у тому числі й давньосхідногерманська, до якої належить і готська мова, успадковували тією чи іншою мірою спільноіндоевропейські та спільногерманські риси. У період окремого існування кожна окрема мовна система зберігала у своїй системі ті тенденції розвитку, які були закладені ще в період існування прамови, розвиваючи свої унікальні, неповторні, притаманні лише їй мовні риси, і вилучала (втрачала) вже неактуальні для неї елементи системи.

Комбінаторні властивості фонем у будь-який період розвитку мови залежать від набору первинних фонологічних одиниць – кінем, які входять до структури фонем. Особливістю внутрішньофонемної синтагматики кінем є одночасність їхньої реалізації, на відміну від міжфонемної синтагматики кінем, яка характеризується послідовністю реалізації в часі.

Ознайомившись з різними інтерпретаціями фонологічної системи готської мови і відповідно з різними встановленими дослідниками-германістами фонемними інвентарями (Васько, 1997, 2007; Ганина, 2008; Гухман, 1958; Задорожний, 1960; Макаев, 1962; Bennett, 1980; Braunmüller, 2002; Greenberg, 1966; Jellinek, 1926; Lambdin, 2006; Mossé, 1942; Plotkin, 2008; Rauch, 2003; Scardigli, 2002; Vennemann, 1971; Voyles, 1992; Wright, 1997), ми дійшли висновку, що для розгляду становлення системи фонем і системи фонематичних опозицій готської мови доцільно застосувати систему фонем, реконструйовану з урахуванням кінемної теорії (Васько, 1997; Plotkin, 2008), яка теоретично і найбільш логічно обґрунтовує їх вивідність і дозволяє ідентифікувати фонемні в термінах первинних фонологічних одиниць – кінем на парадигматичній та синтагматичній осях з урахуванням взаємодії функціональних, структурних і антропофонічних факторів фонемної еволюції від спільногерманської мови до синхронного зрізу функціонування мови у IV ст. н. е. Це дало змогу здійснити детальний аналіз міжфонемної сполучуваності приголосних фонем у консонантних групах в ініціальній (початковій), медіальній (серединній), фінальній (кінцевій) позиціях у словоформі, а також на межі морфем (на морфемних швах).

М. С. Трубецької (1960) у своїй праці “Основи фонології” вказував на те, що “сполучуваність фонем у будь-якій мові підпорядковується особливим законам або правилам, які мають значення для певної мови і які необхідно встановлювати для кожної мови окремо” (с. 279). Правила сполучуваності фонем передбачають, на думку автора, наявність більш високої за рангом мовної одиниці, в межах якої ці правила діють. Такою вищою рангом одиницею не завжди є слово, а морфема, тобто комплекс фонем, який повторюється в багатьох словах в одному й тому ж матеріальному і формальному значенні, оскільки встановити закономірності і правила сполучуваності приголосних фонем у слові надзвичайно важко через їх необмежену кількість (Трубецької, 1967, с. 280). Розділ мовознавства, який вивчає фонологічні відмінності в побудові морфем різних типів і у складі морфів однієї морфемі та використання цих відмінностей у функціональному плані на всіх мовних рівнях, називається морфонологією або фономорфологією (Dressler, 1983; Kilbury, 1976). В іншій праці М. С. Трубецької (1967) вважає, що “повна морфонологічна теорія складається з трьох розділів: 1) теорія фонологічної структури морфем; 2) теорія комбінаторних звукових змін, яких зазнають окремі морфемні в морфемних сполученнях; 3) теорія звукових чергувань, які виконують морфологічну функцію” (с. 116–117). Таке визначення завдань морфонології передбачає “аналіз усіх випадків значущого використання фонологічних засобів як для протиставлення морфем різних класів, так і значущого альтернування (чергування) означальних однієї морфемі” (Кубрякова, 1983, с. 3).

Особливий інтерес для фонологічного дослідження готської мови становить односкладова морфема, яка одночасно є і складом, який є типовою для кожної окремої мови сполучуваністю фонем, що забезпечує лінійну організацію потоку членоподільного мовлення, і окремим словом. Такі односкладові незв'язані морфеми в історії окремих германських мов стали типовим, канонічним складом. Функцію складоносія виконує голосна фонема, яка й утворює склад, що можна представити найпростішою канонічною формою V , де V – будь-яка голосна фонема. Вокалічна підсистема готської мови нараховує сім голосних фонем. Для забезпечення оптимального функціонування мови і для формування достатньої кількості фонемних оболонок морфем мовна система збільшує конструктивний потенціал таких одиниць завдяки збільшенню довжини морфем у фонемах, тобто кількості фонем, що можуть входити до структури морфеми. Таке розширення фонемної структури морфем відбувається за рахунок ускладнення фонемної будови: у позиції перед складоносієм і після складоносія можуть бути реалізовані приголосні фонemi. Така модель комбінаторики фонем у морфемі представлена канонічною формою CVC , де C – будь-яка приголосна фонема. Консонантна підсистема готської мови налічує 20 фонем.

Результати фонологічних досліджень давньогерманських мов (Васько, 1997, 2006, 2007; Плоткин, 1967; Субота, 2012) дають підстави припустити, що на початку складу (у превокальній позиції), тобто односкладової незв'язаної морфеми і одночасно окремого слова готської мови може бути реалізовано три приголосні фонemi, а в кінцевій (поствокальній) позиції кількість реалізованих фонем може сягати чотирьох. Тоді канонічна форма такого складу, морфеми і слова матиме такий вигляд $(CCC)V(CCCC)$. Таким чином, максимальна довжина односкладової незв'язаної морфеми, яка одночасно функціонує як окреме слово, становить вісім фонем.

Для опису фонемної структури словоформ у готській мові нами використовувався метод дескриптивного аналізу. Для встановлення закономірностей сполучуваності фонем у термінах голосних та приголосних у межах кореневих морфем та словоформ різної довжини ми використовували метод дистрибутивного аналізу. Метод кількісного аналізу використовувався нами для визначення абсолютної частоти канонічних форм усієї генеральної сукупності словоформ; абсолютної частоти кореневих морфем у всіх готських манускриптах; абсолютної частоти фонем у усіх словоформах генеральної сукупності. Для виявлення функціонального навантаження фонем та класів фонем у різних позиціях (ініціальній, медіальній та фінальній) кореневої морфеми та словоформи ми використовували метод позиційного аналізу. Усі кількісні підрахунки, здійснені в нашому дослідженні, є вихідним матеріалом для статистичного аналізу: обчислення середньої довжини кореневої морфеми та словоформи залежно від початкової фонемі та розподіл обчислення середньої довжини кореневої морфеми та словоформи в кожному лексико-граматичному класі обчислюється за формулою: $\bar{x} = \frac{\sum x_i n_i}{\sum n_i}$, де \bar{x} – середня кількість варіантів одного кореня / словоформи, x_i – кількість варіантів, n_i – частота коренів з такою кількістю варіантів; відхилення абсолютної довжини кореневої морфеми та словоформи залежно від лексико-граматичного класу обчислюється за формулою: $\varepsilon = \frac{|p_1 - p_2|}{p_1} \times 100$, де p_1 – показник першої величини; p_2 – показник другої величини.

Застосування вказаних методів дослідження дозволило встановити довжину кореневих морфем та словоформ у кожному лексико-граматичному класі; досліджуваний корпус кореневих морфем і словоформ не є статистично однорідними сукупностями стосовно довжини у фонемах; довжина кореневих морфем і словоформ залежить від належності до певного лексико-граматичного класу.

Література

Блумфильд, Л. (2002). Фонема. *Блумфильд Л. Язык* (сс. 72-91). Москва: Эдиториал УРСС.

- Васько, Р. В. (1997). *Лінійна синтагматика кінцем у консонантних групах готської мови* (Автореферат кандидатської дисертації). Київський державний лінгвістичний університет, Київ, Україна.
- Васько, Р. В. (2006). *Давньогерманський консонантизм: парадигматика і синтагматика*. Київ: Видавничий центр КНЛУ.
- Васько, Р. В. (2007). *Первинні фонологічні одиниці в системі консонантизму давньогерманських* (Автореферат докторської дисертації). Київський національний лінгвістичний університет, Київ, Україна.
- Ганина, Н. А. (2008). *Готские языковые реликты* (Автореферат докторской диссертации). ГОУ ВПО “Московский государственный университет им М В Ломоносова”, Москва, Российская Федерация.
- Глисон, Г. (1959). *Введение в дескриптивную лингвистику*. Москва: Издательство иностранной литературы.
- Гороть, Е. И. (1984). *Сопоставительный анализ фонемной структуры морфемы и слога (на материале прилагательных современного английского языка)* (Кандидатская диссертация). Киев, СССР.
- Гухман, М. М. (1958). *Готский язык*. Москва: Издательство литературы на иностранных языках.
- Задорожний, Б. М. (1960). *Порівняльна фонетика і морфологія готської мови*. Львів: Видавництво Львівського університету.
- Кубрякова, Е. С., & Панкрац, Ю. Г. (1983). *Морфонология в описании языков*. Москва: Наука.
- Курилович, Е. (2000). Структура морфемы. В Е. Курилович, *Очерки по лингвистике* (с. 71-91). Биробиджан: ИП “Тривиум”.
- Макаев, Э. А. (Отв. ред.). (1962). *Сравнительная грамматика германских языков* (Т. II). Москва: Наука.
- Мейе, А. (1938). *Введение в сравнительное изучение индоевропейских языков*. Москва: Государственное социально-экономическое издательство.
- Парашук, В. Ю. (1989). *Фонематическое варьирование в структуре лексики английского языка (на материале лексикографических источников)* (Автореферат кандидатской диссертации). Киев, СССР.
- Перебийніс, В. С. (Відп. ред.). (1967). *Статистичні параметри стилів*. Київ: Наукова думка.
- Перебийніс, В. С. (1970). *Кількісні та якісні характеристики системи фонем сучасної української літературної мови*. Київ: Наукова думка.
- Перебийніс, В. С. (2002). *Статистичні методи для лінгвістів*. Вінниця: Нова книга.
- Перебийніс, В. С. (2014). *Математична лінгвістика*. Київ: Вид. центр КНЛУ.
- Плоткин, В. Я. (1967). *Динамика английской фонологической системы*. Новосибирск: Западно-Сибирское книжное издательство.
- Слипченко, Л. Д. (1974). *Фонемная структура лексики английского языка* (Кандидатская диссертация). Ордена Трудового Красного Знамени институт языковедения им. А. А. Потемнина, Киев, СССР.
- Субота, С. В. (2012). *Фонемна структура кореневої морфemi у даньо-, середньо- та новоанглійський період (на матеріалі лексикографічних джерел)* (Кандидатська дисертація). Київський національний лінгвістичний університет, Київ, Україна.
- Трубецкой, Н. С. (1967). Некоторые соображения относительно морфонологии. В Н. А. Кондрашов (Ред.-сост.), *Пражский лингвистический кружок*. Сборник статей (с. 115-118). Москва: Издательство “Прогресс”
- Трубецкой, Н. С. (1960). *Основы фонологии*. Москва: Издательство иностранной литературы.
- Уфимцева, А. А. (1962). *Опыт изучения лексики как системы*. Москва: Издательство АН СССР.
- Шаумян, С. К. (1962). *Проблемы теоретической фонологии*. Москва: АН СССР.

- Якобсон, Р., Фант, Г. М., & Халле, М. (1962). Введение в анализ речи. Различительные признаки и их корреляты. В В. А. Звегинцев (Ред.-сост.), *Новое в лингвистике*. Сборник статей (Вып. 2, сс. 173-230). Москва: Издательство иностранной литературы.
- Bennett, W. H. (1980). *An Introduction to the Gothic Language*. New York: Modern Language Association.
- Bloch, B. (1953). *Contrast. Language*, 29, 59-61.
- Bloch, B., & Trager, G. L. (1942). *Outline of Linguistic Analysis*. Baltimore: Linguistic Society of America at the Waverly Press.
- Braune, W. (1981). *Gotische Grammatik* (19. Auflage). Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- Braunmüller, K. (2002). The Ancient Nordic linguistic system from typological point of view: Phonology, graphemics, morphology, syntax and word order. In O. Bandle (Main ed.), *The Nordic Languages. An International handbook of the History of the North Germanic Languages* (pp. 649-656). Berlin, New York: Walter de Gruyter.
- Chomsky, N., & Halle, M. (1991). *The Sound Pattern of English* (2nd. Printing). Cambridge, MA: The M.I.T. Press.
- Coetsem, F. van. (1990). *Ablaut and Reduplication in The Germanic Verb*. Heidelberg: Universitätsverlag C. Winter.
- Dressler, W. U. (1983). *Morphonology: the dynamics of derivation*. Ann Arbor: Karoma Publishers, INC.
- Ebbinghaus, E. (2003). *GOTICA. Kleine Schriften zur gotischen Philologie*. Innsbruck: Innsbrucker Beiträge zur Sprachwissenschaft.
- Edgerton, F. (1962). The semivowel phonemes of Indo-European: A reconsideration. *Language*, 38(4), 352-359.
- Friedrichsen, G. W. S. (1939). *The Gothic Version of the Epistles: a Study of its Style and Textual History*. London: Oxford University Press, Humphrey Milford.
- Greenberg, J. H. (1966). Synchronic and Diachronic Universals in Phonology. *Language*, 42(2), 508-517.
- Harris, Z. (1951). *Methods in Structural Linguistics*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Hirt, H. (1921). *Indogermanische Grammatik. Teil II. Der Indogermanische Vokalismus*. Heidelberg: Carl Winters Universitätsbuchhandlung.
- Hirt, H. (1931). *Handbuch des Urgermanischen. Teil I. Laut- und Akzentlehre*. Heidelberg: Carl Winters Universitätsbuchhandlung.
- Jellinek, M. H. (1926). *Geschichte der gotischen Sprache*. Berlin und Leipzig: Walter de Gruyter & Co.
- Joos, M. (1942). Statistical Patterns in Gothic Phonology. *Language*, 18(1), 33-38.
- Kenstowicz, M. (1994). *Phonology in Generative Grammar*. Cambridge, MA; Oxford: Blackwell Publishers.
- Kilbury, J. (1976). *The Development of Morphophonemic Theory*. Amsterdam: John Benjamins B. V.
- Kruisinga, E. (1943). *The Phonetic Structure of English Words*. Bern: A Franke AG.
- Ladefoged, P. (1982). *A Course in Phonetics* (2nd ed.). Los Angeles: Harcourt, Brace Jovanovich.
- Lambdin, Th. O. (2006). *An Introduction to the Gothic Language*. Eugene, Oregon: Wipf & Stock Publishers.
- Lehmann, W.P. (1955a). *The Proto-Indo-European Phonology*. Austin: University of Texas Press.
- Lehmann, W.P. (1955b). The Proto-Indo-European Resonants in Germanic. *Language*, 31(3), 355-366.
- Marchand, J. W. (1973). *The Sounds and Phonemes of Wulfila's Gothic*. The Hague, Paris: Mouton.
- Mossé, F. (1942). *Manuel de la langue gotique: grammaire, textes, glossaire*. Paris: Aubier.
- Moulton, W. G. (1954). The stops and spirants of early Germanic. *Language*, 30(1), 1-42.
- Nielsen, H. F. (2002). Delimitation of Ancient Nordic from Common Germanic and Old Nordic. In O. Bandle (Main ed.), *The Nordic Languages. An International handbook of the History of the North Germanic Languages* (pp. 615-619). Berlin, New York: Walter de Gruyter.
- Plotkin, V. (2008). *The Evolution of Germanic Phonological Systems: Proto-Germanic, Gothic, West Germanic and Scandinavian*. Lewiston: The Edwin Mellen Press.

- Polomé, E. C. (1972). Germanic and the other Indo-European languages. In F. van Coetsem, H. L. Kufner (Eds.), *Toward a Grammar of Proto-Germanic* (pp. 43-70). Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- Rauch, I. (2003). *The Gothic Language: grammar, genetic provenance and typology, readings*. New York: Peter Lang Publishing.
- Scardigli, P. (2002). Nordic-Gothic linguistic relations In O. Bandle (Main ed.), *The Nordic Languages. An International handbook of the History of the North Germanic Languages* (pp. 553-558). Berlin, New York: Walter de Gruyter.
- Sigurd, B. (1965). *Phonotactic Structures in Swedish*. Lund: Berlingska Boktryckeriet.
- Trnka, B. (1968). *A Phonological Analysis of Present-Day English. Rev. new ed. by Tetsuya Kanekiyo and Tamotsu Koizumi*. Tokyo: Hokuou Publishing Co.
- Udolph, J. Nordic, Germanic, Indo-European and the structure of the Germanic language family. In O. Bandle (Main ed.), *The Nordic Languages. An International handbook of the History of the North Germanic Languages* (pp. 544-553). Berlin, New York: Walter de Gruyter.
- Vennemann, Th. (1988). *Preference Laws for Syllable Structure and the Explanation of Sound Change*. Berlin; New York; Amsterdam: Mouton de Gruyter.
- Vennemann, Th. (1983). Sound Change and Syllable Structure in Germanic Phonology. *Linguistic Society of America*, 59(3), 514-528.
- Vennemann, T. (1971). The phonology of Gothic vowels. *Language*, 47(1), 90-132.
- Voyles, J. B. (1992). *Early Germanic Grammar: Pre-, Proto-, and Post-Germanic Languages*. San Diego, California: Academic Press, Inc.
- Wright, J. (1997). *Grammar of the Gothic Language* (2nd ed.). Oxford: Clarendon Press.

ЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ СТАТУС ПОНЯТИЯ ВЕЖЛИВОСТИ

Шахбазлы Ч.

a-yshar@rambler.ru

(Баку, Азербайджан)

Дата надходження 19.12.2018. Рекомендовано до друку 27.02.2019.

Ввічливість – це не вроджений людський інстинкт, а навички, набуті і розвинуті як результат соціокультурного та історичного процесу, форма поведінки. Історія теорії ввічливості сягає к. XV ст. Цей термін дійшов із середньовічної латині, коли слово “*politus*” значило “впорядкувати”. Вчені, які належать до різних культурних традицій, здійснили численні дослідження розвитку теорії ввічливості, утвердження і дотримання її правил. Розвиток поняття люб’язності у зв’язку з науковими поняттями соціології зробив суттєвий внесок у розвиток різноманітних уявлень про культуру поведінки.

Ключові слова: ввічливість, лінгвістичний статус, культура, форма поведінки, теорія ввічливості.

Politeness – this is not an innate human instinct and skills acquired and developed as a result of socio-cultural and historical process, a form of behavior. The history of the theory of politeness goes back to the XV century. This term comes from the Latin Middle Ages, in which the word “*politus*” meant “given in the order”. Different cultures have conducted numerous studies on the development of the theory of politeness and implementation of its rules and the proper definition of the theory of politeness. Development of courtesy in connection with scientific concepts and general feelings made a significant contribution to the development of the various issues of culture and sociology.

Key words: politeness, linguistic status, culture, a form of behavior, the theory of politeness.

Люди, достигшие определённого возраста, учатся вежливому обхождению в обществе. Другими словами, вежливость – это не врождённый инстинкт человека, а навык, приобретённый и развитый в результате социокультурного и исторического процесса, форма поведения. История формирования теории вежливости восходит к XV веку. Этимологически этот термин происходит из латинского языка средних веков. Так, в латинском языке слово “*politus*” означало “разплаженный, приведённый в порядок”. Этот термин был синонимом слов “рафинированный, раскрашенный”. По Оксфордскому этимологическому словарю, в XVII веке понятие “вежливый человек” характеризовалось, как лицо, обладающее нравственными нормами. В книге К. Enlich “On the history of politeness” (1992, с. 71–107) отмечалось, что в средние века во Франции, Испании, Германии и Голландии, чтобы отличаться от других сословий, высшие сословия пользовались понятиями “преданность” и “взаимное доверие”; чтобы добиться успеха на основе значений вежливости, ставилась цель приобрести славу.

По словарю персидского языка Деххода, в разговорной речи слово “адаб” определялось, как избавление от какой-либо погрешности. Н. Элиас в своём научном труде “*Politeness / impoliteness in language*” отмечал, что в период Ренессанса не только высшие сословия, но и другие слои в цивилизованном обществе с целью развития социального поведения старались проявлять вежливость. Чтобы сохранить и сбалансировать социальные связи, большое значение имело преимущество одной личности над другой.

В разных культурах были проведены многочисленные научные исследования по вопросам развития теории вежливости и внедрения её норм, одновременно правильного определения теории вежливости. Развитие вежливости в связи с научными понятиями и общими чувствами внесло значительный вклад в развитие различных вопросов. При этом характеризовались первый и второй тип вежливого обхождения.

Первый тип вежливости представлял собой совокупность различных форм вежливого обхождения, принятых и используемых в разговорной речи членами социокультурных групп. Он охватывал понятия общих чувств вежливости.

Второй тип вежливости, с одной стороны, – это использование языка, с другой стороны, – своего рода теоретическая структура в составе теории социального поведения. Ф. Брасдефер и Ж. Сезар в книге “Politeness in Mexico and the United States” отмечали, что первый тип вежливости охватывает общие понятия вежливости, используемые членами общества в повседневной жизни. Первый тип вежливости подразделяется на три компонента: выразительный (expressive), классифицирующий (classif) и метапрагматический.

При выразительной вежливости говорящий с помощью речи вежливо выражает своё намерение и желание. Такие выражения, как *пожалуйста* (please) и *спасибо* (thank you), являются основными показателями этого компонента: *Thank you. In one way, wife leaving is fortunate for us* (Agatha Christie. N or M?); *This house is 5a Souci? Can you tell me, please? Is there a Mr. Rosenstein staying there?* (Agatha Chtistie. N or M?)

Классификация вежливого и невежливого обхождения, формируемого на основе оценки собеседника, входит в первый тип классифицирующей теории. Эта оценка исходит из метапрагматического первого типа вежливости. Здесь изучаются формы мышления людей о вежливости и развитие форм в различном контексте коммуникации. Таким образом, первый тип вежливости в отношении общественных норм реализуется как общее понятие. Вежливое обхождение, выражаемое в повседневной жизни посредством языка коммуникации, реализуется через восприятие, осознание и оценку слушателя данного обращения.

Уровень вежливости второго типа брал за основу научный подход к теории вежливости. Теория смогла точно, легко разработать функции вежливости и обеспечить дифференциацию вежливого и невежливого обхождения. Вежливость второго типа в то же время исследовала свойства вежливости в различных обществах. Watts смог ясно представить разницу между общими научными понятиями и понятиями чувств теории.

Н. Эллиас также считала важным исследование этих различий: наблюдала, что исследователи по-разному анализировали разговоры простых людей о вежливости и невежливости. Иначе говоря, некоторые исследователи, обсуждая эту теорию и учитывая разные вытекающие из формы подхода простых людей к одинаковой теме мнения схоластиков, исследовавших теорию, пришли к заключению, что вежливость может выражаться путем коммуникации и некоммуникационным способом.

Теория коммуникации состоит из лингвистических и нелингвистических форм. Как видно из таблицы, нелингвистическая форма проявляется как паралингвистическая и непаралингвистическая. Жесты, используемые наряду с одинаковыми вербальными знаками, называются паралингвистическим типом вежливости. Например, поклон во время приветствия у японцев считается традиционным жестом. Применение просодических свойств, в частности интонации, ударения и тона голоса, является основным показателем паралингвистической формы. Просодические свойства можно использовать в предложениях или как смягчающие, или как отягчающие средства. В научном труде “Intercultural Communcation” Р. Сколлон и С. Сколлон отмечали, что иллюкутивная сила слова и выражения становится ясной не с помощью глагола или словарного ряда, а просодическими средствами. Другое средство выражения нелингвистики – непаралингвистики – выражается не какими-либо вербальными способами, а с помощью жестов. Чтобы показать вежливое обращение и интерес к рассказываемому, можно кивнуть головой в знак согласия или же продемонстрировать другие формы внимания.

Один из типов лингвистической вежливости – металингвистическая вежливость – является основанием для формирования социальной связи и сохранения социального давления.

Маргуз-Рейтер характеризовал этикет общения как фатическое общение – с один из видов выражения металингвистической вежливости. Б. Малиновский еще в 1930 году в своей книге “Man” (с. 9–29) относил к сфере фатического общения и последовательную беседу, разговоры на стереотипные темы. В вышеуказанной диаграмме неметалингвистическая вежливость, как и лингвистическая вежливость, понимается в целом, что прослеживается во многих исследованиях различные перспективы глубоко исследованы.

Фрейзер, рассматривая социальные нормы вежливости, предполагал, что способность любого общества реализовать свое поведение реализуется, мыслить по содержанию происходит в рамках в той или иной степени ясных правил. В работе “Politeness in linguistic research” Г. Гельд выделял две стороны социальной нормы (2005, с. 131–153):

1) статус, реализуемый почтением и уважительным отношением к социальным уровням других, – умственное поведение; здесь находят свое отражение духовные элементы и почести, касающиеся человеческих достоинств, а также соблюдение другими в собственном секторе более или менее сниженных или преувеличенных запретов. У некоторых схоластиков, таких, как Watts, взгляд на социальные нормы сходен с так называемым термином “понятие” (*wakimae*). Иде подчеркивал, что “*wakimae*” – по социальным конвенциям практическая форма вежливого поведения (Watts, с. 223–248). Кроме того, он отмечал, что *wakimae* – чувственное ролевое поведение, которым обладает человек в данной ситуации. А это очень выгодно для овладения коммуникацией, далекой от последовательных препятствий. Социокультурные конвенции, исследуемые R. Janney и H. Ardnt, соответствуют социальной вежливости, тождественной с конвенциями социальной нормы. Социальная вежливость оказывает большое воздействие на формирование свободного общения, связи между членами группы;

2) говор, поговорка, притча – фактор второй модели взгляда на социальные нормы. Грайс в своём исследовании уделил значительное место этому фактору.

Основа знаний о вежливости создана по принципу кооперации, и Грайс считал этот принцип основой модели вежливости. Сторонниками данного подхода были Лакофф, Лич, Эдмонсон и С. Крашен. Грайс утверждал, что говорящие лица – это рациональные индивидуумы, все, чем они обладают, равно и прямым образом заинтересованы в получении сообщений, вестей. По мнению автора, принцип кооперации был самым высшим принципом, и в зависимости от принятых целей и направлений беседы, в которую было вовлечено лицо, позиции, которую он занимал в момент свершения события, должен подготовить требуемое речевое поведение. По мнению Bharuth, принцип кооперации подразумевает “совместную деятельность”.

Грайс классифицировал принцип кооперации по четырем основным максимам и этике общения и считал целесообразным их соблюдение говорящим. Эти максимы следующие:

1) Максима количества: здесь говорящему рекомендуется говорить настолько информативно, насколько это требуется. Не рекомендуется говорить больше, чем требуется. “Ah, then you cannot quite understand it.

My wife and I have been married for nearly fifty years, and we have never 1 parted, never at all, until now” (A. Conan Doyle. Sweethearts, s. 131).

2) Максима качества: здесь говорящему рекомендуется говорить правду и только правду. “Madam, I am a poor serf belonging to a Polish, who have lately arrived in Florence. I have escaped from them; protect, shelter me. They say I can sing” (A. Conan Doyle. The serf of Pobereze, s. 88).

3) Максима релевантности: говорящему рекомендуется говорить по теме. “Oh yes, indeed. And you have a boy in the Navy?” “Yes, my eldest The” I have a boy in the Air Force and Cyril, my youngest, is out in France” (Agatha Christie. N or M?, s. 13).

4) Максима манеры: автор советует участникам беседы быть свободными и не волноваться. “Tuppence interrupted calmly, “Please teil anything you have seen as quickly as you can. We will be most grateful if я| would” (Agatha Christie. N or M?, s.43).

Он отмечал, что по результатам сказанного говорящим формируется предположительное мнение (Leesch, с. 55). Лица, не использующие какой-либо из перечисленных выше четырёх способов во время беседы, прибегают к другим способам. Лич называл эти способы постулатами вежливости: некоторые исследователи и считали целесообразными эти способы Грайса, однако Лич указывал, что эти приемы не могут быть прямым помощником для выражения мыслей людей.

Несмотря на то, что принцип кооперации оказался безуспешным в исследовании понятия вежливости, однако он внес большой вклад в формирование теоретических и эмпирических исследований лингвистов, в частности в концепции Лакоффа о “постулатах вежливости”. Лакофф развивал теорию Грайса по систематике, состоящей из двух постулатов: “Излагай свою информацию ясно!” и “Будь вежлив!” Он подразделял эти постулаты, на полупостулаты. Эти полупостулаты служили для формирования у собеседников положительного впечатления друг о друге. Полупостулаты, выдвинутые Лакоффом, следующие:

- 1) Не навязывайся!
- 2) Предоставляй адресату право выбора!
- 3) Оставь хорошее впечатление! Будь дружелюбен!

Первый полупостулат основывался на “дистанции и официальности”, второй полупостулат – на “нерешительности”, а третий полупостулат – на “равноправии”. Постулат “Не навязывайся!” формируется на основе “дистанции” между говорящим и слушателем. Это правило не выходит за рамки официальности, сохраняются все особенности дистанции и статуса не развивается какое-либо неофициальное отношение. Больше всего это касается медицинских, бизнеса, юридических и академических тем. “Pardon me, madame, for appearing at such a strange hour,” said M.de Maury (A.Conan Doyle. A coachful of Ghosts, s. 165).

В постулате “Предоставляй адресату право выбора!” проявляется нерешительность, а причиной тому становятся сомнения, возникающие в выступлении говорящего. Лакофф подчеркивал, что на самом деле в рамках этого постулата говорящий в курсе того, что он хочет, и что слушатель должен с пониманием относиться к его мыслям. Слушающая сторона осведомлена о том, что говорящий имеет такие полномочия. “Предоставляй адресату право выбора!” также используется, как намек на “теорию истины”.

Хотя говорящий и знает, что он хочет, однако он не желает оказывать никакого давления на слушателя. Такие формы этикета, как “Пожалуйста” (please), “хорошо” (well), “эх”, “ах”, “давай поговорим спокойно” (speaking loosely), “ну” (in a way), считаются основными показателями этого правила. “Well, tu queen, tu fairy, tu crowned saint he said, suddenly falling on one knee, [“this I swear to you!” (A.Conan. Doyle. A coachful of ghosts, s. 184); “Ah, then, pardon tu mistake! I had a foolish notion that you cared for me, mademoiselle” said Bernard, setting his teeth, and beginning to walk away (A.Conan Doyle. A coachful of ghosts, s. 183).

А постулат “Оставь хорошее впечатление!” соответствует принципу “равенства”. Несмотря на то, что говорящая сторона преобладает над противоположной стороной в плане статуса и занимаемой позиции, она проявляет равенство, чтобы говорящий чувствовал себя удобно и свободно. Такое чувство солидарности еще больше усиливает неофициальные отношения между сторонами в случае обращения по имени или прозвищу. Такие выражения, как “Хочу сказать” (I mean, I think, I know), “Знаете” (You know), “Так сказать” (So to say), занимают здесь широкое место “I think this is where you leave me”, Tuppence murmured (Agatha Christie. N or M?, s.8); “I know”, Tommy. It just doesn't make any sense at ail (Agatha Christie. N or M?, s.48).

Лич показывал, что вежливость демонстрируется для снижения влияния невоспитанных, неприятных, омерзительных выражений. Автор говорил о вежливости как об основном прагматическом понятии. Он отмечал, что люди прибегают к этому методу не только для

выражения задуманного, но в то же время для того, чтобы избежать определенных ситуаций. Отличия между принципом вежливости и принципом кооперации Лич излагал следующим образом.

Принцип кооперации дает возможность одному собеседнику построить общение на основе вероятности, что другой собеседник уже сотрудничает. Так, принцип кооперации имеет функцию регулирования говоримого. Однако он утверждал, что принцип вежливости имеет важную функцию регулирования. А это в социальном отношении позволяло сохранить социальное равновесие и теплые отношения, создающие условия для взаимодействия собеседников. Лич предлагал две двухкомпонентные прагматические структуры: речевую и межличностную риторику. Каждая из них в свою очередь соответствовала ряду принципов. Как отдельный сектор в межличностной риторике Принцип вежливости употребляется наравне с Принципом кооперации Грайса и Принципом иронии Лича. Маркиз-Райтер говорил о Принципе иронии как о второстепенном принципе. Этот принцип давал возможность говорящему, будучи нетактичным в душе, быть вежливым внешне. Иными словами, говорящий в противоположность принципу кооперации, выглядел иронично. Несмотря на то, что эта теория позволяла слушателю предположительно выразить правильно свою мысль, Принцип иронии явно был противоположен принципу вежливости.

Наиболее важной особенностью в теории Лича было различие “абсолютной вежливости” (absolute politeness) и “относительной вежливости” (relative politeness). Главная цель в абсолютной вежливости – минимизировать нетактичное обращение, образ поведения, увеличить уровень вежливости формы вежливого выражения. Абсолютная вежливость охватывает речевые акты, составляющие ассоциацию с типами вежливости. Обладает положительными сторонами, характеризующимися вежливым поведением, и отрицательными сторонами, характеризующимися невежливым обращением.

Лич подчёркивал, что относительная вежливость соотносительна с нормами специальных культур и языковых общин, групп. Сюжетная или речевая ситуация со своими вариациями наиболее эффективна. Он предлагал следующие принципы вежливости, этики:

1. Принцип такта, этикета

- а) Уменьши оценку других.
- б) Увеличь пользу другим.

“Nah. You don't need any advice. You're all grown up. You make your decisions now. And besides, there's not much I could tell you” (Nicholas Sparta. At first sight, s.25).

2. Принцип великодушия

- а) Минимизируй пользу для себя.
- б) Увеличь самооценку.

“Do not be angry with your poor friend, made-moiselle Leonore, you кључ me very well. You trust me, do you not?” (A. Conan Doyle. A coachful of ghosts, s.181).

3. Принцип одобрения

- а) Минимизируй критику в адрес других.
- б) Увеличь чувство одобрения к другим.

“You are right, O'Brien. Your action has been most honourable considerate.” (A. Conan Doyle. A Physiologist's Wife, s. 39).

4. Принцип скромности

- а) Меньше хвали себя.
- б) Увеличь неприятие к себе.

“I am so sorry,” she said again. “If I had known what was passing in «} mind I should have told earlier that I intend to devote my life entirely to science” (A. Conan Doyle. The Doctors of Hoyland, s. 215).

5. Принцип согласия

а) Минимизируй несогласие между тобой и другими.

б) Стремись к согласию между тобой и другими.

“Yes, that's a good idea, Tuppence. Albert will be perfect.” (Agatha Christot' N or M?, s.32).

6. Принцип сочувствия

а) Минимизируй антипатию между тобой и другими.

б) Стремись к взаимной симпатии между тобой и другими.

“And you love me?” she whispered. “Yes a thousand times, yes!” (A.Conan oyle. The Spectre hand., s. 15).

Литература

1. Enlich K. (1992). *On the history of politeness*. Berlin : Mount de Gruyter.
2. Held G. (2005). *Politeness in linguistic research*. Berlin : Mount de Gruyter.
3. Leech G. (1983). *Principle of Pragmatics*. Essex : Longman.
4. Malinowski B. (1930). Man.
5. Watts R. (2003). *Politeness*. Cambridge : Cambridge University.

ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

МОДАЛЬНОСТЬ ФАНТАСТИЧЕСКОГО В РУССКИХ РОМАНТИЧЕСКИХ ПОВЕСТЯХ 1820 – 1830-х ГОДОВ

Иванова Н. П.
natha13@ukr.net

Черкасский национальный университет имени Богдана Хмельницкого
Дата надходження 26.11.2018. Рекомендовано до друку 27.02.2019.

Статья посвящена вивченню структурно-семантичних особливостей фантастики в російських романтичних повістях 1820–1830-х років. Увагу зосереджено передовсім на рівні просторово-часової організації та модальності (об'єктивної та суб'єктивної) фантастичного. У контексті фантастичного хронотопу формується як злиття “інших” часу та простору, а також він продукує модальність фантастичного, що визначає можливість / неможливість тих чи тих подій. Відповідно, фантастичне стає одним з дієвих складників романтичного дискурсу, формує власне семантичне та поетичне поле, створюючи таким чином специфічний жанровий контекст.

Ключові слова: модальність, поетика, романтизм, сюжет, фантастика, хронотоп.

The article deals with the structural and semantic peculiarities of fantasy in Russian romantic tales of the 1820s-1830s. The attention is focused on structural level of time-space frame and modality (objective and subjective) of the fantastic. In the context of the fantastic, the chronotopos is formed as a fusion of “other” time and area, and also it produces the modality of the fantastic, determining the possibility / impossibility of certain events. Consequently, the fantastic is one of the effective components of the romantic discourse. It forms its own semantic and poetic field, thus forming a specific genre context.

Key words: chronotopos, fantastic, modality, plot, poetics, romanticism.

Система фантастических представлений – неотъемлемая часть культурного мышления и творчества человека. Основы фантастического складываются, как известно, в мифологические эпохи и находят свое поэтическое воплощение в фольклорной среде. Соответственно, фольклор транслирует их во все последующие историко-культурные эпохи (древнерусскую и западноевропейскую средневековые литературы, барочную традицию, предромантическую литературу), каждая из которых сформировала собственные представления и формы выражения идеи потустороннего. Русская романтическая литература, впитав философско-эстетический и поэтический опыт предыдущих эпох, предложила свои самобытные формы осмысления фантастического (символику, образность, хронотоп). Таким образом, создавая фантастический план, романтики выработали особые способы моделирования пространства и времени, в которых важное место отведено модальности фантастического, выражающей возможность / невозможность происходящих событий.

Несмотря на многочисленные исследования проблемы фантастического (от теоретических концептуальных замечаний В. Жирмунского, Ю. Манна, Э. Померанцевой, Е. Мелетинского, Н. Берковского до частных наблюдений Т. Чернышевой, А. Александрова, Ю. Грузина, Л. Романчук, О. Бочковой, Г. Стасив), стратегии художественных форм фантастического в романтической интерпретации очерчены лишь в самом общем виде. Заметным явлением стала книга немецкой славистики Ренате Лахманн “Дискурсы фантастического”, в которой представлены попытки детализации романтических представлений о фантастическом, а также анализ новейших теорий литературной фантастики и ее форм (2009, с. 357–371). Рассматривая состав и семантику фантастического жанра, исследовательница разрабатывает ряд проблем, среди которых можно выделить интерес “...к чрезвычайным событиям и действиям, мотивам чудесного, загадочного, приключенческого, темам убийства, инцеста, преступления, восстания из мёртвых», для них создается особенное, “деформированное”, время и пространство, так называемый “фантастический хронотоп” (Там же, с. 7–8). Отдельно время и пространство

в их связи с модальностью в жанре научной фантастики рассмотрены в диссертациях О. Бочковой и Г. Стасив. Исследование подобных проблем актуализирует вопрос о структурной завершенности фантастического сюжета.

Цель статьи – определить роль и виды модальности в пространственно-временной организации фантастического сюжета на материале романтических повестей 1820 – 1830-х годов.

Феномен фантастического в художественной системе русского романтизма охватывает широкий круг явлений: потустороннее, мистическое, inferнальное, чудесное, случайное, необъяснимое – то есть все, что тесно связано с концепцией “иного”, “ирреального” мира, “ограниченность” и альтернативность которого мыслились как “модус [...] испытывающий категорию реального на прочность” (Лахманн, 2009, с. 7). В этом плане западноевропейские и русские романтики понимали фантастический сюжет как своего рода аксиологическую модель, основанную на смысловом противопоставлении, представляющем собой диалектическое единство, “своего” и “чужого”, “закономерного” и “случайного”, “реального” и “сверхъестественного”. При этом смысловой акцент ощутимо смещался в сторону “сверхъестественного” не только как истока альтернативного знания о мире, но и как фактора собственно поэтического. Аспект фантастического требовал особой образной и сюжетно-композиционной репрезентации.

Показательным, на наш взгляд, является рассмотрение законов организации пространственно-временного континуума и модальности ирреального плана в рамках фантастического сюжета. Пространство и время мы интерпретируем как составные художественной реальности, как моменты структурного завершения сюжета, а модальность – оценочное наполнение (Ср.: Ш. Балли в “Общей лингвистике и вопросах французского языка” рассматривал высказывание, как двухчастное образование, в котором, с одной стороны, происходит изложение факта (диктум), а с другой – происходит авторская оценка действительности, на ее основе и формируется понятие модальности, которую исследователь называл “душой предложения” (модус) (1955, с. 44)).

Модальность – универсальная категория, используемая многими науками: философией, логикой, языкознанием, литературоведением. Ее первое осмысление, логико-философское, появилось еще в “Метафизике” Аристотеля. А впоследствии, в процессе дальнейшего развития представлений о логической структуре высказываний и различных типах модальности, она была существенно уточнена и дополнена. В языкознании модальность рассматривается как “функционально-семантическая категория, выражающая разные виды отношения высказывания к действительности, а также разные виды субъективной квалификации сообщаемого” (Языкознание, с. 303). Литературоведческая категория модальности близка лингвистической. Главным образом, она выражает отношение повествователя к действительности (Егорова). Это определение можно соотнести с модальностью целого текста или его структурных элементов.

Основываясь на “разных видах субъективной квалификации сообщаемого” (2009, с. 18), Ренате Лахманн вводит понятие модальности воспроизведения ирреального, в связи с чем предлагает определять два вида фантастичности: объективную и субъективную. Модальность, продуцирующая объективную фантастичность, – это не воображаемая, не являющаяся результатом обмана чувств модальность, но доказывающая при помощи сложной аргументации свою независимость от человеческого разума или его заблуждений (Там же). Мы позволим себе называть этот тип объективной модальностью фантастического. Так, не вызывает никаких сомнений мир фантастического в повестях Н. В. Гоголя “Ночь накануне Ивана Купала”, “Ночь перед Рождеством”, “Вий”, О. М. Сомова “Русалка”, “Оборотень”, “Купалов вечер”, А. К. Толстого “Семья вурдалака” и другие. В них география и предметное окружение прописаны достаточно четко: топонимы, слова, называющие городские или сельские реалии и предметы вокруг, пейзаж, изображение явлений природы.

Например, в “Оборотне” О. Сомова потустороннее пространство представлено домом колдуна на окраине села и лесом, в котором происходят магические превращения. В “Семье

вурдалака” А. Толстого фантастическое пространство – горы, куда уходил старый Горча и вернулся в новом качестве вурдалака. В “Вечере накануне Ивана Купала” Н. Гоголя – это овраг и лес, в котором герой ищет цвет папоротника и совершает убийство; в “Сорочинской ярмарке” – это место, отведенное для ярмарки; в повести М. Загоскина “Концерт бесов” – фантастическое пространство ограничивается стенами Петровского театра, в котором собрались давно умершие знаменитости. В повести О. Сенковского “Превращение голов в книги и книг в головы” – это лавка-библиотека Александра Филипповича Смирдина, в которой нечистая сила раскрывает тайну успеха литераторов, продавших душу дьяволу. Пространство фантастического в повести “Лафертовская Маковница” Антония Погорельского четко очерчено, – это дом и двор тетки-ведьмы, которая жила в Лафертовской части Москвы. Это своего рода “островок” inferнального в реальном пространстве, и действие потусторонних сил за его границы не распространяется (такими “островками” в Гоголевских “Вечерах” являются хаты Пацюка и Солохи, овраг в “Вечере накануне Ивана Купала”, дом сотника в “Майской ночи, или Утопленнице”, замок колдуна и т. п.). Только те “осмеливались громко называть Маковницу ведьмой”, кто “переменяя квартиру, переселялись далеко от Лафертовской части” (Погорельский, 1990, с. 95), иначе их могло настичь где-то. Во времени это пространство также не вечно. Автор сообщает нам, что время происходящих событий относится к “лет за пятнадцать до сожжения Москвы” (Там же, с. 93), то есть когда Онуфрич со своей семьей переезжает в дом скончавшейся недавно тетки.

Детальное изображение обстановки действия создает убедительную наглядность в повести О. Сенковского “Большой выход у Сатаны”, действие которого сосредоточено в inferнальном пространстве. Автор, основываясь на опыте Данте и на своих наблюдениях над обществом, создает гротескную модель ада, определяя его местонахождение приблизительно, где-то “в недрах земного шара” (Сенковский, 1989, с. 3). В отличие от Дантовских кругов, ад О. И. Сенковского состоит (как обычное человеческое жилище) из комнат. Там есть “...огромная зала, имеющая, кажется, 99 верст вышины: в “Отечественных записках” сказано, будто она вышиною в 999 верст...” (Там же, с. 3), в ней Сатана “дает аудиенцию своим посланникам, возвращающимся из поднебесных стран”, или “принимает поздравления чертей и знаменитейших проклятых” (Там же, с. 3). Спальня “царя тьмы” закрывается чугунной дверью. Вероятно, есть в этом месте и библиотека, о чем свидетельствует наличие библиотекаря, готовящего книги вместо сухарей к завтраку. Ад, как и любое жилище, имеет свойство разрушаться: “Вдруг, посмотрев вверх, он [Сатана] увидел в потолке расщелину, чрез которую пробивались последние лучи заходящего на земле солнца” (Там же, с. 7). Архитектор, Дон Диего да Буфало, определяет состояние комнат: “Старые здания... ежедневно более и более приходят в ветхость...” (Там же, с. 8). Ремонт производится своеобразно: заклеиваются щели книгами: “...Возьми эти две книги и закрой ими расщелину в потолке: чрез эти умозрения никакой свет не пробьется” (Там же, с. 9). Однако автор ничего не говорит о времени повествования. Исходя из социального и нравственного контекста произведения, мы можем сделать вывод, что художественное время охватывает вечность, поскольку человечество склонно грешить всегда. Интересна пространственная дихотомия произведения: с одной стороны, автор с помощью локальных указателей конкретизирует сферу inferнального, приближая ее к миру реального, а с другой – inferнальный локус, с наполняющими его потусторонними существами, является знаком фантастического мира.

Модальность, создающая субъективную фантастичность, напротив, продуцируется, сознательно или бессознательно, органами чувств и связана с видениями, снами, галлюцинациями, навязчивыми состояниями (Лахманн, 2009, с. 19) (“Майская ночь, или Утопленница”, “Портрет”, “Невский проспект” Н. В. Гоголя, “Сказка о кладах” О. М. Сомова, “Перстень” Е. А. Баратынского, “Сказка о том, по какому случаю Ивану Богдановичу Отношенью не удалось в светлое воскресенье поздравить своих начальников с праздником” В. Ф. Одоевского). Этот тип мы предлагаем называть субъективной модальностью фантастического. В фантастических текстах, ориентированных на субъективную модальность,

заметна попытка авторов дать сверхъестественному двойственное объяснение. С одной стороны, рациональное, логическое (помутнение сознания, болезненное состояние, сон и прочие), а с другой – какой-то деталью, намеком нивелировать первое, тем самым заставить читателя сомневаться.

А. Амфитеатров, говоря о фольклорных произведениях, изобилующих рассказами о возможности посещения ада, отмечал, что «посещение ада могло совершиться двояким образом: телесно – путешествием и духовно – видением» (1991, с. 198). Так, уже на уровне фольклора прослеживается модальность потустороннего, которую можно соотнести следующим образом: телесное – объективная модальность / духовное – субъективная модальность. Кроме того, на основе модальности (является ли тот или иной факт, воспринимаемый читателем или героем произведения, “чудесным” или “необычным”) Цв. Тодоров строит определение фантастического и его видов (Тодоров). Исследователь утверждает, что «необычный феномен» можно объяснить двояко – естественными или сверхъестественными причинами. Колебания в выборе объяснения и создают эффект фантастического. Абсолютная вера или полное неверие уводят читателя “в сторону от фантастического”, а именно неуверенность вызывает его к жизни (Там же).

Пространство и время фантастического, создаваемые субъективной модальностью, сложнее поддаются определению. Д. Хапаева, анализируя петербургские повести Н. Гоголя с точки зрения их читательского восприятия, пытается определить природу ужаса и кошмара в этих произведениях. Исследователь акцентирует внимание на способах изображения в повестях ирреального плана, в частности, на феномене художественного изображения сна (Хапаева, 2010, с. 17–75). Именно сон позволяет варьировать, запутывать, вуалировать реальное и ирреальное пространство и время произведения.

В “Невском проспекте” и “Портрете” мы имеем дело с “чередой снов, кошмаров, грез и видений, ни об одном из которых мы не можем сказать, точно ли они имели место в “реальности” этого литературного текста” (Там же, с. 22). В. В. Виноградов писал, что “сон как средство развертывания сюжета был излюбленным приемом Гоголя в первый период его творчества и вводился им так, что сновидения первоначально воспринимались читателем как реальные факты, и, лишь когда у него возникло ожидание близкого конца, автор неожиданно возвращал героя от сна к действительности, которая обычно контрастно противопоставлялась сонным грезам” (1976, с. 22). Так происходит в “Майской ночи, или Утопленнице”. Виденное сверхъестественное мотивируется Н. В. Гоголем сном Левка, но это кажущееся пробуждение развенчивает записка, оставленная панночкой-утопленницей. К субъективной модальности можно было бы отнести сны Катерины из “Страшной мести”, если бы пан Данило не подсмотрел, что колдун действительно вызывает и мучит душу дочери. В “Невском проспекте” начало гипнотического сна Пискарева связано с погоней за “Перуджиновой Бианкой”, когда “все перед ним окунулось каким-то туманом” и казалось, что “собственные мечты смеются над ним” (Гоголь, 1984, с. 14). Во все продолжение оставшейся жизни Пискарев будет пребывать во сне, исключая те несносные моменты, когда сон уходит. Художник начинает жить мечтами, которые в его понимании становятся раем относительно реального пространства Петербурга. Разуверившись в возможности рая в адском пространстве города, Пискарев погибает.

На основе субъективной модальности строится фантастический сюжет повести “Портрет” Н. В. Гоголя, в которой чередуются сон как страх героя и пробуждение как “мнимое” освобождение от страха: “Полный отчаянья, стиснул он всю силою в руке своей сверток, употребил все усилие сделать движенье, вскрикнул – и проснулся” (1984, с. 76). Но на самом деле – не проснулся. Гоголь еще несколько раз повторит это мнимое пробуждение героя с восклицанием: “...это тоже был сон!” (с. 77–78).

Подобный прием использует В. Ф. Одоевский в “Насмешке мертвеца”, где время и пространство фантастического создаются на границе соотношения возможное / невозможное. Так, связанные со стихией ужасные события мотивируются обмороком княгини: “Ревела

осенняя буря: река рвалась из берегов... [...] вот уже колеблются стены, рухнуло окошко, рухнуло другое, вода хлынула в них, наполнила зал; вот в проломе явилось что-то огромное, черное... Не средство ли к спасению? Нет, черный гроб внесло в зал, – мертвый пришел посетить живых и пригласить их на свое пиршество... [...] Открытый гроб мчится по ней [реке], за ним волны влекут красавицу. Они одни посредине бунтующей стихии: она и мертвец, мертвец и она; нет помощи и нет спасения!” (1988, с. 80–85). На фоне такой картины разворачиваются “кажущиеся” драматические события, связанные с прошлым героини, в котором она отвергла любовь якобы погибшего юноши. Теперь, на “балу стихии”, не она играет чувствами молодого человека, а он, мертвец в гробу, смеется над ее беспомощной ситуацией утопающей. Все описанные события можно было бы объяснить сном, но Одоевский вводит новую мотивировку произошедшего: на время в женщине открывается возможность “видеть особенный мир, в котором одна половина предметов принадлежит к действительному миру, а другая половина к миру, находящемуся внутри человека” (с. 86). Похожие приемы создания фантастического Одоевский использует в повестях “Косморама” и “Сильфида”. В последней фантастическое объясняется болезненным состоянием героя, временным помутнением сознания. Следовательно, потустороннее, создаваемое субъективной модальностью фантастического, представлено в форме игры с читательским воображением, оно постоянно поддается сомнению, а для его объяснения нередко предлагается вполне рациональная мотивировка.

Таким образом, в контексте фантастического хронотоп формируется как слияние “иных” времени и пространства, локусов своего рода “инобытия”. Помимо того, что такой хронотоп внутренне подвижен, он продуцирует модальность фантастического, определяющую возможность / невозможность тех или иных событий. Следовательно, фантастическое оказывается одной из действенных составных романтического дискурса, формирует собственное семантическое и поэтическое поле, образуя тем самым специфический жанровый контекст.

Литература

- Амфитеатров А. В. (1991). *Дьявол*. Харьков: НПФ “Велес” – “Парамир”.
- Балли Ш. (1955). *Общая лингвистика и вопросы французского языка*. Москва: Изд-во Иностранной литературы.
- Виноградов В. В. (1976). *Поэтика русской литературы. Избранные труды*. Москва: Наука.
- Гоголь Н. В. (1984). *Собрание сочинений: в 8-ми т.* (Т. III). Москва: Правда.
- Егорова Е. Категория модальности в современных гуманитарных науках. *Французская литература XVII-XVIII вв.: Биографии и произведения французских авторов*. Статьи по французской литературе XVII-XVIII вв. URL: <http://natapa.msk.ru/sborniki-pod-redaktsieyn-t-pahsaryan/kategoriya-modalnosti-v-sovremennyh-gumanitarnyh-naukah.html>
- Лахманн Р. (2009). *Дискурсы фантастического*. Москва: Новое литературное обозрение.
- Одоевский В. Ф. (1988). *Повести и рассказы*. Москва: Худож. лит.
- Одоевский В. Ф. (1981). *Сочинения: в 2-х т.* Москва: Худож. лит. Т. I: Русские ночи; Статьи.
- Погорельский А. (1990). *Двойник: избранные произведения*. Київ: Дніпро.
- Сенковский О. И. (1989). Большой выход у Сатаны. *Русская фантастическая проза XIX – начала XX века*. (с. 3–33). Москва: Правда.
- Тодоров Цв. Введение в фантастическую литературу. URL : [http:// /authors/cvetan-todorov/todort01/1-todort01.html](http://authors/cvetan-todorov/todort01/1-todort01.html).
- Хапаева Д. (2010). У истоков: Неоконченные опыты над читателем. Н. В. Гоголь. Петербургские повести. Хапаева Д. *Кошмар: литература и жизнь*. (с. 17–75). Москва: Текст.
- Языкознание. Большой энциклопедический словарь. (Гл. ред. В. Н. Ярцева). (1998). Москва: Большая Российская энциклопедия.

ПЕДАГОГІКА. ПСИХОЛОГІЯ. МЕТОДИКА ВИКЛАДАННЯ ІНОЗЕМНИХ МОВ

ОСОБЛИВОСТІ ВИВЧЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ІНОЗЕМНОЇ У ВИЩОМУ НАВЧАЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ

Матвієнко Т. І.

tanyamatvienko9@gmail.com

Київський національний університет театру, кіно і телебачення імені І. К. Карпенка-Карого

Дата надходження 26.01.2019. Рекомендовано до друку 27.02.2019.

Стаття присвячена питанням вивчення української мови як іноземної у вищому навчальному закладі. Розглянуто питання формування професійно орієнтованого мовлення студентів-іноземців. Зазначено, що на початковому етапі вивчення української мови як іноземної стає опанування лексичного матеріалу. Виокремлено в методиці навчання мови як іноземної такі методи: прямі, перекладні, свідомо-практичні, комунікативні, граматико-перекладні. Відзначено, що запропоновані методи допоможуть у вивченні мови, зокрема сприятимуть розвитку мислення, застосуванню на практиці вивченого матеріалу, подоланню мовних бар'єрів, а також самостійно здобувати знання в умовах практичної та дослідницької діяльності.

Ключові слова: українська мова, іноземна мова, прямий метод, перекладний метод, свідомо-практичний метод, комунікативний метод, граматико-перекладний метод.

The article is devoted to the issues of studying the Ukrainian language as a foreign language in a higher educational institution. The sub-stages of the formation of professionally-oriented broadcasting of foreign students are considered. It is noted that at the initial stage of studying the Ukrainian language as a foreign language mastering lexical material becomes. The following methods are distinguished in the method of teaching the language as a foreign language: direct, translated, consciously-practical, communicative, grammar-translated. It is noted that the proposed methods will help in the study of language, in particular, promote the development of thinking, application in practice of the studied material, overcoming language barriers, as well as to independently acquire knowledge in practical and research activities

Key words: Ukrainian language, foreign language, direct method, translation method, consciously-practical method, communicative method, grammar-translation method.

Проблема вивчення української мови як іноземної в сучасній освіті України є особливо актуальною, оскільки безпосередньо стосується підготовки інтелектуального потенціалу української держави. Мовні проблеми в освіті стосуються кількох аспектів: знання мови, культура мовлення і мови спілкування студентів. Ознакою освіченості та інтелігентності є володіння українською літературною мовою, високою культурою спілкування на різних рівнях у різних сферах, зокрема в науковій, офіційно-діловій, навчальній, виробничо-професійній та побутовій. Людина реалізує себе в культурі думки, культурі праці й культурі мови. Адже мова – це вмістилище понять, образів, відомостей про людину і його світ, світогляд народу, набутий досвідом багатьох поколінь. Мова формує погляди на світ, визначає взаємини між людьми. Вищі психічні функції – мислення, пам'ять, уява – також формуються і розвиваються на основі мови і з її допомогою. Тому основою вивчення і функціонування української мови має бути усвідомлення її глибинної значущості, що в основному відсутнє у студентському середовищі.

Проблему вивчення української мови як іноземної досліджували такі вчені, як С. Я. Єрмоленко, П. П. Кононенко, Л. І. Мацько, Н. Ф. Непийвода, В. Д. Радчук, І. Дзюба та інші. Також цій проблемі присвятили свої праці такі науковці: І. Зозуля, І. Кочан, К. Брунер та В. Корженко.

Основною метою статті є визначення особливостей вивчення української мови як іноземної у вищому навчальному закладі.

Українська мова для іноземних студентів українських вищих навчальних закладів є не тільки навчальним предметом, а й освітньою дисципліною, засобом всебічного розвитку впродовж життя, провідником майбутніх фахівців у їхньому становленні як професійних особистостей, що можуть брати участь у діалозі культур (Ушакова, Тростинська, 2014, с. 12).

Відзначимо, що вивчення іноземної мови у ЗВО саме по собі не може бути самоціллю. Воно має озброїти майбутнього фахівця широкими можливостями одержання з джерел такої інформації, яку можна було б використати в інтересах його професії (Кісь, 2002, с. 6).

Вивчення української мови як іноземної є неможливим без ознайомлення студентів-іноземців з фольклором, культурою, історією та діяльністю видатних особистостей України. Викладачам варто всіляко залучати студентів до виховних заходів, особливо на початковому етапі їхнього навчання. На наступних етапах варто одночасно з розмовною лексикою вивчати мову спеціальності. Вправне володіння фаховою мовою передбачає насамперед опанування термінологією, уміння використовувати її у професійній діяльності, оскільки саме знання термінології забезпечує успішність застосування фахової мови на практиці. Доречно виокремити такі етапи формування професійно орієнтованого мовлення студентів-іноземців (Боднарюк, 2017, с. 224):

- вивчення термінології;
- формування фахової мовної компетенції;
- уміння працювати з українськомовною літературою;
- застосування навичок професійного спілкування в типових і нетипових ситуаціях;
- засвоєння навичок спонтанного фахового мовлення.

Послідовність цих підетапів може бути різною, але їх наявність у процесі вивчення фахового мовлення англомовними студентами вважаємо обов'язковою.

Тому основною метою в навчанні української мови як іноземної є комунікативна, яка визначає весь навчальний процес, що викликає необхідність реалізації комунікативно-діяльнісного підходу – вивчення мови як засобу спілкування у процесі взаємопов'язаного та цілеспрямованого вдосконалення чотирьох видів мовленнєвої діяльності студентів – аудіювання (слухання – розуміння), читання, говоріння, письма. Зі свого боку робота над мовною теорією, формування вмін з мови підпорядковується інтересам розвитку мовлення; передбачає широке застосування інтерактивних методів навчання, оптимальне поєднання фронтальної, групової та індивідуальної форм організації навчального процесу. За такого підходу особливого значення набуває змістовий аспект мовлення, його вплив на партнера у спілкуванні, реалізація всіх основних функцій спілкування: пізнавальної, цілісно-орієнтаційної, регулятивної і конвенційної (Бакум, 2010, с. 227).

У зв'язку із цим перед викладачем української мови як іноземної стоїть завдання не лише максимально ознайомити студента з особливостями мови на початковому етапі навчання, але й сформувати загальне сприйняття культурно-національного середовища. Це можна реалізувати насамперед через добір відповідного лексичного матеріалу, опрацювання текстів, що сприятимуть ефективності цього процесу (Трубнікова, 2017, с. 27).

Ключовим на початковому етапі вивчення української мови як іноземної стає опанування лексичного матеріалу. Адже саме недостатність лексичного запасу досить часто спричиняє труднощі в реалізації комунікації. Порівняно з кількістю та якістю матеріалів для вивчення лексики іноземних мов, зокрема англійської, французької, німецької, корпус розроблених методичних праць, посібників, роздаткового матеріалу з української мови в цьому плані значно поступається. Безперечно, сьогодні виникла нагальна потреба в підручниках та посібниках, які надавали б комплексний матеріал для системного опанування лексики української мови для студентів-іноземців (Мацько, 2011).

Також особливу роль на початковому етапі сприйняття української мови як іноземної відіграє аудіювання. Це так само один з ключових моментів, оскільки в основному в навчальному процесі студенти приєднуються до носіїв мови і повинні будуть сприймати великі масиви лекцій на професійну тематику на слух. Через це формування навичок сприйняття особливостей української мови на слух на початковому етапі набуває особливої актуальності. У цьому аспекті вкрай важливо уникнути поширеної помилки, коли чи не єдиним джерелом відтворення української мови, яке студенти сприймають на слух, стає мова викладача. Відсутність широкого вибору дидактично опрацьованих та підготовлених навчальних аудіоматеріалів з української мови досить часто спричиняє таку ситуацію. У такому разі студент, обмежений лише одним варіантом усного відтворення мови – викладацьким, – втрачає можливості сприймати мову в реалізації в різних варіантах, стилях, особливостях фонетичного оформлення, що спричинятиме труднощі на наступних етапах навчання. Через це особливо важливо на початковому етапі навчання мови активно вводити в процес різноманітні аудіоматеріали, що можуть становити собою спеціально підготовлені аудіозаписи, які репрезентують певну комунікативну ситуацію, записи спонтанного мовлення, відеозаписи та радіозаписи (наприклад, новини, уривки фільмів тощо), а також ефективним засобом розвитку навичок слухового сприйняття, так само як і навичок усного говоріння, є безпосередня комунікація з носіями мови, запрошеними на заняття. Таке різноманіття аудіоматеріалів дає можливість більш ефективно формувати навички сприйняття мови на слух на початковому етапі (Селіверстова, 2007, с. 9).

Варто зазначити, що будь-яка методика навчання мови передбачає опис методів, єдина і чітка класифікація яких відсутня. Науковці (А. Алексюк, О. Біляєв, І. Лернер, М. Махмутов, М. Скагкін, О. Текучов та ін.) цілком справедливо відкидають ідею їхньої універсалізації, доводять, що лише сукупність методів забезпечить надійне засвоєння програмного матеріалу (Караман, 2000, с. 77).

Опис і аналіз методів навчання сприяє розробленню різноманітних класифікацій, проте окреслена проблема в науковій літературі розв'язується неоднозначно, що зумовлено структурною складністю поняття “метод навчання” і наявністю різних підходів до такої класифікації. Нині найбільш розповсюдженим у методиці навчання мови як іноземної є виокремлення таких методів: прямі, перекладні, свідомо-практичні, комунікативні, граматико-перекладні. Одним із найчастіше вживаних вважають прямий метод (М. Берліц, Ф. Гуен, О. Есперсен), який лише в тісному поєднанні з іншими дає позитивні результати. За такого методу рідна мова вилучена з навчального процесу, основною метою проголошується оволодіння усним мовленням, читання і письмо розглядаються як засоби навчання усного мовлення. Під час застосування окресленого методу студенти імітують мовлення викладача, будують нові речення за аналогією до запропонованих зразків. Не можна лишити поза увагою і той факт, що більшість викладачів української мови як іноземної не володіють рідною мовою студентів (або мовою-посередником) і, відповідно, не мають змоги використовувати переклад як прийом навчання (Бакум, 2010, с. 230).

Щодо перекладного методу, то науковці (Ч. Фріз, Р. Ладо) припускають можливість його використання на заняттях із певними обмеженнями, оскільки окремі слова збігаються за значенням, а дослівний переклад породжує неправильні конструкції. До того ж психологічно процес перекладу є значно складнішим за аудіювання, читання, письмо. У методиці навчання мови як іноземної усталася думка про повну відсутність перекладу рідною мовою і зіставлення виучуваної мови з рідною (Хрестоматія по методикі..., 2010, с. 153–154).

Упровадження свідомо-практичного методу (Б. Беляєв) передбачає, з одного боку, забезпечення розуміння студентами виучуваного мовного матеріалу, а з другого, – цільову настанову на практичне оволодіння мовою. Лінгводидакти (Т. Капітонова, Л. Московкін) виокремлюють найважливіші особливості цього методу: характер навчання принципово безперекладний; основа навчання – усне мовлення; дотримання послідовності “слухання –

говоріння – читання – письмо”; рекомендований час для теоретичних пояснень 15 %, заняття з мовленнєвої практики – 85 %; інтенсивне використання наочності (Бакум, 2010, с. 231).

Вітчизняні та зарубіжні методисти в основі комунікативного методу, запропонованого Ю. Пассовим, убачають ідеї комунікативної лінгвістики і психологічної теорії діяльності. Процес навчання, на думку О. Леонтьєва, вибудовується адекватно до процесу комунікації, інакше кажучи, процес навчання є моделлю комунікації. Однак учений робить деякі уточнення про те, що комунікативність методу передбачає схожість процесів навчання і комунікації лише за певними ознаками: 1) комунікативно-мотивована поведінка викладача і студентів у процесі заняття; 2) предметність процесу комунікації, зумовлена ретельним відбором мовленнєвих інтенцій, ситуацій спілкування, що відображають практичні інтереси і потреби студентів (Хрестоматія по методике..., 2010, с. 155).

Грамагико-перекладний метод ґрунтується на розумінні мови як системи і спирається на когнітивний підхід до навчання. Необхідно зауважити, що чимало дискусій триває і досі щодо впровадження запропонованого методу. З одного боку, позитивним є те, що рідна мова є засобом семантизації, використовується аналіз текстів, наявні елементи зіставлення; з другого, – навчання мови зводиться до вивчення її граматичної структури, превалюють пасивні форми роботи, занадто багато часу відводиться перекладу, що створює немало перешкод для формування комунікативних умінь і навичок. Відтак цей метод поступово втрачає своє місце у вивченні мови як іноземної (Бакум, 2010, с. 231).

Як свідчить практика і показує досвід, у методиці не існує одного ідеального методу під час вивчення будь-якого питання. На практичних заняттях у процесі викладання української мови як іноземної об'єднують і використовують кілька методів. Сучасне бачення освіти передбачає створення мотиваційного середовища для студентів у процесі вивчення української мови як іноземної. Пропоновані методи допоможуть у вивченні мови, зокрема сприятимуть розвитку мислення, застосуванню на практиці вивченого матеріалу, подоланню мовних бар'єрів, а також самостійно здобувати знання в умовах практичної та дослідницької діяльності (Шелест, 2018, с. 55).

Отже, ураховуючи зазначене, українська мова як іноземна є не тільки навчальним предметом, а й освітньою дисципліною, засобом всебічного розвитку і провідником майбутніх фахівців у їх становленні як професійних особистостей. Для іноземців, які навчаються в українських вишах українська мова є мовою соціокультурного оточення і обов'язково викладається з метою формування вмінь міжкультурної комунікації. Це робить опрацювання концепції мовної підготовки базовим компонентом удосконалення навчання іноземців. Ефективна реалізація концептуальних засад вивчення української мови як іноземної передбачає системний підхід: оновлення державних нормативних документів щодо мовної підготовки іноземців, навчально-методичної літератури, упровадження новітніх інформаційних технологій, підготовку фахівців для забезпечення мовної освіти іноземців, удосконалення професійної майстерності викладачів, планомірне та цілеспрямоване керування мовною освітою, залучення громадських організацій до розв'язання проблем формування мовної культури. Подальших досліджень потребує саме навчально-методичне забезпечення навчального процесу відповідно до визначених рівнів володіння мовою іноземними студентами різних профілів навчання.

Література

- Бакум, З. П. (2010). Українська мова як іноземна: лінгводидактичні проблеми. *Філологічні студії*. Кривий Ріг, 5, 226–232.
- Боднарюк, Л. (2017). Специфіка навчання української мови студентів-іноземців медичних ВНЗ у групах з англійською мовою викладання. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*, 5 (69), 217–230.

- Караман, С. О. (2000). *Методика навчання української мови в гімназії : навч. посіб. для студ. вищ. закладів освіти*. Київ : Ленвіт.
- Кісь, Р. (2002). *Мова, думка і культурна реальність*. Львів : ЛНУ.
- Селіверстова, Л. (2007). Лінгвістична та психологічна основа навчання української мови як іноземної. *Теорія і практика викладання української мови як іноземної*, 2, 8–13.
- Трубнікова, Ю. О. (2013). Застосування комунікативної методики як однієї з найефективніших методик при викладанні української мови іноземним студентам на підготовчому відділенні. *Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля*, 1 (5), 26–30.
- Ушакова, Н., Тростинська, О. (2014). Вивчення української мови студентами-іноземцями: концептуальні засади. *Теорія і практика викладання української мови як іноземної*. 9, 12–21.
- Хрестоматія по методике преподавания русского языка как иностранного*. (Сост.: Л. В. Московкин, А. Н. Щукин). (2010). (с. 153–155). Москва : Русский язык. Курсы.
- Шелест, Г. Ю. (2018). Вивчення української мови як іноземної: проблеми, нові методики, перспективи. *Закарпатські філологічні студії*. 3 (1), 51–55.
- Мацько, Л. І. (2011). Мережевий навчально-методичний комплекс вивчення української мови як іноземної. *Інформаційні технології і засоби навчання*, 2 (22). Взято з http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/ITZN/2011_2/11.

TEACHING LISTENING AND SPEAKING SKILLS

Hesnova T. N.

terane.n.hesnova@gmail.com

Azerbaijan University of Languages

Дата надходження 10.11.2018. Рекомендовано до друку 27.02.2019.

У статті описано проблеми розвитку мовлення іноземною мовою. Кожна мова має свою граматичну, фонологічну систему і словниковий запас. Коли ми починаємо вивчати або викладати нову мову, ніхто не замислюється над тим, як справлятися з граматиною або новими словами. Іноді ми можемо вивчити, запам'ятати і правильно використовувати граматичні правила без педагога. Але дуже важко самостійно розвивати навички слухання і говоріння, не перебуваючи в мовній країні. У статті вказані методи навчання та розвитку навичок слухання і говоріння в немовних країні.

Ключові слова: слухання, говоріння, комунікативні навички, активне слухання, пасивне слухання, дискримінаційне слухання, всебічне слухання.

The article describes the problems of speech development in a foreign language. Each language has its own grammatical, phonological system and vocabulary. When we begin to learn or teach a new language, no one thinks about how to cope with grammar or new words. Sometimes we can learn, memorize and correctly use grammar rules without a teacher. But it is very difficult to develop your own listening and speaking skills without being in a language country. The article indicates the methods of training and the development of listening and speaking skills in a non-linguistic country.

Key words: listening, speaking, communicative skills, active listening, passive listening, discriminative listening, comprehensive listening.

“Speech is a joint game between the talker and the listener against the forces of confusion. Unless both make the effort, interpersonal communication is quite hopeless”, says Norbert Weiner (1989).

Every language has its own grammatical, phonological system and vocabulary. When we begin to learn or teach a new language no one has any kind of hesitation about how to manage with grammar or new words. Without any doubt we try to learn, remember and use grammar rules in the right way. We can't imagine using the grammar rules of our mother tongue. We learn how, where and when it is possible to use the given point, which words are more suitable for expressing our thoughts in a given case.

No one will replace the words of studied language by the words of mother tongue. We even learn different styles of writing. All these are about a written language. Do we do the same when with oral speech or when we begin to improve our speaking skill?

- Do all of us learn the rules of oral speech and intonation of the utterances?
- Do we try to pronounce the sounds correctly?
- Do all learners put the stress on it's right place?
- Do all students pay much attention to the intonation of their speech?
- Do we worry about the correct style our speech?

In most cases – NO. Why this happens just in case of oral speech?

Our speech introduces us more than our CV or our appearance. In most cases people who learn a foreign language do not have dictionaries with the correct transcription. We cannot create a new pronunciation of any words or new way of intonation of utterances.

Do we ever try to make a new grammar rules in any language? No. So, it is very strange that in some cases people don't want to follow the rules of oral speech.

Why many people don't want to learn the correct pronunciation of foreign language? Those who study foreign language, especially English, such kind of attitude will not allow them to speak

English well, because they don't pay attention to the listening as well. And it is obvious why having no problems in reading and writing, they have lots of difficulties in listening and understanding, in making a conversation. What is the problem? This has several reasons:

1. When people learn the grammar of English, they never mix it with that of their mother tongue. So they learn grammar accuracy of English language.
2. They do not learn the correct pronunciation of words, the reduce form of the words, rules of oral speech, the melody of different types of sentences – all these become annoying problems.
3. They do not listen much, thinking that listening – is the wasting time. Because of this they can't improve their listening skills. It stays at the same level for a long time.

Let's try to analyze the situation. In most cases we learn foreign language in our country. This means we don't have English speaking environment. There is no chance to talk with native speakers. So the learner does not have any idea how the language sounds, what he / she will hear in real communication. It is easy to learn grammar by the help of self-study books. But it is almost impossible to manage with English phonetics by self-study, because English phonetics has lots of rules, exceptions to these rules.

A student, who is going to learn English needs a teacher, good materials for listening, must work hard for improving listening skill. In this process the most difficult thing to manage – is the listening activities. Even "motivated" students will fail if they will not do lots of listening exercises.

In order to improve the listening skills, it is very important to form an attentive habit, too. The listening exercises depend on the level of students and their age. Listening exercises are not confined to the dreaded audio CD that accompany the text books. There are great amount of audio resources nowadays. This has its own milestones – students face with variety of English accent, among which they can be lost.

Choosing the appropriate record is a very complicated process. Just the teacher can manage with this and offer an appropriate listening version. It is very useful and motivated if listening exercises offer to students collective working, moving activities, critical thinking. (Гасанова, 2016, с. 25).

Today improving listening and speaking skills is the most difficult skills to teach and learn. The variety of listening make it easy and at the time difficult one.

Listening is the process of receiving constructing meaning from respond, spoken and non-verbal messages. Listening types are differentiated as *discriminative and comprehensive listening*.

Discriminative listening. This is the most basic form of listening and does not involve understanding of the meaning of words or phrases but merely the different sounds at early childhood we can distinguish different voices and sounds. While growing up we begin to recognize voices and the meaning of sounds. We gain the ability to distinguish different languages, regional accents, clues to the emotions and the speaker's feelings.

Comprehensive listening. The other basic type of listening is comprehensive listening. It involves the understanding the meaning of message messages that are being communicated. Like a discriminative listening comprehensive listening is fundamental to all listening substantial types. For this kind of listening the listener needs good vocabulary and language skills.

Sometimes two different people while listening to the same thing may understand different things. Because listening maybe complicated either by submessages, by tone of voice, gestures, actions. This may potentially lead to misunderstanding.

There are also specific types of listening. They may be defined by the goal of listening. In this case types of list may be differentiated by the goal of listening.

In communication three different types of listening are defined:

1. *Informational listening*
2. *Critical listening*
3. *Empathetic or Therapeutic listening*

Informational listening. During the informational listening the listener's goal is to get any kind of information. It is some kind of passive listening. The listener is just listening.

At different places, because of many reasons we do an informational listening. For performing successful informational listening, especially foreign language learners need lots of new words. This type of listening requires a concentration.

Critical listening. This is the main critical thinking activity. It is some kind of intensive listening when we listen to a favorite person or when we have goal to catch as much as possible.

This listening involves critical thinking, because we are not just listening, but analyzing the message we get. During this type of listening authenticity is very important for us. It may be called "understanding from inside".

Critical listener is an active listener. A person does not just hear, but interprets evaluates, responds to the arguments analyze and criticize. It is very important skill at all stages of human being.

Empathetic listening. Empathetic listening is an active listening too. It is more than hearing and critical listening. It has the emotional attitude too. During this kind of listening we listen, hear, criticize and show our interest proving it by asking questions and interjections.

This kind of listening improve our communicative skills.

During empathetic listening the listener should nod, use temporizers encouraging the speaker to continue conversation. In this case we can talk even about the art of *Empathetic listening*. It is very useful to facilitate students' interactions with learning materials in small groups, too.

In his book, Richard I. (1988) explain that, "a final aspect of promoting positive discourse in classrooms is for teachers to learn to listen to students and their ideas". We consider such kind of attitude absolutely wrong. From a long time practice we know how much important listening from the beginning of learning. Even before learning the words and grammar rules it is very useful to listen the language we learn or are going to learn. Because the goal in learning a foreign language is to have skills which can help to communicate, listen and understand.

If the teacher's goal is to help students understand the lesson or to build a discourse for a productive learning environment, carefully listening to each students ideas and pointing out errors if they exist, but remaining nonjudgmental and inquiry oriented, is probably a better strategy than challenging and arguing with students" (Richard, 1988, p. 188).

E. I. Passov noticed in his book that, it is very important to perform English speaking environment for students, who study foreign languages (Пассов, 1991).

Some teachers differentiate teaching monologue and dialogue. Being just different types of speaking, they shouldn't be isolated. Because it is the aim of language learning on the whole.

Madelyn Burley-Allen is writing in her book that there is a definite connection between listening skills and improved interpersonal communication, professional growth, and career satisfaction (Burley-Allen, 1995).

She considers, if you are a skilled listener, more people will respond to you in a positive way. You can sell yourself in job interviews, cut down your problem solving time and smooth out work relationships. People will respond to you more favorably in any situation (ibid., p. 2). According to Madelyn Burley-Allen listening involves a more sophisticated mental process than hearing. It demands energy and discipline. Listening is a learned skill. The first step is to realize that effective listening is an active, not a passive process. This is a difficult concept, but it is true. A skilled listener does not just sit there and allow listening to happen (ibid., p. 33) but we think, that for the students at beginning and even intermediate level passive listening is much more useful.

The years of teaching listening and speaking, phonetics, speech practice proved that for improving listening and speaking skills students need to listen. As they said, if you want to learn to speak – speak. I think, listening process should be as we do teach little children to swim, pushing them into the swimming pool. We should do the same with listening – surround learners with English. The same

happens when the students pre-intermediate and intermediate, even advanced level do exercises when they have to listen to unknown text and write it. Sometimes they need to listen more than 20 times. They are not allowed to stop record. They listen from the beginning up to the end listening writing and filling the gaps, adding the words they missed before. They do such kind of exercise 3–4 times a week. these kind of exercises are for home work. At a lesson we check the texts, discuss the listening. Then students work on pronunciation and intonation of the text. From the beginning it is discriminative listening, then it is replaced by comprehensive one. At classes the students are taught the rules of oral speech. In three months almost all students of the group can listen and understand the texts without any difficulties. After five months of such listening exercise, they listen and interpret the text they heard. By the end of academic year they have final exam at course for listening and understanding. 95 % of them have no problems at exam. Improving the listening skill by this way, they improve the speaking skills, too. Step by step they begin to speak with British accent. It becomes easy for them to differentiate the English speech of different nationalities.

We study a foreign languages for getting discourse skills – to listen, understand and speak to people. We need to communicate with people. So, there is no speaking without listening.

References

- Burley-Allen M. (1995). *Listening: The Forgotten Skill: A Self-Teaching Guide*. New York : John Wiley & Sons.
- Weiner N. (1989). *The Human Use of Human being*. London.
- Richard I. (1988). *Arends Learning to teach Random House*. New York.
- Гасанова Т. Н. (2016). *Особенности взаимосвязи речи и музыки*. Баку : “Nur Art”.
- Пассов Е. И. (1991). *Коммуникативный метод обучения иноязычному говорению*. Москва: Просвещение.

ЖИЗНЕННЫЕ ПЕРСПЕКТИВЫ КАК ЭЛЕМЕНТ СИСТЕМЫ СУБЪЕКТИВНОЙ КАРТИНЫ ЖИЗНЕННОГО ПУТИ

Адигезалова Ф. А.

arifgaliyev@ukr.net

Бакинский государственный университет (Азербайджан, Баку)

Дата надходження 27.11.2018. Рекомендовано до друку 27.02.2019.

У статті детально описано поняття життєвих перспектив, життєві перспективи визначено як елемент системи суб'єктивної картини життєвого шляху, які являють собою складне системне утворення, яке виконує роль регулятивної основи життєдіяльності особистості. Теоретико-методологічний аналіз вивчення життєвих перспектив особистості дозволяє дійти висновку, що цій проблематиці приділена значна увага. Але водночас відчутною є недостатність інтегрованої концепції, здатної системно описати специфіку характеристик життєвих перспектив у різні періоди життя, що свідчить про необхідність вироблення системного підходу до цієї наукової галузі

Ключові слова: життєві перспективи, ціннісно-змістовий, когнітивний, афективний компоненти.

The article describes in detail the concept of life perspectives, it is noted that life perspectives are defined as an element of the system of the subjective picture of the life path, while they represent a complex systemic education, which acts as a regulatory beginning of a person's life activity. Theoretical and methodological analysis of the study of the life prospects of the individual leads to the conclusion that in psychological science a number of works are devoted to the consideration of these problems, at the same time there is a lack of an integrated concept in this problem area that can systematically describe the characteristics of life perspectives in different periods of life. This indicates the need to develop a systematic approach to this scientific field.

Keywords: life perspective, value-semantic component, cognitive component, affective component.

Возникшая на пересечении научных проблем – психологического времени и жизненного пути личности, – жизненная перспектива является предметом психологического исследования. По К. К. Платонову, “жизненная перспектива” – “образ желанной и осознаваемой как возможной своей будущей жизни при условии достижения определенных целей” (Платонов, 1986). “Жизненную перспективу следует рассматривать как целостную картину будущего в сложной противоречивой взаимосвязи программируемых и ожидаемых событий, с которыми человек связывает социальную ценность и индивидуальный смысл своей жизни” – Е. И. Головаха дополняет определение, предложенное К. К. Платоновым (Головаха, 2008). Выполняющие организующую и регулирующие функции, жизненные перспективы человека строят его картину будущего. Согласно Cottle, жизненная перспектива – это способность личности действовать в настоящем в свете предвидения сравнительно отдаленных будущих событий (Cottle, 1974).

К. А. Абульханова-Славская (2011), Е. И. Головаха (2008), Ж. Нюттен (2014) и другие считают, что, отражая особенности ценностно-смысловой, когнитивной, аффективной и других сфер личности, жизненные перспективы являются динамическим образованием. Эти образования могут проявляться в различные периоды жизни человека. Наиболее ярко они трансформируются в критические моменты.

Если рассматривать каждый компонент в отдельности, то ценностно-смысловой компонент – это лежащая в основе построения планов на будущее и выражающая содержание основ других жизненных перспектив совокупность ценностных ориентаций; аффективный компонент включает в себя различные стороны эмоционального отношения к будущему; когнитивный компонент состоит из ожидаемых и планируемых событий.

Каждому жизненному етапу человека свойственно специфическое содержание перспективы: сохранение преемственности в сферах семейной жизни, профессиональной карьеры или досуга, а другие отражают реальные изменения в окружающем мире и в самом человеке. Каждый очередной переход к новому этапу жизни заключается в изменении жизненной перспективы, но нужно учитывать биологические, социальные и психологические особенности последующей возрастной периодизации.

Значительную роль в жизненной перспективе человека играет его детство – стартовый период жизни. Рассматривая стартовые различия, Л. Н. Коган (1988, 1998) отмечает, что “ребенок, родившийся в семье, которая живет в Москве или в Киеве, при прочих равных условиях имеет больше возможностей для развития, чем его сверстник, родившийся в отдаленном сибирском селе. Ребенок, родившийся в семье профессора, оказывается в более благоприятной для развития обстановке, чем сын или дочь уборщицы”. Насколько удачно будет складываться жизненная перспектива зависит как от внешних, так и от внутренних факторов. Свое расписание основных жизненных событий и социальных достижений имеет каждый жизненный период, и именно совпадение либо опережение (отставание) несут в себе оценочную (плюсовую или минусовую) нагрузку.

Жизненные перспективы молодых людей различаются. Создание семьи, а в частности рождение ребенка, для мужчины является сильным толчком для вовлечения в трудовую деятельность. Важной задачей для него является материальное обеспечение семьи. Функция молодой женщины отлична от мужчины: после рождения ребенка, большинство работающих женщин в силу объективных причин приостанавливают учебу или же карьерный рост. Женщина стоит перед выбором – либо семья, либо работа. Каждая женщина в данном случае сама отвечает за свою судьбу и за свою жизнь. Выбор в пользу семьи приводит к снижению ее творческой активности и к профессиональному неравенству по сравнению с мужчинами.

Но в настоящее время не все мужчины готовы посвятить себя профессиональной карьере, а молодые женщины – семейной жизни. Для многих молодых мужчин работа, власть, принятие решений представляют интерес и стоят на первом месте, но есть и такая категория мужчин, которая отдает предпочтение семье. То же самое, но уже с обратной тенденцией, происходит и среди женщин: повышение квалификации, профессиональный рост, продвижение по службе стоят для них на первом месте. Немаловажную роль в этом карьерном росте играет мужчина, который не в состоянии обеспечить семью и вынуждающий женщину брать бразды правления в свои руки. Выход из ситуации для женщины следующий: либо согласие на любую оплачиваемую работу, чтобы как-то прокормить семью; либо предпочтение одиночества. В настоящий момент, меняя свои социальные устремления в сторону карьерного роста, женщины (с детьми или без) предпочитают одиночество. После достижения профессионального роста многие так и не стремятся создать семью. Число таких женщин с каждым годом увеличивается. Тенденция снижения уровня брака и рождаемости получила широкое распространение в промышленно развитых странах мира.

Аспект обсуждения, связанный с общим снижением уровня брака, заключается в том, что перспективы брака у квалифицированных и неквалифицированных женщин в разных странах развиваются совершенно по-разному. Так, в США по исторически сложившейся традиции, женщины, получившие высшее образование, наименее склонны к вступлению в брак.

Тем не менее, исследования Isen and Stevenson в 2016 году зафиксировали, что с течением времени возросло количество браков женщин, получивших образование в колледже, с мужчинами, стоящими по уровню образования на ранги меньше (Umberson, 1987). Напротив, в ряде стран Восточной Азии и Южной Европы борются с обратным явлением, где высокообразованные женщины чаще выходят замуж за необразованных мужчин, по сравнению с менее образованными женщинами (Pew Research, 2007).

Исследование, проведенное исследовательским центром Pew Research Center в 2016 году, показало, что в США количество пар, в которых женщина более образована, чем ее муж, возросло (Pew Research, 2007). Из данных переписи 2016 года они обнаружили, что 21 % женщин вышли замуж за мужчин с более низким уровнем образования, чем они сами. По сравнению с демографическими данными 1960 года эти показатели возросли в 3 раза. Особенно заметно это проявляется среди молодоженов: 27 % пар, где женщины, которые были более образованными, против 15 %, в которых более образованным был муж. Но по-прежнему существует стигма: уровень образования потенциального партнера – это, как правило, первое, на что указывает любая женщина. “Я посвятила всю свою жизнь своей карьере, и я не собираюсь довольствоваться чем-то малым”. Как ни странно, мужчины почти никогда не обсуждают эту тему.

Для большинства женщин недостижимой перспективой остаются экономическая состоятельность, материальная независимость, профессиональный и карьерный рост и полноценная забота о детях. Мотивы деятельности, в частности высокий уровень притязаний к творческой активности и профессиональной идентификации, значительная социальная активность или же ориентация на быт и семью, решающим образом влияют на профессиональное поведение женщины, в том числе и продуктивность ее труда. Женщины, стремящиеся к профессиональному росту, вторгаются таким образом в традиционно устоявшуюся “мужскую сферу деятельности”.

Для реализации своих профессиональных устремлений, находясь в неравных стартовых условиях с мужчинами, они пользуются “мужскими” методами продвижения по службе и выбирают путь наступления. По сравнению с мужчинами такие женщины демонстрируют большую трудовую и общественную активность.

Для женщин всех возрастов (молодежного, среднего и предпенсионного) характерны периоды сокращения активности, но причины, их определяющие, всегда бывают разными по содержанию. У молодежи – это прежде всего материальная неудовлетворенность, наличие безработицы в интересующих их сферах; у женщин среднего возраста – частые отгулы с работы из-за проблем с малолетними детьми; у женщин предпенсионного возраста – двойная дискриминация – по полу и возрасту. По мнению Ж. Нюттен (2014), противоречие между перспективой карьерного роста, исходя из индивидуальных успехов, и действительным ограничением профессионального роста вследствие жесткой статусной иерархии, не станет проблемой для молодого служащего в начале его профессиональной карьеры. Только осознав – преимущественно в среднем возрасте, – что его ожидания более не могут реализоваться, это противоречие для него встает остро, актуализируясь в процессе профессиональной деятельности. Основания этого лежат не только во внешних рамках карьеры, но и во временных границах жизненного пути, своего рода “экономике времени”, в понимании того, что прошло довольно времени, чтобы привлеченные инвестиции в профессию могли дать свои результаты, и что отмеренное время начинает истекать. Такое обострение структурных противоречий жизненного пути приводит к потенциальным разрывам (той же профессиональной карьеры), воспринимаемым как проблема утраты ориентиров и выхода из кризиса.

Формирование жизненной перспективы М. Р. Гинзбург (2007) рассматривает на примере профессиональной деятельности. Профессиональная карьера – это социализация личности в трудовой сфере.

Карьерный рост происходит под знаком хронического отставания. М. Р. Гинзбург (2007) считает, что достижение профессиональной зрелости, повышение уровня зарплаты и доходов, решение жилищного вопроса запаздывает в среднем на 10–15 лет. Основные ценностные приоритеты, которые определяют этапы жизненного пути – это своевременное получение хорошего образования; квалификационное достижение, достаточная заработная плата; непроблематичное материальное содержание семьи; достойное образование детей; удовлетворенность своим социальным положением.

В итоге те жизненные этапы, которые могли быть предметом гордости и самоутверждения, часто становятся поводом для фрустрации и неудовлетворенности. Можно считать их базисными постулатами нормальной профессиональной карьеры. Но нереализованность творческого потенциала, недостижимость поставленных целей способствовали возникновению чувства принадлежности к “потерянному поколению”. Удерживание на старте в первые пять – семь лет после окончания вуза самым негативным образом сказывалось на всей профессиональной карьере, а значит – на жизни в целом.

Достижения в области образования и профессиональный престиж сильно коррелируют с субъективными оценками здоровья (Nathanson, 1980). Более того, стили жизни, включающие факторы риска, такие как курение, также связаны с социальным уровнем. Женщины с более низким социальным статусом курят чаще, чем женщины с более высоким статусом (ibid.).

Подытоживая взгляды многих исследователей, можно сказать, что жизненные перспективы содержат:

- социальные ориентации (стремиться к достижению желаемого социального положения, включаясь в разные социальные группы),
- культурные ориентации (принятие определенных культурных образцов),
- личные ориентации (в плане представления интимных моментов жизни).

Рассматривая жизненные перспективы личности, нужно упомянуть о тесной связи возраста и социальных возможностей. На социально-профессиональную мобильность человека существенно влияют и региональные особенности рынка труда, которые ограничивают его возможности вхождения в новые формы занятости, а значит, и внедрение того или иного типа стратегий.

Характеризуя жизненные перспективы личности, исследователи рассматривают проблему цены, которой личность расплачивается за способ жизни и свое развитие. Она определяется степенью затрат жизненных сил на преодоление социально обусловленных трудностей. Время, отведенное на непрофессиональный труд, работа только для поддержания жизни, “выживания”, существования является непроситительно высокой ценой, которую “платит” личность за крайне низкий уровень качества своей жизни, что отнимает у нее силы, которые могли быть использованы рациональнее, закрывает своей ограниченностью смысл и жизненные перспективы.

Рассматривая жизненные перспективы взрослого периода, предпензионного, можно сказать, что процесс старения часто изображается как синонимичный началу слабого здоровья и нетрудоспособности. Однако М. Riley and К. Bond (1983) указывают, что “люди не стареют как испытуемые в лабораториях”, а, скорее всего, существуют сложные пути, которые включают биологические, социальные и психологические процессы. Уровень сокращения активности и болезни могут быть сопутствующим обстоятельством старения, но соотношение между старостью и слабым здоровьем не всегда остается неизменным. Значительное число людей в возрасте успешно справляется с проблемами или нарушениями здоровья, тогда как другие сталкиваются с такими трудностями в жизни довольно таки рано. Самое важное, что многие люди выдерживают конкретные несчастья, в то время как другие с теми же самыми трудностями становятся функционально ослабленными. Хотя есть разнообразные определения здоровья, мы вместо дихотомии, с точки зрения функциональных способностей, предпочитаем рассматривать здоровье как многомерный континуум. Здоровье во взрослой жизни является социальной интеграцией, и оно во многом зависит от участия в прежних социальных ролях. Исполнение множественных ролей – матери, дочери, педагога, набожного человека и т. д. – способствует положительной связи здоровья с долгожительством. Выполнение этих ролей могут быть особенно важными в более поздней взрослой жизни, когда вместо ролевого накопления происходит их сокращение. Это распространенное явление для многих культур. Актуальны три темы жизненного цикла (Elder, 1985): время, процесс, контекст.

Время связано с частотой, продолжительностью и последовательностью ролей на протяжении всего жизненного цикла. Например, L. M. Verbrugge (1983) считает, что роль занятости была положительно связана со здоровьем женщин.

Процесс фокусируется на старении не как на единственном событии, а как на серии ролевых переходов. Некоторые роли остаются позади, так как при выходе на пенсию вводится такое новое понятие, как “пенсионер”. Процесс, подобный времени, также обращает внимание на ролевые траектории, на способ разыгрывания ролей.

Контекст, с точки зрения личных обстоятельств, включает в себя образование, семейное положение, пол и возраст членов семьи и может иметь важные последствия для социальной интеграции и здоровья в более поздние годы взрослой жизни. Женщины из различных слоев рождались с весьма различными представлениями, с разными ожиданиями относительно женских ролей и жизненных перспектив.

Принимая во внимание время, процесс и контекст, изучение старения и здоровья с точки зрения жизненной перспективы становится исследованием путей, связей между различными фазами жизни, и обстоятельства ранней жизни могут повлиять на здоровье и социальную интеграцию позже. В жизненных перспективах любого человека большая роль отводится браку, созданию семьи. По L. M. Verbrugge (1983), брак положительно влияет на здоровье, тогда как развод и вдовство имеют отрицательные для него последствия. Сроки брачного союза являются весомыми факторами по отношению к здоровью. Поскольку вдовство приходится на более поздние годы жизни женщин, оно будет иметь меньше отрицательных последствий для здоровья пожилых женщин, нежели для тех, чьи браки распались в более раннем возрасте. Материнство является главной ролью для женщин. Дети в доме способствуют укреплению здоровья, поскольку женщины пытаются быть всегда хорошим примером для своих детей (Umberson, 1987). Но в многодетной семье женщины тратят меньше времени на себя. Е. Литвак предполагает, что устойчивые и прочные семейные отношения могут быть особенно важны для здоровья в будущем (Litwak, 1985).

Исходя из вышесказанному, отметим, что равновесие жизненных ориентаций личности и средств их обеспечения достигается как за счет внутренних факторов – ее собственных ресурсов (способности, знания, умения, особенности мышления, организация времени жизни и т. п.), так и при помощи внешних факторов, предоставляемых другими людьми, организациями, институтами. Теоретико-методологический анализ изучения жизненных перспектив личности позволяет сделать вывод о том, что в психологической науке целый ряд работ посвящен рассмотрению указанной проблематики. В то же время ощущается нехватка интегрированной концепции, способной системно описать специфику характеристик жизненных перспектив в различные периоды жизни. Все вышеизложенное свидетельствует о необходимости разработки системного подхода к этой научной области, в рамках которого жизненные перспективы определяются как элемент системы субъективной картины жизненного пути, при этом они представляют собой сложное системное образование, выступающее в роли регулятивного начала жизнедеятельности личности.

Литература

- Абульханова-Славская К. А. (2011). *Стратегия жизни*. Москва : Мысль.
- Гинзбург М. Р. (2007). *Жизненные планы как проявление личностного самоопределения / Психологические условия формирования социальной ответственности*. Москва.
- Головаха Е. И. (2008). *Жизненная перспектива и профессиональное самоопределение молодежи*. Киев.
- Коган Л. Н. (1998). *Человек и его судьба*. Москва: Мысль.
- Коган Л. Н. (1988). *Цель и смысл жизни человека*. Москва: Мысль.

- Нюттен Ж. (2014). *Мотивация, действие и перспектива будущего*. Москва : Смысл.
- Платонов К. К. (1986). *Структура и развитие личности*. Москва.
- Cottle T. J. (1974). *Perceiving time. A Psychological Investigation with Men and Women*. N.Y.
- Elder, Glen H., Jr. (1985). Perspectives on the Life Course. *Life Course Dynamics: Trajectories and Transitions, 1968–1980*, edited by Glen H. Elder, Jr. Ithaca, N.Y. : Cornell University Press. Fredrickson, Barbara L., and Laura L. Carstensen. Pp. 23–50.
- Litwak, E. (1985). *Helping the Elderly: The Complementary Roles of Informal Networks and Formal Systems*. New York: Guilford.
- Nathanson, C. (1980). Social Roles and Health Status among Women: The Significance of Employment. *Social Science and Medicine*, 14:463–71.
- Riley, M. W. and Bond K. (1983). Beyond Ageism: Postponing the Onset of Disability. *Aging in Society: Selected Review of Recent Research*. N.J.: Erlbaum, 243–52.
- Pew Research. (2007). Modern Marriage. Взято из: <http://www.pewsocialtrends.org/2007/07/18/modern-marriage/>
- Sweeney, M. M., Cancian M. (2004). The Changing Importance of White Women's Economic Prospects for Assortative Mating. *Journal of Marriage and Family*, 66, 1015.
- Umberson, D. (1987). Family Status and Health Behaviors: Social Control as a Dimension of Social Integration. *Journal of Health and Social Behavior*, 28, 306–19.
- Verbrugge, L. M. (1983). Multiple Roles and Physical Health of Women and Men. *Journal of Health and Social Behavior*, 24, 16–30.

РЕЦЕНЗІЇ

Радзієвська Т. В. Дискурсивні простори: історико-лінгвістичний вимір: [монографія]. Київ: ДП “Інформаційно-аналітичне агентство”, 2018. 323с.

Доволі емку й водночас влучну назву дала своїй новій монографії Т. В. Радзієвська – відома дослідниця, яка спеціалізується на проблемах семантичного й концептуального аналізу (згадаймо її монографію “Нариси з концептуального аналізу та лінгвістики тексту”, К., 2010) та вивченні дискурсів різних типів. Справді, у книзі виразно показано, що дискурсивні практики, які існують у культурі певного періоду, утворюють своєрідні дискурсивні сфери – простори з притаманими їм умовами реалізації, своїми “модусами” у використанні лексико-синтаксичних ресурсів мови, своїм внутрішнім потенціалом саморозвитку та варіювання.

Книга становить інтерес з багатьох аспектів – як дослідження науковця, який уникає проторованих шляхів у виборі предмета дослідження й розвиває свій власний підхід до аналізу матеріалу. Аналітичний досвід Т. В. Радзієвської та робота з текстовим фактажем, що репрезентує різні дискурсивні сфери, підтверджує плідність стратегії наукового пошуку в рецензованій монографії. Вона ґрунтується на введеному дослідницею понятті дискурсивної форми, яка отримує досить широке тлумачення, що відсилає до такої тонкої субстанції, як мовна свідомість. Під дискурсивною формою авторка розуміє “будь-яку відрефлектовану в культурі семантико-синтаксичну одиницю, якою оперує носій мови, породжуючи текст для втілення своєї мовленнєвої інтенції” (с. 5). Це тлумачення показує, що поняття дискурсивної форми близьке до аксіоматичного й апелює до мовленнєвого, мовного, соціального й культурного досвіду мовця. З іншого боку, воно онтологічно пов’язане з діяльнісним аспектом мови, мовною динамікою, історично зумовленими явищами та постає сутністю, яка здатна легко видозмінюватися залежно від комунікативних потреб, соціокультурних та історичних реалій.

Авторка прагне довести, що дискурсивний аналіз текстів будь-якої складності потребує вироблення свого власного апарату, без якого важко висвітлити специфіку певного дискурсу та виокремити ті його ознаки, які залишаються неідентифікованими в парадигмі традиційних підходів. Настанова на поглиблену інтерпретацію текстів з їх словесно-смісловими комплексами в межах певного дискурсу – це те, що проходить наскрізною лінією через усі розділи книги та об’єднує їх.

Перший розділ “Діалогізм мовознавчого дискурсу в історико-культурному контексті XIX століття” охоплює матеріал, який ніколи не був об’єктом дискурсивних студій. Це тексти так звані розборів – критико-аналітичних праць доволі великого обсягу, які функціонували у складі історико-філологічного дискурсу XIX ст. та утворювали в ньому помітний сегмент. Авторами таких розборів були класики мовознавства позаминулого століття – О. О. Потебня, І. І. Срезневський, Ф. І. Буслаєв, В. Ягич, О. І. Соболевський, О. О. Шахмагов, П. Ф. Фортунатов та ін., введення цього матеріалу в науковий обіг у площині аналізу дискурсу відкриває нові перспективи й показує природу устрою критичного тексту та самої дискурсивної практики XIX ст.

Дослідниця подає дворівневий аналіз цього матеріалу: з одного боку, це загальна характеристика текстотипу розбору (який, зазначимо принагідно, істотно відрізняється від сучасної наукової рецензії) з виокремленням основних стратегій текстотворення, факторів варіювання, типових дискурсивних форм, з другого боку – це фокусування на індивідуальних зразках, текстових творах, які відіграли неабияку роль в історії порівняльно-історичних студій та досі вважаються значущими науковими працями критичного спрямування. Останню дослідницьку лінію представляють праці О. О. Потебні та Ватрослава Ягича, дискурсивна інтерпретація яких базується на апараті сучасної лінгвопрагматики, зокрема постулатах Принципу Кооперації П. Грайса.

Своєрідністю відзначається погляд дослідниці на один з важливих для історії мовознавства документів – сукупність звітів відомого славіста XIX ст. Віктора Івановича Григоровича про його подорож до Туреччини з метою пошуку та вивчення слов'янських старожитностей. “Неформат” цих текстів, створених у 1844–1847 рр., вдало розкривається через виявлення різних дискурсивних складників, визначених у роботі позначаються як субстрати, кожний з яких має свої функції.

Вагому частину монографії утворюють багаторічні напрацювання дослідниці, присвячені аналізу текстів В. В. Набокова, письменника-білінгва, однієї з найцікавіших постатей у культурі XX ст., які, утім, розглянуті під кутом зору лінгвістики – загального мовознавства, лінгвопрагматики, семантики синтаксису, дискурсивного аналізу, завдяки чому розділи, присвячені текстам Набокова, рясніють спостереженнями, доволі неочікуваними для тих, хто звик знайомитися з літературознавчими розвідками про цього автора. Виявляється, що лінгвістичний аналіз дає змогу чітко висвітлити технологію текстотворення письменника, еволюцію його прийомів і читачеві тут відкривається цілий світ з “життя текстотвірних прийомів”. У цьому дослідниця йде слідом за Владиславом Ходасевичем, відому думку якого про творчість Набокова наводить у розділі (“Його твори населені не лише дійовими особами, але й численною кількістю прийомів...” і далі, с. 131) і в процесі лінгвістичного аналізу фактично доводить її слушність.

Тут представлено скрупульозний аналіз семантики й функцій парентетичного компонента, уведеного в речення, в тексті найвідомішого роману Набокова “Дар” та трансформацію цього прийому в пізнішому – англomовному – творі, повісті “Pnin”. Загалом фактично вперше двомовне текстотворення Набокова розглядається в монографії як один масив, що вигідно відрізняє запропонований аналіз від переважної більшості лінгвістичних розвідок, присвячених або російськомовним, або англomовним текстам письменника. Із загальномовознавчих позицій показано, що інноваційні риси текстотворення в Набокова пов’язані з актуалізацією глибинних мовних механізмів, що ґрунтуються на поняттях “знак – референт”, “текст – метатекст” та ін. Репрезентативний матеріал не залишає сумнівів щодо висловлених тез, а якщо розглядати пізнішу творчість цього автора, то, здається можна побачити лише наростання цієї тенденції (“The Real Life of Sebastian Knight”, “Pnin”, “Bend Sinister”, “Pale Fire”). У цьому розділі заслуговує на увагу висновок про характер рецепції набоковських художніх текстів, які з облігаторністю вимагають багатократного читання (с. 132), тобто конструюють особливу модель інтеракції в ланцюжку “автор – реципієнт”, яка виводить проблематику цього розділу на новий рівень і змушує замислитися й поставити питання про загальнокультурні моделі взаємодії людини з текстом.

Дослідження епістолярного та мемуарного дискурсів здійснено в монографії також на матеріалі текстів Набокова, у яких яскраво виявляється його мовна особистість. Лінгвопрагматичний підхід до вивчення епістолярію письменника та відомого американського критика середини XX ст. Едмунда Вілсона базується на рольовій моделі спілкування, інспірованої ідеями соціального психолога Е. Берна, яка послідовно застосовується до всього матеріалу листування, що тривало 24 роки. Завдяки виділенню соціопрагматичних ролей показано особливості реалізації категорії контакту, динаміку цієї епістолярної комунікації з виділенням її періодів, індивідуальні риси мовної поведінки обох кореспондентів, їх мовне втілення, спільне та відмінне в їх мовних стратегіях (с. 135–171).

Інша лінія в лінгвопрагматичному аналізі цієї епістолярії стосується теми мультилінгвізму: помітне місце в цьому англomовному листуванні займає російська та французька мови, якими володіли (звичайно, різною мірою) обидва кореспонденти. Тому у фокусі уваги тут опиняються всі види кодових перемикачів, типи іншомовних одиниць, які актуалізуються в епістолярному тексті, та їх функції. Їх аналіз та класифікація підводять до висновку про формування в процесі

такої міжкультурної взаємодії особливого узусу багатомовного спілкування, що характеризує взаємодію двох літераторів – представників художньої еліти. Ретельний аналіз випадків перемикання коду дає можливість дослідниці зробити одне цікаве – і, підкреслимо, абсолютно нове – спостереження, яке стосується мовної особистості письменника: перемикання коду в листі найчастіше спостерігається тоді, коли він збентежений і пише у стані хвилювання. Таким чином, ця риса його мовної поведінки додає нових штрихів до його мовного портрета.

Мемуаристика Набокова завжди розглядалася літературознавцями як джерело для вивчення його біографії, обставин його непростого життя або його творчої особистості. Т. В. Радзівська тут іде зовсім іншим шляхом. Розвиваючи лінгвокогнітивний підхід до аналізу мемуарного тексту, запропонований у працях попередніх років, дослідниця розкриває роль чинника пам'яті та когнітивних механізмів, з ним пов'язаних. Змістовним є порівняльний аналіз двох версій спогадів – 1953 року (російськомовної) та 1966 року (англомовної), які, як показано, не відрізняючись за фактажем, істотно відмінні за лінгвопрагматичними параметрами, насамперед моделюванням адресата.

Окрему частину монографії утворюють розвідки, присвячені дискурсу щоденника, який розглядається на матеріалі текстів, атрибуція яких пов'язана з періодом Першої світової війни. Головним тут є те, що за приблизно ідентичної часової належності розглянуті щоденники репрезентують різні культури, носіями яких є їхні автори. Саме тому лінгвокультурологічний підхід до аналізу цього матеріалу є найбільш доцільним й таким, що має експланаторну силу. Описуючи в деталях лексико-синтаксичні засоби, типи висловлень, семантичні особливості текстів, дослідниця демонструє роль культурологічного фактора (культурних стереотипів, цінностей, уявлень про культурні норми) у виборі номінацій, формуванні загальної структури тексту, його оформлення, загальних принципів подання інформації. Безперечно, оригінальністю й новизною відзначається спроба реконструкції на базі щоденникових записів В. М. Голицина мовної ситуації періоду 1917–1918 рр., пов'язаних з використанням медійних засобів.

Загалом нова книга Т. В. Радзівської засвідчує широту її наукових інтересів та вміння вправно опрацьовувати матеріал будь-якої складності. Вона містить аналіз величезного масиву текстового матеріалу, який і сам по собі становить цінність і який отримує глибоку інтерпретацію з позицій сучасної лінгвопрагматики, семантики синтаксису, дискурсивного аналізу. Водночас книга не переобтяжена термінологією, а її виклад не страждає “вагою форми”. Сподіваємося, що вона знайде відгук у читача – не лише лінгвіста, а й історика, культуролога, психолога – та відкриє подальші перспективи для осмислення складних механізмів текстотворення.

І. І. Сєрякова,
доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри германської
і фіно-угорської філології імені проф. Г. Г. Почепцова

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ РУКОПИСІВ У НАУКОВОМУ ВІСНИКУ КАФЕДРИ ЮНЕСКО КИЇВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ЛІНГВІСТИЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ. СЕРІЯ ФІЛОЛОГІЯ. ПЕДАГОГІКА. ПСИХОЛОГІЯ

Редакція Наукового вісника кафедри Юнеско КНЛУ Серія Філологія. Педагогіка. Психологія приймає до друку матеріали (статті, огляди, рецензії та ін.) від фахівців у галузі лінгвістики за умови, що **подані рукописи не публікувалися раніше, відповідають проблематиці Вісника й оформлені відповідно до його вимог**. Матеріали мають відображати сучасний стан розробки досліджуваної проблеми й містити нові результати її вивчення. Теоретичні положення повинні бути аргументовані відповідним ілюстративним матеріалом.

Наукова праця має бути написана на актуальну тему, містити виклад кінцевих або проміжних результатів дослідження, виявляти пріоритети автора в його наукових пошуках.

Редакція проводить внутрішнє та зовнішнє рецензування поданих до друку матеріалів, відхиляє або повертає на доопрацювання статті, які не відповідають вимогам збірника.

Редколегія Вісника КНЛУ. Серія Філологія послідовно дотримується міжнародних видавничих стандартів COPE Code of Conduct, затверджених COP (Committee on Publication Ethics).

Мови публікацій – українська, російська, чеська, польська, англійська, німецька, французька, іспанська, грецька.

Рекомендований обсяг публікацій: обсяг статті – 10–12 сторінок з таблицями, схемами та малюнками; обсяг рецензії – 5–6 сторінок; обсяг хроніки – 3–4 сторінки.

Вимоги до змісту, структури й технічного оформлення наукових статей

Стаття повинна обов'язково містити всі структурні елементи відповідно до п. 3 Постанови ВАК України № 7-05/1 від 15 січня 2003 р.:

- **формулювання проблеми та обґрунтування актуальності її розв'язання;**
- **аналіз останніх досліджень і публікацій**, у яких започатковано розв'язання окресленої проблеми і на які спирається автор (*важливо не перерахувати авторів чи їхні публікації, а саме проаналізувати доробок дослідників, вказати, у чому вони мають рацію, а в чому – ні; зазначити, які питання залишаються невирішеними*);
- **мету статті та її завдання;**
- **виклад основного матеріалу дослідження** з обґрунтуванням здобутих результатів;
- **висновки й перспективи подальших досліджень** у цьому напрямі;
- **список використаних джерел, список лексикографічних джерел і / або список джерел ілюстративного матеріалу**, оформлених стилем APA.

Структура статті

1. УДК (універсальна десяткова класифікація) – вказувати на початку статті в лівому верхньому кутку першої сторінки.

2. Назва статті (великими літерами по центру, 14 кеглем, напівжирним шрифтом).

3. Прізвище та ініціали автора / співавторів друкувати по центру, 14 кеглем, звичайним шрифтом, великими літерами.

4. Відомості про автора українською мовою: науковий ступінь, звання, місце роботи, електронна адреса. Друкувати через 1 інтервал, звичайним шрифтом, 12 кеглем, вирівняти за правим краєм.

5. Анотація українською мовою та ключові слова (обсяг 800–900 знаків, 5–6 ключових слів), оформлена через 1 інтервал, звичайним шрифтом, 10 кеглем.

6. Відомості про автора англійською мовою: прізвище, ім'я та по батькові, науковий ступінь, звання, місце роботи, електронна адреса. Друкувати через 1 інтервал, звичайним шрифтом, 12 кеглем, вирівняти за правим краєм.

7. Назва статті, анотація та ключові слова англійською мовою. Анотація має стисло відображати зміст статті (**1800–2000 знаків**) і відповідати вимогам міжнародних наукометричних баз. Зокрема, вона повинна містити такі структурні елементи: **Introduction, Purpose, Methods, Results, Conclusion**. Друкувати через 1 інтервал, звичайним шрифтом, 10 кеглем.

8. Текст статті (без літератури) повинен становити не менше 8 сторінок формату А4 (усі поля – 1,5 см, абзацний відступ – 5 знаків (1,25 см), основний шрифт – 12 кегль, шрифт – Times New Roman, інтервал – 1,5).

У тексті статті не використовувати стилі тексту, сторінки не нумерувати, дотримуватися абзацних відступів (5 знаків – 1,25 см).

Цитати й визначення (дефініції) термінів потрібно брати лише в заокруглені лапки (“слово”); розмежовувати знаки дефіса (-) і тире (–), наприклад: “Дискурс – це...”, але “лексико-синтаксичні характеристики”; не замінювати знак апострофа (’) чи лапок (“слово”) іншими знаками; фрагменти рукопису, що містять ілюстративний матеріал, друкувати курсивом; світлим шрифтом із підкресленням подавати розкриті у вступній частині позиції: актуальність, мета, завдання та ін.; пропуски в наведених цитатах позначати так: [...]; підрядкові покликання не припустимі. Скорочення на зразок *т. д.*, ініціали при прізвищах (напр., *І.І. Петренко*). Указівки на сторінки (с. 34), назви населених пунктів (*м. Київ*) друкувати через нерозривний відступ (одночасне натискання клавіш Ctrl+Shift+відступ).

Покликання на використану літературу в тексті просимо оформлювати стилем APA: у круглих дужках потрібно вказувати прізвище автора, рік видання, сторінку, пор.: (Вихованець, 1987, с. 96). Докладніше див. <https://www.library.cornell.edu/research/citation/apa>.

9. Література (для оформлення списку джерел використовується APA стиль. Інформація щодо міжнародного стандарту APA є на сайті НБУВ: <http://nbuv.gov.ua/node/929>. Також див.: APA Citation Style (<https://www.library.cornell.edu/research/citation/apa>). Оформити цитування відповідно до стилю APA можна на сайті онлайнного автоматичного формування посилань: <http://www.citationmachine.net/apa/cite-a-book>; <http://www.bibme.org/apa/book-citation/manual>.

Заголовок ЛІТЕРАТУРА друкувати після основного тексту великими літерами ліворуч з абзацного відступу. Праці подавати в алфавітному порядку (12 кегль, шрифт звичайний, інтервал – 1,5). За необхідності можна навести ЛЕКСИКОГРАФІЧНІ ДЖЕРЕЛА й ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ з продовженням нумерації.

10. REFERENCES (транслітерований латиницею перелік літератури, за винятком англомовних праць, які наводити мовою оригіналу). Для транслітерації латиницею українсько-і російськомовних текстів рекомендуємо скористатися програмою з таким режимом доступу: <http://litopys.org.ua/links/intrans.htm>.

Правила подання матеріалів

Редакція приймає від авторів зібрані в окремій, підписаній папці документи:

– два роздруковані примірники тексту;

– довідку про автора двома мовами (одна – мовою, якою написано статтю, друга – англійською мовою) на окремому аркуші (*ПІБ, науковий ступінь, учене звання, назва навчального закладу чи наукової установи, посада, поштова адреса (з індексом) для надсилання примірника збірника, особистий e-mail автора, номер телефону для зв'язку*);

– рецензію або витяг із протоколу засідання кафедри / вченої ради з рекомендацією рукопису до друку.

Електронний варіант статті, довідку про автора, а також відскановані рецензію, витяг з протоколу або рецензію наукового керівника надсилати на адресу: knlu.kuf2011@gmail.com. Усі файли (стаття, довідка про автора, рецензія (витяг) називати англійськими літерами (Article_Radziyevska, Author_Radziyevska Review_Radziyevska, Extract_Radziyevska).

Редакція не повертає авторіві (авторам) матеріали, зокрема й не прийняті до друку.

**SCIENTIFIC MESSENGER OF THE UNESCO DEPARTMENT OF KNLU
Series PHILOLOGY • PEDAGOGY • PSYCHOLOGY
SUBMISSION GUIDELINES**

Visnyk welcomes papers (including but not limited to research articles, review articles and book reviews) by scholars in the field of linguistics and translation studies. Papers are accepted for publication provided they have not been published elsewhere, their topics are relevant for *Visnyk's* research focus and the submitted manuscripts conform to *Visnyk's* style sheet. The authors are expected to critically appreciate the state of the art of a given problem and report on new findings. Theoretical claims should be supported by evidence from the appropriate data.

A submitted paper should focus on an up-to-date topic, include final or preliminary research results and it should make the author's priorities in the given research area explicit.

Submitted papers are subject to peer review by domestic and international referees. Based on the review results, the papers may be rejected as unsuitable for publication or returned to the authors for revision.

Visnyk's Editorial Board adheres to international publishing standards based on the Code of Conduct developed by COPE (Committee on Publication Ethics).

Language of the paper: Ukrainian, Russian, Czech, Polish, English, German, French, Spanish, or Greek.

Length of the paper: research articles should be 10–12 pages including tables and figures; reviews 5–6 pages; event reports 3–4 pages.

Contents, structure and formatting of research articles

Submitted papers should include the following structural components:

- a clearly stated **research problem (and / or research question)** and its theoretical or practical relevance to the area of concern;
- a **critical overview of the recent literature** pertaining to the research topic (please refrain from simply listing works by other authors, instead evaluate their arguments and evidence and point to unresolved issues);
- **the goal of the research article and its objectives;**
- **research results and their discussion;**
- **conclusions and implications for further research** in the field;
- **a list of references including cited works (printed and electronic sources), and further sources such as dictionaries and / or literary sources.**

Article structure

1. **UDC** (Universal Decimal Classification index): in the top left corner of the front page.
2. **Title of the article:** all capital letters; centre alignment; font size 14pt in bold.
3. **The given name(s) and surname of the author(s):** all capital letters; centre alignment; font size 14pt.
4. **Affiliation:** centre alignment; font size 14pt in italics.
5. **Abstracts and key words in Ukrainian and English:** the abstract in Ukrainian of approximately 800–900 characters and 5–6 keywords (if you do not speak Ukrainian, the Editorial Board will kindly assist you with the abstract in Ukrainian once your paper is accepted for publication) and the abstract (a brief summary of your article) in English of approximately 1800–2000 characters. The abstract in English should comply with academic journal indexing databases and include the author's name, the article title, as well as **Introduction, Purpose, Methods, Results, Conclusion**. The layout of the abstracts is as follows: indented first line in the paragraph, single line spacing, regular font, font size 10pt.

8. The main text of the article should not be less than 8 pages in A4 format: all margins are 1.5 cm, the first line in every paragraph is indented by 1.25 cm, the default font is Times New Roman 12pt, spacing is 1.5 lines.

Please refrain from using any text styles, do not add page numbers, make sure that paragraphs have first line indents (5 characters – 1.25 cm).

Quotations and word definitions should be enclosed in double quotation marks (“word”). A hyphen (-) must be clearly distinguished from an en dash (–), e.g.: “academic discourse – especially its pedagogical aspects ...” but “lexico-grammatical meaning”. Do not replace an apostrophe (’) or quotation marks (“word”) with other symbols. Linguistic examples should be typed in *italics*. Topicality, purpose, and objectives of the study should be underlined and included into the introductory part of the paper. Ellipses in quotations are indicated by [...]. Footnotes are not allowed. Shortenings like e.g., initials like I.I. Petrenko, references to pages like p. 34, etc. should be typed as non-breaking spaces (press Ctrl+Shift+Space).

9. References

References List and in-text citations are organized in accordance to the **APA style** (American Psychological Association Style). Information about the usage of the international standard APA is available at NBUV portal: <http://nbuv.gov.ua/node/929>. Also look at: APA Citation Style (<https://www.lidrary.cornell.edu/research/citation/apa>). It is possible to format references in accordance with APA at the following online automatic sites <http://www.citationmachine.net/apa/cite-a-book> ; <http://www.bibme.org/apa/book-citation/manual>.

The word REFERENCES is typed after the main text in all capital letters; it is aligned on the left and indented by 1.25 cm. The references are listed alphabetically (regular font, size 12pt, spacing 1.5 lines). When needed, a list of DICTIONARIES or LITERARY SOURCES is included with the numbering continued from the previous list, e. g.:

10. REFERENCES (a list of literature transliterated to the Latin script, except for works originally published in the Latin script). To transliterate the Cyrillic script to the Latin script use the software available at: <http://litopys.org.ua/links/intrans.htm> .

Paper submission

Please submit to the Editorial Board:

- your paper, which conforms to *Visnyk's* style sheet;
- information about the author(s) in a separate file including: full given name and surname, academic degree, academic rank, affiliation (postgraduate students should mention their year of study), the position held, and contact information (phone number, postal address and e-mail address);
- your Department's or Academic Council's recommendation to publish your paper.

All files are sent to: **knlu.kuf2011@gmail.com**. Each of these files should be named in English: Article_Radziyevska, Author_Radziyevska Review_Radziyevska, Recommendation_Radziyevska

Papers submitted to the Editorial Board, including rejected ones, are not sent back to the authors.

Комп'ютерна верстка: *Руденко М.В.*
Підписано до друку 27.02. 2019 р. Формат 70x108 1/16
Папір друк. № 1 Спосіб друку офсетний. Умовн. друк. арк. 15,86
Умовн. фарбо-відб. 15,97 Обл.-вид. арк. 15,97
Тираж 300. Зам. № 19 - 241

Видавничий центр КНЛУ
Свідоцтво: серія ДК 1596 від 08.12.2003 р.

Віддруковано "Видавництво Ліра-К"
03115, Київ, вул. Ф. Пушиної, 27
Свідоцтво про внесення до державного реєстру
Серія ДК № 3981.